

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

38

Α'. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ

Ι. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Περί συστάσεως επιτροπής περί εξουσιοδότησης της καταστάσεως της 'Ελληνικής 'Εκκλησίας

Ο Θ Ω Ν

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

'Απεφασίσμεν νά καταστήσωμεν επιτροπήν, ήτις νά εξουσιοδοτήσῃ τήν στάσιν τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας καί τῶν μοναστηρίων, καί νά προβάλλῃ τά μέσα πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τῆς 'Εκκλησίας ταύτης, ὀνομαστικῶς τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνωτέρου καί κατωτέρου κλήρου καί τῆς συστάσεως Συνόδου μονίμου διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, νά πρὸς αἰσθησὶν δὲ καί περιεκτικῇν περὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀντικειμένου.

Ὡς μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ὀνομαζόμεν τοὺς κυρίους Πανοβιτηνόν Νοταρᾶν, Ἰγνάτιον, ἐπίσκοπον Ἀρδχαρίου, Πάσιον, ἐπίσκοπον Ἐλίας καί τοποτηρητὴν Μισσηνίας, Θεόκλητον Φαρμακίδην, ἱερέα καί ἔφορον τῶν ἐν Αἰγίνῃ καταστημάτων,

ἐκπαιδευτὴν Δ. Βυζάντιον, καί

ἐκπαιδευτὴν Δ. Σχινᾶν.

Ἐπὶ ταύτην προεδρεύει ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰσχυμάτων ἐπὶ τῆς 'Εκκλησίας εἰς ἑλπίσιν δὲ νότου ὁ κ. Πανοβιτηνός Νοταρᾶς.

Ἡ θάλασσα εἰδοποιήθη καὶ προσελθὼν τὸ ταχύτερον νά συναντήσῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς σημαντικῆς τῶν συστάσεως.

Ἡ ἐπιτροπὴ τὴν 13/25 Μαρτίου 1833.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία καὶ τῆς Διευθύνσεως Γραμματείας

Ἡ Ἀντιβασιλεία (4 Ἀπριλίου) 1833.

Ἡ Ἀντιβασιλεία τοῦ Παρισιῶς

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἡ Ἀντιβασιλεία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Το αυτοκέφαλο
της Εκκλησίας
και ο Φαρμακίδης

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

▲ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ▲

Ι. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Παρίσταται έπιτροπή περί εξουσιοδότησης της καταστάσεως της 'Ελληνικής 'Εκκλησίας.

Ο Θ Ε Ο Ν

ΕΛΕΘ. ΘΕΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

'Απερρίστωσαν νά καταστήσωσαν έπιτροπήν, ήτις νά εξουσιοδότησιν τήν στέπιν της 'Ελληνικής 'Εκκλησίας και τών μοναστηρίων, και νά προβάλλη τέ μέγα πρὸς βελτίωσιν της θέσεως της 'Εκκλησίας ταύτης, όνομαστιάδε τοῦ όργανου τοῦ άνωτέρου και κατωτέρου κλήρου και της συστάσεως Συνόδου μέγαν διὰ τῆς εκκλησιαστικῆς υποθέσεως, νά παρηγορήσῃ δὲ και περιεκτινῇ περί τοῦ σημαντικοῦ τούτου άντικειμένου.

Οι μέλη της έπιτροπῆς ταύτης όνομαζόμενους τοὺς κυρίους
Πανόττων Νοταράν,
Γρηγόριον, επίσκοπον 'Αρχειαρίον,
Παΐσιον, επίσκοπον 'Εκίας και τοποτηρητὴν Μισσηνίας,
Θεόκλητον Φαρμακίδην, ιερέα και έρραρον τῶν ἐν Αἰγίνῃ καταστημάτων,
Σταρχάκτον Δ. Βουδάντιον, και
Κωνσταντίνον Δ. Σπινάν.

Τήν έπιτροπήν ταύτην προεδρεύει ὁ ἐπὶ τῶν 'Εκκλησιαστικῶν Γραμματεῶν της 'Επικρατείας εἰς Οὐλάνη δι' αὐτοῦ δ. κ. Πανόττω Νοταρά.

Όλα τὰ μέλη θέλουσιν εἰσδοτεῖσθαι και προσκλήσθαι τὸ ταχύτερον νά συνάχθωσιν εἰς Ναύπλιον διὰ ν' άρχίσουν τῆς σημαντικῆς τῶν συνεκείας.

Εν Ναυπλίῳ τὴν 13/25 Μαρτίου 1833.

Εν όνόματι τοῦ Θεοῦ:

Ἡ Αντιβουλία

Ο Κόμης ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ πρόεδρος, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΙ-ΓΔΕΚ.

Εν άπουσίᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν 'Εκκλ. και της Διμ. Τακτοδότησεως Γραμματικῆς

Εν Ναυπλίῳ, 23 'Ιουλίου (4 Αὐγούστου) 1833

Εν όνόματι τοῦ Βασιλέως:

Ἡ Αντιβουλία

Ο Κόμης ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ πρόεδρος, ΜΑΟΥΡΕΡ, ΕΙ-ΓΔΕΚ.

ΟΙ Γραμματεῖς της 'Επικρατείας

Σ. Τροκούσης Πρίστρας, Α. Μαυροκορδάτος, Γ. Φώλλας,
Γ. Πραϊδης, Ι. Κωλέττης, Α. Σμαλτς.

ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΙΣ

Νά ἐπὶ τῶν 'Εκκλ. και της Διμ. 'Εκπαιδευτικῆς Γραμματικῆς της 'Επικρατείας
Μετανοήσῃ,

Ότι διὰ Βασιλικῆς Διατάξεως ἀπὸ 13 τοῦ λήγοντος, δώρισεν ἡ Κυβέρνησις έπιτροπήν, συγκειμένην ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῶν 'Εκκλ. και Γραμμα-

Η 23η ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ 1833 ΑΠΟΤΕΛΕΙ

μία ημερομηνία που σίγουρα σημαδεύει ακόμη, 167 χρόνια μετά, τα εκκλησιαστικά αλλά και τα πολιτικά μας πράγματα.

Η πραξικοπηματική, σε σχέση με το Πατριαρχείο, ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας, πρωτοστατούσης της Αντιβασιλείας και με την ενεργό συμμετοχή του αρχιμανδρίτη Θεόκλητου Φαρμακίδη, παραμένει ένα γεγονός που επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Το βέβαιο είναι ότι υπήρξε αποτέλεσμα διπλωματικών επιρροών σε σχέση με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής.

Η δολοφονία του Καποδίστρια διέκοψε μια προσπάθειά του να ρυθμίσει τα της Ελληνικής Εκκλησίας με τρόπο -σύμφωνα με τη μια άποψη- πλησιέστερο προς τις επιδιώξεις της Ρωσίας, που τότε επιθυμούσε τις ορθόδοξες εκκλησίες όλων των χωρών υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Η έλλειψή του οδήγησε στο αντίθετο μάλλον αποτέλεσμα. Άλλοι αυτό το θεωρούν καλό. Για άλλους αυτή η πραξικοπηματική αποκοπή από τη «μητέρα» δεσμοποίησε την Εκκλησία και την ενέταξε στον απόλυτο έλεγχο του κράτους, όσον αφορά τουλάχιστον την κατάληψη των αρχιερατικών θρόνων. Αποτέλεσμα, η συντηρητικοποίηση της Ιεραρχίας, γεγονός που εξηγεί και τη συμπεριφορά της σε ανώμαλες περιόδους (δικτατορίες κ.λπ.).

Ποια άποψη έχει δίκιο; Ο αναγνώστης-μελετητής θα το κρίνει.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Αυτοκέφαλο: τι χάθηκε, τι νέο δημιουργήσε

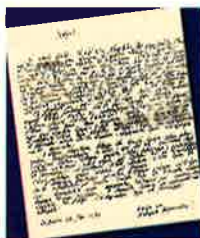
Το χρονικό

ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ ΚΑΙ ΔΥΣΗ

Πώς χάθηκε η συνέχεια της Αυτοκρατορίας. -Βαλκανοποίηση

12

ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ Η ΑΝΑΚΗΡΥΞΗ

Τι αποκαλύπτουν άγνωστα έγγραφα της εποχής

30

Η ΡΩΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Προσπάθεια αποτροπής, με εντυπωσιακή νηφαλιότητα

38

Υπεύθυνος έκδοσης ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Σύνταξη ύλης

ΝΑΖΟΣ ΓΚΟΛΕΜΗΣ

Σύμβουλος έκδοσης

ΣΤΕΡΙΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν

ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΖΩΗ Ι. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ

ΒΛΑΣΙΟΣ ΙΩ. ΦΕΙΔΑΣ

Δημιουργικό

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ

ΝΙΚΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΖΑΝΕΤΟΠΟΥΛΟΥ

Παραγωγή

ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

Ηλεκτρονική διεύθυνση

istorika@enet.gr

Συντονισμός - επιμέλεια ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΙΑΜΠΑΗΣ

Μόνιμοι συνεργάτες ΦΑΙΔΩΝ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Από την οικουμενικότητα της Νέας Ρώμης στο μικροελλαδικό επαρχιωτισμό

«**Η** ελληνική Ανατολή χάρισε στην ανθρωπότητα δύο πολιτισμούς. Από τη Δύση, αντίθετα, δεν πήραμε παρά μόνον τις ιδεολογίες». Ο αφορισμός αυτός –που κατέγραψε στο «Ημερολόγιο ενός συγγραφέα» ο Φ. Ντισστογιέφσκι, ο «τελευταίος Βυζαντινός» όπως έχει χαρακτηριστεί– αποδεικνύεται ως ρεαλιστικός από ένα τουλάχιστον ιστορικό παράδειγμα: εκείνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

αμία από τις χριστιανικές ομολογίες, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί στη διάρκεια των περασμένων δύο χιλιετιών, δεν διατήρησε σε τέτοιο βαθμό αλώβητες τις δύο βασικές αρχές του χριστιανισμού των πρώτων αποστολικών χρόνων, όσο η καθ' ημάς Ανατολή, η Ορθοδοξία, με τον καθ' εξοχήν θεματοφύλακά της, τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Την αρχή, πρώτον, της συνοδικότητας κατὰ τη λήψη αποφάσεων, κανόνα अपαραβάτο για την Ορθοδοξία, αντικατέστησε στη Δύση το δόγμα των πρωτείων του επισκόπου της Ρώμης, ενώ, δεύτερον, η πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μέχρι κυριολεκτικά τις μέρες μας, απέδειξε ότι τηρεί με ευλάβεια την παρακαταθήκη του Αποστόλου Παύλου: «Όπου ουκ ἐνὶ Ἑλλήνι καὶ Ἰουδαίῳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστίᾳ, βάρβαρος, Σκύθης, δούλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν ᾧ ἰσχύει Χριστός» (Προς Κολοσσαείς, γ' 11).

Σε ολόκληρο το χιλιόχρονο βίο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και αργότερα, μέχρι σήμερα, διατηρεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως κόρην οφθαλμοῦ την Παύλεια παρακαταθήκη ότι, ανεξάρτητα από την εθνοφυλετική τους καταγωγή, ὅλοι οι πιστοὶ ἀπαρτίζουν ἓνα ἅγιο ἔθνος. Χαρακτηριστικός είναι ἐδῶ ο λόγος του Ἁγίου Μαξίμου του Ομολογητοῦ: «Ἀγαπῶ τοὺς Ῥωμαίους ὡς ὁμοπίστους, τοὺς δε Γραικοὺς ὡς ὁμογλώσσους», ὅπου με τὸν ὅρο Γραικοὶ ἐννοοῦνται οἱ Ἕλληνες καὶ με τὸν ὅρο Ῥωμαῖοι οἱ Ορθόδοξοι. Ἡ Ορθοδοξία ἀποτελεῖ λοιπὸν γιὰ τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὑπέρβαση τῆς ιδεολογίας τοῦ φυλετισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικισμοῦ, ιδεολογίας πού ἀποτελεῖ αἵρεση τῆς αὐθεντικῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Απὸ τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα πού τεκμηριώνουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀναίρεση τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, τὴ γνήσια οἰκουμενικότητα τῆς Ορθοδοξίας πού ὑπερβαίνει τὰ ἐθνικιστικὰ σχήματα, στὴ μακροχρόνη πράξη τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου θὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ μόνον δύο χαρακτηριστικά: εἶναι, πρώτον, ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν σλαβικῶν λαῶν στὰ Βαλκάνια καὶ στὴ Ῥωσία κατὰ τοὺς 9ο καὶ 10ο αἰῶνες πού ἐκπορεύθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, με ὄργανο τὰ ἰδιαίτερα σχήματα, τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ, κυρίως, τῆς γλώσσας τῶν λαῶν αὐτῶν. Ἐγχειρήματα πού διατηρεῖ διαχρονικὰ τὴν πανευρωπαϊκὴ του διάσταση καὶ τὸ ὁποῖο ἦταν τότε ἀδιανόητο γιὰ τὴ φραγκικὴ Δύση, ὅπου εἶχε ἤδη τότε ἀρχίσει νὰ ἐκφύεται ὁ σπόρος τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, ἡ ἐθνικιστικὴ ιδεολογία πού θὰ χαρακτηρίζει ἀργό-

τερα τὴν Ἑσπερία.

ὁ δεύτερο παράδειγμά μας εἶναι ἡ πράξη μιᾶς Βυζαντινῆς πριγκίπισσας, τῆς Θεοφανούς, ἡ ὁποία (ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου γιου τῆς Οθωνος Γ' στὸ θρόνο τῆς γερμανικῆς αυτοκρατορίας) θὰ ἐπιβάλλει στὴν καρδιά τῆς φεουδαλικῆς Δύσης τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα πού διαπνέει ἡ ιεραποστολικὴ παράδοση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἴτσι, τὰ νεοφώτιστα τότε ἔθνη τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ούγγρων θὰ συγκροτήσουν ἀπὸ τὴν ἀρχή, παρὰ τὴν ἀντίδραση τῶν Γερμανῶν ἐπισκόπων, τὴ δική τους γηγενὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Τὰ δύο αὐτὰ προπύργια τοῦ καθολικισμοῦ (πού ἀποδείχθηκαν ἀπόρθητα, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ πολιτικὸ ἐπισκόδιο τῆς πρόσφατης ἱστορίας τους) ἀντιανακλοῦν διαχρονικὰ τὴν ἱστορικὴ ἐκείνη διεργασία τῆς σύνθεσης τοῦ οἰκουμενικοῦ πνεύματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως με τὴ δογματικὴ προσήλωση τῆς λατινικῆς Δύσης.

Τempora mutantur, ἀλλάζουν οἱ καιροί: ὁ 19ος αἰώνας, πού θὰ φέρει τὸ θρίαμβο τῶν ιδεολογιῶν στὴ Δύση ἀλλὰ καὶ τὴ συγκρότηση τῶν νέων ἐθνικῶν κρατῶν, θὰ εἶναι καὶ ἐκεῖνος πού θὰ ἀνοίξει τὴν Κερκόπορτα τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας. Βαρὺ θὰ εἶναι τὸ διπλὸ πλήγμα πού θὰ δεχθεῖ ἡ οἰκουμενικὴ φυσιογνωμία τοῦ Φαναρίου ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀπόσπαση (τὸ σχίσμα) τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας τοῦ 1833, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας τοῦ 1870. Ἐνα πλήγμα πού θὰ υποχρεώσει τελικὰ τὴν πατριαρχικὴ Σύνοδο τοῦ 1872 νὰ καταδικάσει τὸν ἐθνικισμὸ (ἐθνοφυλετισμὸ) ὡς αἵρεση. τὸ σημερινὸ τεῦχος τῶν «Ἱστορικῶν» γίνεται διεξοδικὰ λόγος γιὰ τὸ ἐλλαδικὸ σχίσμα πού θὰ κρατήσει μέχρι τὸ 1850. Θὰ κλείσουμε λοιπὸν τὶς δικές μας «Παρα-Σημειώσεις» με κάποιες προσωπικὲς παρατηρήσεις: ἡ δημόσια ζωὴ τοῦ (μικρο)ελλαδικοῦ κράτους «προικοδομήθηκε» ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐλευθέρου βίου τοῦ με τὰ «δῶρα» ἐκεῖνα ἀπὸ τὴν Ἑσπερία πού ἐθρεψαν ἐδῶ δύο ἐκφάνσεις τοῦ, αἰρετικοῦ γιὰ τὴν Ορθοδοξία, ἐθνοφυλετισμοῦ: τὸ φιλελληνικὸ ἰδεολόγημα περὶ «ἐλληνικῆς συνέχειας», ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ υβρίδιο τοῦ «ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ». Δύο σταθερές τῆς δεσπόζουσας μικροελλαδικῆς ιδεολογίας πού θὰ ὁδηγήσουν τὸ βαθὺ γνῶστη τοῦ βυζαντινοῦ μας παρελθόντος, τὸν Α. Τουντβее, στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἕλληνες «ἐκάναν (με τὸ '21) μιὰν ἀφρονὴ ἐνέργεια καὶ ἔχασαν ολόκληρη αὐτοκρατορία».

Συχνὴ ἐπὶ κληση γίνεται στὶς μέρες μας ἀπὸ τοὺς ἀρχόντες τῆς, ἀποξενωμένης ἀπὸ τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο, Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπικλήσεις με λέξεις ὅπως «Ορθοδοξία», «Παράδοση» κ.ά., πού εἶναι πᾶς κενές, μιὰ καὶ, γιὰ νὰ δανειστοῦμε τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα, «ἀπὸ τὸ ρόδο πού ἔχει ἀποκοπεί ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ, δὲν ἔχει ἀπομείνει παρὰ τὸ ὄνομά του. Ὄνόματα κενὰ (nomina nuda) μᾶς ἔχουν ἀπομείνει σήμερα».

Τ

ια το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας συγκρούστηκαν τρεις πολιτικές: η ρωσική, που επιζητούσε την ενότητα των ορθοδόξων υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως· η αγγλική, που επεδίωκε ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδας από την Κωνσταντινούπολη· η ελληνική -τέλος- των αγωνιστών, που, μετά τον αφορισμό της Επανάστασης, ζητούσε ανεξάρτητη Ελληνική Εκκλησία από τον υποτελή στο οθωμανικό κράτος Οικουμενικό Θρόνο. Ήδη, μετά τον αφορισμό, μερικοί αγωνιστές αρχιερείς και αρκετοί κληρικοί έπαυσαν να μνημονεύουν τη φήμη του Πατριάρχη στη Θεία Λειτουργία. Με τον ερχομό του Οθωνα, ο αρμόδιος για τα εκκλησιαστικά του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας Μάουρερ συγκροτεί Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή στις 27 Μαρτίου 1833 από τους επισκόπους Αρδαμερίου Ιγνάτιο, Ελαίας Παΐσιο, Πανούτσο Νοταρά, Σκαρλάτο Δ. Βυζάντιο, Κωνσταντίνο Δ. Σχινά και Θεόκλητο Φαρμακίδη, υπό την προεδρία του Σπυρίδωνα Τρικούπη.

Η Επιτροπή, που εργάστηκε από τις 16 Απριλίου έως τις 7 Ιουνίου 1833, εισηγείται το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας και την άμεση διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας από τον Οικουμενικό Θρόνο.

Ο Ρώσος πρέσβης Γαβριήλ Κατακάκης προσπάθησε να αποτρέψει τις εξελίξεις ανεπιτυχώς. Υπερίσχυσε η πολιτική του Βρετανού πρέσβη Ντόκινς, με την οποία συντάχθηκε η Αντιβασιλεία.

Το ίδιο προσπάθησε ανεπιτυχώς ο σύμβουλος της ρωσικής κυβέρνησης Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, που σιράφηκε μάλιστα με λυσσαλέες προσωπικές επιθέσεις κατά του πατριώτη Θεόκλητου Φαρμακίδη, του κατ' εξοχήν πολέμιου του πανσλαβιστικού κινήματος που υποδαύλιζε η Ρωσία στα Βαλκάνια με όχημα την Ορθοδοξία.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης (Νίκαια Λάρισας 15 Ιαν. 1784 - Αθήνα 26 Απρ. 1860) ήταν ο φλογερός ιερωμένος που αφύπνιζε το έθνος με το «Λόγιο Ερμή» της Βιέννης. Το πρώτο έτος της ελευθερίας εκδίδει τη «Σάλπιγγα Ελληνική» των Καλαμών, την πρώτη έντυπη ελληνική εφημερίδα.

Στη συνέχεια γίνεται ο εφημεριδογράφος της Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος, πληρεξούσιος στην εν Επιδαύρω Α' Εθνική Συνέλευση, μέλος του Αρείου Πάγου Ανατολικής Ελλάδος, έφορος της Παιδείας και της Ηθικής Ανατροφής των Παιδών (5/7/1823), καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία (1824), έφορος του εν Αιγίνη Γενικού και Προκαταρκτικού Σχολείου (14/4/1832) και τακτικός καθηγητής της Θεολογικής στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1837.

Πέθανε πάμφτωχος και δεν δέχτηκε ποτέ κανένα παράσημο για τις υπηρεσίες του στο έθνος.

Ήταν ωραίος ως Έλληνα ο Φαρμακίδης.

Και τι δεν του έσυραν οι υποκινούμενοι από τη Μόσχα και από τον Οικουμενικό Θρόνο για το αυτοκέφαλο. «...Να διαρρήξει το των Ελλήνων ορθόδοξον έθνος», διακήρυξε ο Οικονόμος. «Περί του αποτροπαίου Φαρμακίδου... Ιούδα...», έγραφε ο ένας. «Αργυρώνητο ανδράποδο του Λουθηροκαλβινισμού», τον αποκαλούσε ο άλλος.

Μετά την έγκριση της απόφασης της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής, το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας δημοσίευσε την 1η Αυγούστου 1833 στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως τη Διακήρυξη με την ανεξαρτησία της Ελληνικής Εκκλησίας που παρέμεινε «σχισματική» για 17 χρόνια, μέχρι την έκδοση του Συνοδικού Τόμου του 1850.

ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ

ΔΙΑΚΗ

ΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ Σ

ΕΛΛΗΝΕΣ!

Τὰ τῆς νέας σας τύχης ἀποπειρατόνται.
Αἱ Λύλαι τῆς Ρωλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας
καὶ τῆς Ρωσσίας ἐνέλεον ἰσχυρῶς τὴν Ἀνακτο-
ράς ἐπ' αὐτῇ τούτῳ ἐπροσλήθησαν ἀπὸ τὸ Ἐλ-
ληνικὸν ἔθνος.

Ἐπίσης δραστήριος καὶ ἀριλοκιδὴς ἡ σύμπρα-
ξις τῶν, συνέδραμιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλ-
λάδος. Ἡ ἀνακτορικὴ σημερινὴ ἐνλογὴ των, τὴν
ἐπισηρίζει. Ὑπὸ τὸ σκήπτρον τοῦ Πρίγκιπος ὉΘΩ-
ΝΟΣ τῆς Βαυαρίας, ἡ Ἑλλὰς ἀξιώνεται νὰ συστή-
σῃ τὸ Βασίλειον, καὶ ἀποκτήσῃ τὴν Συμμαχίαν ἐνὸς τοῦ
παισιωτέρου καὶ ἐπικρατεστέρου Βασιλικῶν οἴκου
τῆς Εὐρώπης, ἐνὸς οἴκου, ὁ ὁποῖος τὴν ὑποστήριξι-
ν εἰς τὸν ἀγῶνά της, τὴν ἐβοήθησεν εἰς τὰ παλῆματά
της, τὴν ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν ἀναγέννησίν της. Ὁ Πα-
σιεύς τῆς Ἑλλάδος δὲν θ' ἀρνήσῃ νὰ εἴλῃ νὰ συν-
δέσῃ ὁ ἴδιος τοὺς ἱερωτέρους δεσμούς μετὰ τῆς ἐθνικῆς
Φίρει πρὸς αὐτὸ τὴν δικαίαν ἐλπίδα ἀσφαλιστέρας
καὶ πλατυτέρας ὁρίων, μεγάλους χρηματικὰς πό-
ρους, ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς μέγα
ἐξυγίανσιν βαλμηδὺν, ὅλα τὰ φοιτῆτα μίαν σφ-
φὴ διοικήσεως, καὶ ἐνὸς καλοῦ κρατικικοῦ ὀργα-
σμοῦ, ἐπομένως ὅλα τὰ ἰχίρματα τῆς εἰρήνης καὶ
τῆς εὐδαιμονίας τῆς νέας Πατρίδος του. Αἱ τρεῖς
Λύλαι ἤθελαν νομίσει ἐκκαταστήσαντες περὶ τοῦ
χαρακτῆρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀν' ἀκριβοῦς
περὶ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ὁμοφώνως ἡ Ἑλλὰς
δὲν ὀφείλει λείπει νὰ διαδηλώσῃ.

Ἕλληνες! Διέξατε θαρρόντως ὅτι τοιαῦτα εἶναι
τὰ αἰσθητά σας, περικυκλώσατε τὸν νέον Ἀνακτο-
ρά σας μετὰ τὴν ἐγνώμισίνην σας καὶ μετὰ τὴν ἀγά-
πην σας. Πιστοὶ ὑπῆκοοι! συναθροίσθητε ὅλοι
γύρωθεν τοῦ θρόνου του· συντρίξατέ τον διὰ τῆς δι-
καίας ἀρροπίας σας εἰς τὸ ἔργον τοῦ νὰ δώσῃ
εἰς τὸ κράτος ὀριστικὸν Σύνταγμα, καὶ νὰ τῇ ἀσφα-
λίσῃ τὸ δικαίον καλὸν τῆς εἰρήνης ἐξωθεν, καὶ τῆς
ἡσυχίας, τῆς ἰσχύος τῶν νόμων καὶ εὐταξίας ἐξω-
θεν. Εἶναι ἡ μόνη ἀνταμοιβή, τὴν ὁποίαν αἱ
ζητοῦν αἱ τρεῖς Λύλαι, δι' ὅσα ὑπὲρ ὑμῶν ἐπραξάν.

Ἐκδομένη ἐν Κωνσταντίνῳ τῇ 18 (30) Ἀπριλίου 1830.

Ἰωναννισσαῖοι (ΤΑΧΕΙΝΑΝ, ΠΑΛΑΜΕΤΙΟΝ).

ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΟΙΑΝΟΥ
καθηγητοῦ Νομικῆς Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν

ο θέμα τῆς ανεξαρτησίας καὶ τῆς αυτοτέλειας στο πλαί-
σιο τῶν διατάξεων που διέπουν τὴν ἀσκηση τῆς εκ-
κλησιαστικῆς διοικητικῆς ἐξουσίας αποτέλεσε ἡδη
ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες οὐσιαστικῶς
πρόβλημα ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καὶ ὄχι μόνο
ζήτημα διοικητικῆς ἀπλῶς τεχνικῆς.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ θεσμοῦ τῆς «πενταρχίας τῶν
παιριάρχων», ὡς επακόλουθο τῆς διάπλασης τῆς υ-
περμυητροπολιτικῆς οργάνωσης, κατέστησε δυνατὴ
τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων που συνδέο-
νταν με τὸ αυτοκέφαλο. Δημιουργήθηκε εἰς μίαν ἰ-
σορροπία που ἐμείνε ἐπὶ αἰῶνες ἀδιατάρακτη μέσα
στο πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ ἐνιαίου

ΕΛΛΗΝΕΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ!

ΕΛΛΗΝΕΣ!

Οι νέες προοριζόμενες! Οι Courts de France, de la Grande-Bretagne et de Russie, viennent à arrêter le choix du Souverain que la Nation grecque s'était chargée d'élire. Aussi active que désintéressée, cette coopération avait contribué à l'indépendance de la Grèce. Le choix qu'elles ont fait aujourd'hui la consolide. Sous le sceptre du prince OTTHON de Bavière, la Grèce élève à la dignité du royaume, et obtient l'Alliance d'une des maisons royales les plus anciennes et les plus illustres de l'Europe, d'une maison qui l'a soutenue dans sa lutte, assistée dans ses malheurs, encouragée dans sa régénération. Le Roi de la Grèce ne tardera pas à venir affermir lui-même les liens les plus sacrés avec la nation. Elle lui apporte la juste espérance de limites à la fois plus étendues et plus étendues, de grandes ressources financières, tous les moyens d'atteindre par degrés une haute civilisation, tous les éléments d'une administration éclairée, tous ceux d'une bonne organisation militaire, et par conséquent, tous les gages de la paix et du bonheur de la nouvelle Patrie. Les trois Courts croient se tromper sur le caractère de la Nation grecque, si elles doutaient des sentimens que la Grèce va faire éclater d'une voix unanime.

Hellènes! Réveillez-vous à ces sentimens avec confiance. Choisissez votre nouveau Souverain de votre reconnaissance et de votre affection. Sujets fidèles! ralliez-vous autour de son trône; aidez-le avec un juste dévouement dans la tâche de donner à l'État une Constitution définitive, et de lui assurer le double bienfait de la paix et de la gloire, de la tranquillité, du règne des lois, et de l'ordre au dedans. C'est la seule récompense que les trois Cours vous demandent pour les services qu'elles ont eu occasion de vous rendre.

Publié à Nauplie, ce 10 (30) août 1832.

TALLEYRAND.

(βυζαντινού) κράτους. Η αυτοκεφαλία ωστόσο και η όλη προβληματική της δεν αποχωρίζονται από το πλέγμα των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας. Γι' αυτό η γένεση νέων πολιτειακών εξουσιών σε κράτη με Ορθόδοξο ηγεμόνα είχε αισθητή επίδραση επάνω στη γενική εικόνα της εξισορρόπησης των πολλών και ποικίλων τάσεων που αναπτύσσονταν μέσα στην περιοχή αυτών των σχέσεων.

Η επίδραση εκδηλώθηκε με την, έστω και προσωρινή, ίδρυση ανεξάρτητων εκκλησιών στη Βαλκανική Χερσόνησο κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Εννοούνται κυρίως οι προσπάθειες των Βούλγαρων και των Σέρβων για την ίδρυση αυτοδιοικούμενων εκκλησιών –προσπάθειες που άλλοτε στέφονταν από επιτυχία κι άλλοτε εξαφανίζονταν στη δίνη των πολιτικών γεγονότων της εποχής. Πάντως λίγο μετά τα μέσα του 18ου αιώνα είχαν εκλείψει όλες οι αυτοκέφαλες εκκλησίες στα Βαλκάνια, που συνεπώς υπάγονταν εξ ολοκλήρου στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στο Βορρά η Ρωσική Εκκλησία, αυτοκέφαλη από τα μέσα του

Ο μακροχρόνιος επαναστατικός αγώνας της Ανεξαρτησίας είχε αντικειμενικά διαρρήξει τις επαφές του αγωνιζόμενου έθνους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η εθνική συγκρότηση ευνοούσε την κήρυξη του αυτοκέφαλου

15ου αιώνα, ανυψώθηκε σε πατριαρχείο το 1593.

Αλλά στο 19ο και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα η επιτυχής έκβαση των μακροχρόνιων αγώνων διαφόρων εθνικών ομάδων που ζούσαν υπό οθωμανική κυριαρχία για την απόκτηση της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας τους είχε ως επακόλουθο τη διατύπωση αιτημάτων για αυτοδιοίκηση και στον εκκλησιαστικό τομέα. Τα αιτήματα αυτά, που τις περισσότερες φορές πήραν τη μορφή διεκδίκησης, έθεσαν το ζήτημα ποιες είναι οι τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις για την παραχώρηση αυτοκεφαλίας στην Ορθόδοξη Εκκλησία.

Προϋποθέσεις

Στα προοίμια πράξεων, με τις οποίες κατά το 19ο και τον 20ό αιώνα το Οικουμενικό Πατριαρχείο προέβη στην ανακήρυξη τοπικών εκκλησιών ως αυτοκεφάλων, γίνεται επίκληση της ακόλουθης αρχής που προέρχεται από επιστολή του Πατριάρχη Φωτίου (858-867, 877-886): «Τα εκκλησιαστικά και μάλιστα τα περί των ενοριών δίκαια ταις πολιτικαίς επικρατείαις συμμεταβάλλεσθαι είωθε». Στη φράση αυτή, που εμφανίζεται με κάποιες παραλλαγές και σε κανόνες οικουμενικών συνόδων, προσδόθηκε η

Η εκκλησιαστική διοίκηση ακολουθούσε τη διάρθρωση της πολιτειακής, σύμφωνα με επίκληση του Πατριάρχη Φωτίου (9ος αιώνας)

έννοια ότι επιβάλλει στην εκκλησιαστική διοίκηση να ακολουθεί τη διάρθρωση της πολιτειακής. Ετσι, ερμηνευόμενη η φράση αυτή είναι απρόσφορη ως γενικό κριτήριο για τη συνδρομή των προϋποθέσεων του αυτοκεφάλου. Παρ' όλ' αυτά δεν είναι τελείως ξένη προς την ιστορική πραγματικότητα, επειδή, ήδη από τους πρώτους αιώνες, τα εκκλησιαστικά κέντρα ταυτίζονταν συνήθως, για λόγους χωροταξικούς, με τα κοσμικά.

Αυτή όμως η αποδοχή πολιτειακών προτύπων από την Εκκλησία δεν αποτελούσε συμμόρφωση σε υποχρέωση επιβαλλόμενη από τους ιερούς κανόνες. Τα αρμόδια δηλαδή εκκλησιαστικά όργανα, υιοθετώντας πολιτειακές δομές, κινήθηκαν μόνον από λόγους σκοπιμότητας. Οι ίδιες σκέψεις επικράτησαν και στις περιπτώσεις παροχής του δικαιώματος αυτοδιοίκησης υπό οποιαδήποτε μορφή.

Αν λοιπόν μελετάται η παροχή αυτού του δικαιώματος σε μία τοπική εκκλησία, επιβάλλεται να διερευνηθεί κατά πόσον θα συμβάλει η συγκεκριμένη ρύθμιση στην αποτελεσματικότερη ενάσκηση της εκκλησιαστικής διοίκησης. Η εκτίμηση πρέπει να στηριχθεί σε αντικειμενικά κριτήρια, κατά συνέπεια

μπορεί να γίνει λόγος για την αντικειμενική προϋπόθεση του αυτοκεφάλου.

Εκτός από την προϋπόθεση αυτή είναι αναγκαία η συνδρομή μίας ακόμη, η οποία μάλιστα πρέπει να προηγηθεί χρονικώς. Πρόκειται για τη δήλωση βούλησης του λαού, δηλαδή της ορθόδοξης θρησκευτικής κοινότητας που επιζητεί διοικητική ανεξαρτησία. Αυτή η προϋπόθεση, σε ανυπατάχτη από την προηγούμενη, μπορεί να χαρακτηριστεί ως υποκειμενική. Όλες σχεδόν οι πατριαρχικές πράξεις που περιέχουν παροχή αυτοκεφαλίας κάνουν ρητή επίκληση σχετικής αίτησης του οικείου χριστιανικού πληρώματος, πράγμα που πιστοποιεί συγχρόνως την παραχώρηση ενός περιορισμένου «δικαιώματος αυτοδιάθεσης», όχι άγνωστου στις εκκλησιαστικές πηγές. Δεν είναι ωστόσο δυνατό να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο τύπος τον οποίο πρέπει να περιβληθεί η αίτηση αυτή, γιατί εξαρτάται από τις πολιτικές και άλλες συνθήκες που επικρατούν στον οικείο τόπο.

Οι δύο παραπάνω προϋποθέσεις συμπληρώνονται, σύμφωνα με τα δεδομένα της πρακτικής, από τους εξής όρους: το πλήρωμα της υποψήφιας για

**Ο Πατριάρχης
Κωνσταντινουπό-
λεως Φώτιος Α΄
(858-867, 877-
886). Εθεσε τους
κανόνες σχέσεων
Εκκλησίας και
πολιτείας**

μούσα σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Μολοντί υπάρχουν πολλά κενά στις πηγές που αναφέρονται στην παραχώρηση αυτοκεφαλίας κατά τους 11ο-14ο αιώνες, ώστε να μην είναι στο σύνολό της γνωστή η διαδικασία που τηρήθηκε τότε, η σύμπραξη πάντως της πατριαρχικής συνόδου γίνεται αισθητή. Στην ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ρωσικής Εκκλησίας και μάλιστα στην ανύψωσή της σε πατριαρχείο (1593), η παρουσία ή η εκπροσώπηση όλων των πατριαρχών της Ανατολής προσέδωσε στη σύνοδο πανορθόδοξο χαρακτήρα.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η ενδημούσα σύνοδος περιέλαβε στον κύκλο των αρμοδιοτήτων της πολλά θέματα που μέχρι τότε ανήκαν στην αποκλειστική αρμοδιότητα των οικουμενικών συνόδων. Η υποκατάσταση όμως αυτή δεν ανταποκρινόταν στην κανονική ακρίβεια, αλλά έγινε για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες της εκκλησιαστικής διοίκησης που με την πάροδο των χρόνων παρουσιάζονταν επιτακτικότερες. Τα πολιτικά γεγονότα και οι συναφείς διοικητικές ανακατατάξεις στον ευρωπαϊκό χώρο και ειδικότερα στα Βαλκάνια κατά το 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού είχαν σημαντική επίδραση στη διάρ-

Η ανύψωση της Ρωσικής Εκκλησίας σε πατριαρχείο (1593) έγινε με την εκπροσώπηση όλων των πατριαρχών της Ανατολής

αυτοδιοίκηση εκκλησίας οφείλει, πρώτον, να εμφανίζει εθνική ομοιογένεια και, δεύτερον, να διαβιώνει μέσα στο πλαίσιο ιδιαίτερης και ενιαίας κρατικής οργάνωσης.

Αρμοδιότητα

Από τη μελέτη των ιερών κανόνων και των συνοδικών πρακτικών συνάγεται ότι τα θέματα τα σχετικά με το αυτοκέφαλο των εκκλησιών, όπως η ανακήρυξη, η τάξη, τα όρια της δικαιοδοσίας τους, ρυθμίζονταν με αποφάσεις που λαμβάνονταν από συνόδους οικουμενικές. Η προσπάθεια των πολιτειακών οργάνων να διεκδικήσουν για τον εαυτό τους έστω και συντρέχουσα αρμοδιότητα δεν απέδωσε. Ακόμη και μικρής έκτασης άμεσες επεμβάσεις της πολιτειακής εξουσίας στη σφαίρα της οργάνωσης και διοίκησης της Εκκλησίας αποκρούστηκαν από αυτήν με αποφασιστικότητα. Μόνον επεμβάσεις με έμμεση μορφή και σε πολύ περιορισμένη κλίμακα γίνονταν ανεκτές.

Από τον 9ο αιώνα δεν συνέρχονται πλέον οικουμενικές σύνοδοι και τη θέση τους στην κορυφή των οργάνων που ασκούν τη διοικητική εξουσία υπό ευρεία έννοια μέσα στην Εκκλησία κατέλαβε η ενδη-

θρωση της εκκλησιαστικής διοίκησης. Ετσι το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχώρησε τον περασμένο αιώνα αυτοκεφαλία στις εκκλησίες Ελλάδας, Σερβίας και Ρουμανίας και μετά το 1900 στις εκκλησίες Πολωνίας, Αλβανίας και Βουλγαρίας.

Η μελέτη των ιερών κανόνων και της πρακτικής των πρώτων αιώνων, σε συνδυασμό με τις ειδικότερες συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η ανακήρυξη αυτοκέφαλων εκκλησιών στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, στην Τουρκοκρατία και στη σύγχρονη εποχή, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πατριαρχική σύνοδος έλαβε τις σχετικές αποφάσεις, ενεργώντας μέσα στο πλαίσιο της «οικονομίας». Πρόκειται για θεσμό που εμφανίστηκε πολύ νωρίς στο νομικό βίο της Εκκλησίας και αποτελεί μέσο θεραπείας σε ευρύτατη κλίμακα μιας νομικής ή πραγματικής ανωμαλίας. Περιλαμβάνει τόσο την απαλλαγή από την υποχρέωση εφαρμογής ενός κανόνα δικαίου σε μεμονωμένες περιπτώσεις όσο και τη διαδικασία για την άρση των αντιφάσεων του νόμου ή των αντιθέσεων μεταξύ του νόμου και της ενεστώσας πραγματικής κατάστασης. Η «οικονομία» μπορεί να εφαρμοστεί –πάντοτε μέσα στα όρια που χαράζει η ►

Ο τσάρος της Ρωσίας Νικόλαος, η βασίλισσα της Μ. Βρετανίας Βικτορία και ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Φίλιππος. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, διεκδίκησαν μερίδια επιρροής στο νέο κράτος (Παναγιώτη Ζωγράφου, λεπτομέρεια. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

δογματική—όχι μόνο στο πεδίο του ουσιαστικού δικαίου, αλλά και του δικονομικού, όπως στην περίπτωση της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου.

Η παραπάνω βασική διαδικαστική ρύθμιση ισχύει—κατά μείζονα λόγο—και στην ανύψωση μιας ήδη αυτοκέφαλης εκκλησίας σε πατριαρχείο. Απαιτείται δηλαδή και εδώ απόφαση οικουμενικής συνόδου. Αλλά η ίδρυση ενός νέου πατριαρχείου σημαίνει αύξηση του αριθμού των πατριαρχείων, που είχε καθοριστεί περιοριστικώς από τις οικουμενικές συνόδους και αποτέλεσε τη βάση της αρχής της «πενταρχίας των πατριαρχών». Επομένως, εφόσον υπάρχει αδυναμία σύγκλησης οικουμενικής συνόδου, πρέπει η ίδρυση να γίνει από όργανο, του οποίου οι αποφάσεις να είναι από τυπική άποψη ισοδύναμες με τις αποφάσεις εκείνων. Τέτοιο όργανο, υπό τις σημερινές συνθήκες στην Ορθόδοξη Εκκλησία, είναι μόνο μία πανορθόδοξη σύνοδος. Είναι πολύ αμφίβολο αν εδώ είναι επιτρεπτή η άσκηση οικονομίας, γιατί δεν είναι μεν ζήτημα δογματικό, αλλά πάντως αποτελεί θέμα ιδιάζουσας βα-

ρύτητας στην οργάνωση της Εκκλησίας. Γι' αυτό φρονώ ότι στη θέση της πανορθόδοξης συνόδου δεν μπορεί να υποκατασταθεί άλλο όργανο, ούτε αυτή η πατριαρχική σύνοδος.

Αυτό αποδεικνύει η πρακτική που τηρήθηκε στις περιπτώσεις ανύψωσης αυτοκέφαλων εκκλησιών σε πατριαρχεία. Η σύνοδος που ανύψωσε τη Ρωσική Εκκλησία είχε, όπως προαναφέρθηκε, πανορθόδοξη χαρακτηρισήρα. Στις περιπτώσεις των εκκλησιών Σερβίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αναγνωρίζοντας προφανώς την αποκλειστική αρμοδιότητα μείζονος συνόδου, δεν προχώρησε στην ανακήρυξή τους σε πατριαρχεία, αλλά απλώς αυτοδεσμεύτηκε, παρέχοντας εκ των προτέρων με τους οικείους συνοδικούς τόμους τη συναίνεσή του για την ανακήρυξη «εν Οικουμενική ή και μεγάλη άλλη Σύνοδο εν πρώτη ευκαιρία συνερχόμενη» που, όπως ρητώς τονίζεται στο κείμενο των τόμων, είναι αρμόδια να αποφασίζει, σύμφωνα με την κανονική ακρίβεια, για τέτοια θέματα. Επομένως η διαδικασία για την ανύψωση των τριών αυτών εκκλησιών σε πατριαρχεία, από αυστηρά νομική άποψη, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Σύγχρονος προβληματισμός

«Το Αυτοκέφαλον και ο τρόπος ανακηρύξεώς του» απασχολεί όλες τις ορθόδοξες εκκλησίες. Ετσι αποτέλεσε θέμα συζήτησης στη «Διορθόδοξη Προπαρασκευαστική Επιτροπή της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου» το Νοέμβριο 1993 στο Σαμπεζί (Γενεύη) της Ελβετίας, όπου (στο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου) εδρεύει η Επιτροπή. Αντιπροσωπεύθηκαν σχεδόν όλες οι ορθόδοξες εκκλησίες και υπέβαλαν σχετικές εισηγήσεις που επεξεργάστηκε σε ενιαίο κείμενο ο γραμματέας της Επιτροπής μητροπολίτης Ελβετίας **Δαμασκηνός** (Παπανδρέου). Στο τελικό ανακοινωθέν επισημαίνονται τα βασικά στάδια της ακολουθητέας διαδικασίας: α) Αίτημα της τοπικής εκκλησίας προς τη Μητέρα-Εκκλησία, η οποία «αξιολογεί τις υφιστάμενες κανονικές και ποιμαντικές προϋποθέσεις προς παροχήν του αυτοκεφάλου»—εξυπακούεται, με βάση την ορθόδοξη παράδοση και πρακτική, μολονότι η φράση περιέχει ασάφειες. β) Διαβίβαση της απόφασης της Μητέρας-Εκκλησίας με τη συγκατάθεσή της προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο που μεριμνά για την έκφραση της πανορθόδοξης συναίνεσης από τις λοιπές αυτοκέφαλες εκκλησίες. γ) Αν υπάρξει ομοφωνία, έκδοση πατριαρχικού τόμου με την ανακήρυξη που «επιθυμητόν είναι», κατά τη διατύπωση του κειμένου, να υπογράφεται από όλους τους προκαθήμενους των ορθόδοξων εκκλησιών. Βέβαιο είναι όμως ότι το θέμα θα επανασυζητηθεί ως προς τις λεπτομέρειές του και σε προσεχή συνεδρίαση της Επιτροπής.

Η διαδικασία για την ανύψωση των εκκλησιών Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας δεν έχει ολοκληρωθεί από νομική άποψη

1784

Γεννιέται στο Νιμπεγλέρ της Θεσσαλίας ο Θεοκάρης Φαρμακίδης.

1802

Χειροτονείται διάκονος σε ηλικία 18 ετών στη Λάρισα και αλλάζει το κοσμικό του όνομα σε Θεόκλητος· *ιδρύεται η ελληνική σχολή της Κίου με δάσκαλο τον Ιθακήσιο Φιλόθεο.*

1804

Εγκαθίσταται στην Κωνσταντινούπολη και γράφεται στην Πατριαρχική Σχολή, ενώ συγχρόνως εκτελεί καθήκοντα διακόνου κοντά στον επίσκοπο Περιστεράς.

1806

Ο συντηρητικός χαρακτήρας της σχολής τον εξαναγκάζει να μετακινηθεί στις Κυθωνίδες και μετέπειτα στο Ιάσιο, όπου σπουδάζει και διδάσκει την ελληνική γλώσσα· *τυπώνεται η «Ελληνική Νομαρχία» πεθαίνει ο Ευγένιος Βούλγαρις.*

1811

Μεταβαίνει στο Βουκουρέστι όπου χειροτονείται πρεσβύτερος· στη Βιέννη ο Ανθιμος Γαζής εκδίδει το περιοδικό «Λόγιος Ερμής».

1812 ή 1814;

Γίνεται υπεφημέριος στο ναό του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, θέση που κατείχαν στο παρελθόν ο Νεόφυτος Δούκας και ο Ανθιμος Γαζής· αρχίζει τη μετάφραση από τα λατινικά της τετράτομης εγκυκλοπαιδείας του Φ. Γιάκομπς, έργο που θα εκδοθεί στην Κέρκυρα το 1928· *εκδίδεται στη Βιέννη ο «Ελληνικός Τηλέγραφος».*

1814

Ο Φαρμακίδης αναλαμβάνει την έκδοση του περιοδικού «Λόγιος Ερμής»· εκδίδεται στη Βενετία ο «Κερδώς Ερμής»· *ιδρύεται η Φιλική Εταιρεία.*

1817

Ο Φαρμακίδης υποβάλλει παραίτηση από τη θέση του υπεφημέριου του Αγίου Γεωργίου, εξαιτίας του πολέμου που υφίσταται από μέλη της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης για τα γραφόμενα του «Λογίου Ερμή».

1819

Ο λόρδος Γκίλφορντ καλεί τον

Φαρμακίδη να διδάξει στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας· ο Φαρμακίδης μεταβαίνει στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν για να ολοκληρώσει τις σπουδές του με έξοδα του Γκίλφορντ· *εκδίδονται στο Λονδίνο οι ελληνικές εφημερίδες «Μουσείον» και «Ιρις» και στο Παρίσι η «Αθηνά» και η «Μέλισσα».*

1821

Ο Φαρμακίδης έρχεται στην επαναστατημένη Ελλάδα (Μάιος)· στην Καλαμάτα εκδίδει την εφημερίδα «Ελληνική Σάλπιγξ» με την υποστήριξη του Δημητρίου Υψηλάντη (Αύγ.)· εκδίδονται μόνο τρία φύλλα της εφημερίδας, επειδή ο Φαρμακίδης αρνείται να υποταχθεί στις επιταγές της λογοκρισίας που έχει επιβάλει η επαναστατική διοίκηση.

1822

Αναμειγνύεται ενεργά στην πολιτική και τις έριδες των ομάδων που συμμετείχαν στην Επανάσταση (Αρείος Πάγος Ανατολικής Ελλάδας)· ανήκει στη μερίδα των υποστηρικτών του Αλ. Μαυροκορδάτου.

1823

Η Β' Εθνοσυνέλευση του Αστρους αποφασίζει ότι η παιδεία είναι υπό την εποπτεία της πολιτείας· κατόπιν τούτου το Βουλευτικό διορίζει τον Φαρμακίδη «Έφορον της Παιδείας και ηθικής ανατροφής των παιδών».

1824-5

Διδάσκει για μικρό διάστημα στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας.

1825

Διορίζεται και αναλαμβάνει επί διατήρηση αρχισυντάκτης της «Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος», επίσημη εφημερίδα της ελληνικής διοίκησης στο Ναύπλιο· ο Φαρμακίδης θα επιβάλει φιλελεύθερη γραμμή στα πρότυπα των παραδόσεων του Διαφωτισμού, γεγονός που θα προκαλέσει τη σύγκρουσή του με τους πολιτικούς (Σπ. Τρικούπης), γι' αυτό και θα αντικατασταθεί.

1828-31

Αντιπολιτεύεται σφοδρά τον Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια.

1832

Ορίζεται έφορος του κεντρικού

σχολείου στην Αίγινα.

1833

Ο Φαρμακίδης συμμετέχοντας στην «Επιτροπή επί του Εκκλησιαστικού» εισηγείται στο Βαναρό Μάουρερ το αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας (23.7)· ορίζεται πρώτος γραμματέας της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου (25.7).

1833-43

Διαδραματίζει ενεργό ρόλο στις διενέξεις αγγλόφιλων και ρωσόφιλων πολιτικών, ανήκοντας ο ίδιος στην κύρια ομάδα του αγγλικού κόμματος του Μαυροκορδάτου· για τις εφημερίδες των Ναπαίων (ρωσόφιλων) ο Φαρμακίδης είναι ο «φαρμακερός όφις εν τοις κόλποις της εκκλησίας»· κύριος αντίπαλός του ο Κωνσταντίνος Οικονόμος.

1837

Γίνεται καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1838

Εκδίδει τα έργα του «Περί Ζαχαρίου υιού Βαραχίου» και «Ο ψευδώνυμος Γερμανός».

1839

Μετατίθεται στη Φιλοσοφική Σχολή, ενώ συγχρόνως παύεται από τη θέση του γραμματέα της Ιεράς Συνόδου· είναι μία νίκη των αντιπάλων του.

1840

Εκδίδει την «Απολογία» του, έργο με το οποίο υπερασφύεται των ιδεών και των πράξεών του.

1842-45

Εκδίδει το έργο του «Η Καινή Διαθήκη μετά υπομνημάτων αρχαίων».

1843

Επαναδιορίζεται καθηγητής στη Θεολογική Σχολή.

1844

Ο Σπ. Τρικούπης ορίζει τον Φαρμακίδη γραμματέα της Ιεράς Συνόδου.

1850

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχωρεί την αυτοκεφαλία στην Εκκλησία της Ελλάδος· ο Φαρμακίδης πρωτοστατεί στη νομοθετική ρύθμιση.

1860

Πεθαίνει.

ΠΩΣ ΧΑΘΗΚΕ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η Του πρωτοπρ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ
καθηγητού Τμήματος Θεολογίας
της Θεολογικής Σχολής του Παν/μίου Αθηνών

κίνηση για ανεξαρτητοποίηση των επαρχιακών εκκλησιών της Ρωμαϊκής Εθναρχίας συνδέθηκε με τη δημιουργία των εθνικών κρατών της Βαλκανικής (βαλκανοποίηση) και τη διάλυση της Αυτοκρατορίας της Νέας Ρώμης, που συνεχίστηκε και μετά το 1453 στα δικαιοδοσιακά όρια της Εθναρχούσας Εκκλησίας¹. Είναι, λοιπόν, πρόβλημα, που εντάχθηκε στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών σχεδιασμών του 19ου αιώνα και της κινητοποίησης των εθνικών οντοτήτων, που άρχισε ουσιαστικά μετά τη Γαλλική Επανάσταση (1789). Δεν είναι, συνεπώς, μεμονωμένο γεγονός, αλλά ένας κρίκος σε μια αλυσίδα ενεργειών και ανακατατάξεων, μέσω της ανάπτυξης των πολυπλόκων μηχανισμών της πολιτικής και της διπλωματίας, εν αναφορά προς την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας («ανατολικό ζήτημα») και τα προσδοκώμενα οφέλη των ευρωπαϊκών δυνάμεων από το σχεδιαζόμενο διαμελισμό της. Η εφαρμογή του μηχανισμού της «αυτοκεφαλίας» άρχισε με την Εκκλησία της (επαρχίας της) Ελλάδος λόγω των ειδικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν σ' αυτήν με-

τά τη δολοφονία του **Καποδίστρια** και την έλευση των Βαυαρών, με το νεαρό βασιλέα **Οθωνα** (Βίτελσμπαχ).

Το αυτοκέφαλο² μπορούσε να δοθεί στην Ελλαδική Εκκλησία ομαλά, στα όρια της κανονικής τάξης (17ος καν. της Δ' Οικουμ., 38ος της Πενθέκτης Οικουμ.),³ τηρουμένης της αγάπης και ενότητας με τη Μπτέρα Εκκλησία (Οικουμενικό Πατριαρχείο), που ήταν συγχρόνως και το εθναρχικό μας κέντρο. Το ερώτημα όμως είναι: γιατί έγινε βίαια και ανώμαλα (πραξικοπηματικά) το 1833; Ποιοι είχαν συμφέρον να λάβουν τα πράγματα την πορεία ρήξης με το Οικουμενικό Κέντρο και ανατροπής της κανονικής τάξης; Διότι η εσκεμμένη μεθόδευση του αυτοκέφαλου του 1833 γίνεται από τα πράγματα φανερή από το έργο της «Επταμελούς Επιτροπής», που μεθόδευσε την πορεία προς το αυτοκέφαλο.⁴ Σημασία έχει ότι πρόσωπα, όπως ο **Σπυρ. Τρικούπης**, ο **Θεόδ. Νέγρης** (κατά τη διάρκεια ακόμη της Επανάστασης) ή ο **Θεόκλητος Φαρμακίδης**, ταυτίζονταν με την ευρωπαϊκή πολιτική, κυρίως την αγγλική, ώστε οι εξελίξεις να μην μπορούν να θεωρηθούν έργο μόνο των «ξένων», αλλά και των ομοφρόνων τους Ελλήνων.⁵

Η διαδικασία για την «ανεξαρτησία της Ελληνικής Εκκλησίας» το 1833 αναπτύσσεται σε άλλα σημεία. Επειδή όμως συχνά υποστηρίζεται εκ μέρους των ομοϊδεατών του Φαρμακίδη ότι τα πράγματα έγιναν με ευρυθμία και ελευθερία, παραθέτουμε δη-

Η «αυτοκεφαλία» μπήκε στην ημερήσια διάταξη μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα). Αριστερά, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, κύριος εκφραστής του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα)

**Ο Κωνσταντίνος
Οικονόμος ο εξ
Οικονόμων.
«Αντεθνικόν και
αντίθρησκον» το
αυτοκέφαλον**

λωση του **Μιχαήλ Σχινά**, πληρεξουσίου Κορώνης,⁶ στη Β' Εθνοσυνέλευση (1862-65): «Το ελληνικόν έθνος, Κύριοι, όταν επανέστη κατά το 1821, ευρέθη υπό τον σωτήριον πνευματικόν ζυγόν του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εις όλον το διάστημα του πολέμου ουδείς λόγος ήτο, είτε περί αποσπάσεως από την Μεγάλην Εκκλησίαν, είτε περί κηρύξεως αυτοκεφάλου, διότι ούτε καιρός, ούτε διάθεσις προς τούτο υπήρχον. Ο Κυβερνήτης ήλθε και είδεν ως σοφός πολιτικός, ότι έπρεπε να προσέλθωμεν εις την Μεγάλην Εκκλησίαν και να εξηγηθώμεν περί του πώς πρέπει να καταρτίσωμεν τα της Εκκλησίας δι-οικητικώς. Ενώ δε ταύτα εμελέτα, εξέλιπεν. Ηλθεν η Αντιβασιλεία, ής όχι μόνον έκαμε τα περί της Εκκλησίας όσα άλλα καιορθώματα προ ολίγου ανεφέραμεν, και όσα ουδέποτε δύνανται να εκπλύνη ούτε η ευγλωττία του κ. **Κοκκίνου**, ούτε ουδενός άλλου, αλλά και απόφασιν έστησε και εξετέλεσε να κηρύξη αυτοκέφαλον την Εκκλησίαν της Ελλάδος άνευ συγκαταθέσεως του Πατριάρχου.⁷ Οθεν συγκαλεί Σύνοδον ήθθεν⁸ εκ των υπάρχόντων Αρχιερέων και τους βιάζει, όπως γνωρίζομεν όσοι παρευρέθη-μεν τότε εκεί, θέλοντας και μη, να υπογράψωσιν ό-τι καλώς έχει(...) Τοιούτος υπήρξεν ο χωρισμός, ο

**Η εφαρμογή του μηχανισμού
της «αυτοκεφαλίας» άρχισε με την Εκκλησία
της επαρχίας της Ελλάδος, το 1833**

βίαιος⁹ σπαραγμός της Εκκλησίας ταύτης από των κόλπων της εαυτής μητρός. Δεν είναι επίσης αλη-θές, ότι η Μεγάλη Εκκλησία δεν εταράχθη. Και ε-ταράχθη και ηγανάκτησε και εσιτέγνωσεν. Αλλ' ως μητηρ φιλόστοργος και συνετή, οικονομούσα τους καιρούς, εσιώπησεν. Επί τούτων, Κύριοι, των πραγ-μάτων, όταν συνήλθε το Έθνος κατά το 1843,¹⁰ λα-μπρός και εκτεταμένος εγένετο λόγος, διότι το Ελληνικόν Έθνος δεν ηδύνατο να λησμονήση, πολλού γε και δει, να επικυρώση, τα κακουργήμα-τα ταύτα (εύγε, εύγε) και εκεί ειέθησαν οι βάσεις περί τε της εξωτερικής σχέσεως και της εσωτερικής διοικήσεως της ενταύθα ορθοδόξου Εκκλησίας».¹¹

Αυτό που προκύπτει και από το κείμενο εί-ναι η προσπάθεια να αποσπασθεί βίαια η Ελλαδική Εκκλησία από το Εθναρχικό Κέντρο. Είναι το «αυτόγνωμον» του πράγ-ματος κατά την ορολογία του **Κ. Οικονό-μου**. Και το σημαντικότερο: κανείς από τους παρόν-τες εθνικούς πληρεξουσίους δεν τόλμησε να απο-κρούσει την καταγγελία του Σχινά, αλλά όλοι την ε-πικρότησαν με επευφημίες «εύγε, εύγε»! Ερμηνευ-τικό ιστορικά κλειδί για την κατανόηση των γεγο-νότων του 1833 είναι η επισήμανση των συνεπειών της βίαιης απόσπασης της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Με την αποσύνδεση της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Πνευματικό και Εθναρχικό της Κέντρο επι-τεύχθηκε η «θεσμοποίηση» και «θρησκοποίηση» της. Από «περιέχον» σύνολο τον εθνικό βίο γίνεται η Εκκλησία (ως οργανισμός) «περιεχόμενο» της ελ-ληνικής πολιτείας-κράτους, κρατικός θεσμός, πα-ράλληλα με τους άλλους θεσμούς της κρατικής δι-οίκησης. Και αυτό διευκόλυνε η «αριστίνδην» σύνο-δος.¹² Η πρόσδεσή της στο άρμα της δυτικοευρωπαϊ-κά προσανατολισμένης πολιτείας αποδυνάμωσε τον εκκλησιαστικό οργανισμό, εντάσσοντάς τον στον α-πόλυτο έλεγχο του κράτους (Staatskirchentum).¹³ Ο απόλυτος, εξάλλου, έλεγχος του κράτους επί των κα-ταλαμβανόντων τους επισκοπικούς θρόνους, δεν θα μειώσει μόνο το κύρος της Εκκλησίας κατακόρυφα, αλλά θα επιβάλει και μία πολιτικά συντηρητική στάση στον εκκλησιαστικό οργανισμό, που θα λει-τουργήσει δυσμενώς (για την Εκκλησία) σε μεταγε-νέστερες κορυφώσεις εθνικών συγκρούσεων (π.χ. ανάθεμα κατά **Ε. Βενιζέλου**, 1916, δικτατορίες: 1922, 1936 και 1967). Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι όλες οι ανώμαλες πολιτικά περίοδοι της χώρας μας συνδέονται με «αριστίνδην» συνόδους.¹⁴ Οι «αρι-στίνδην» συνέδοι μεταφτεύθηκαν από τη ρωσική (**Μ. Πέτρος**) στην ελληνική πραγματικότητα, στο πλαίσιο του αυτοκεφάλου του 1833, και αποδείχθη-καν, πράγματι, «κωφάλαλοι» έναντι των αυθαιρε-σιών της πολιτείας.

Σοβαρή συνέπεια του πραξικοπηματικού αυτοκεφάλου του 1833, προς τα έξω, ήταν η «σχισματική» επί δεκαεφτά χρόνια κατάσταση της Ελλαδικής Εκκλησίας, διότι η απόσπασή της από τη «Μητέρα Εκκλησία» επέφερε τη διακοπή της κοινωνίας της και με αυτή, αλλά και όλες τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Εξάλλου, είναι ανάγκη να τονίζεται ότι του βουλγαρικού σχίσματος (1870-1945) προηγήθηκε το ελλαδικό. Πρώτο σιράφηκε κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου το έθνος εκείνο που αποτελούσε «σάρκα εκ της σαρκός» του, το ελληνικό. Ουσιαστική όμως ήταν και η επελθούσα διάσπαση του Γένους σε Έλληνες (πολίτες του ελληνικού κράτους) και Ρωμιοί (κατά τη δυτική ορολογία: Γραικούς, ή κατά την επιστημονική: Βυζαντινούς), τους μη ελευθέρους.

Κατά την εύστοχη επισήμανση του Κ. Οικονόμου, στόχος του αυτοκεφάλου ήταν «διαρρήξαι το των Ελλήνων ορθόδοξον Έθνος».¹⁵ Ο Ελληνισμός «κλείστηκε» στα σύνορα του κρατιδίου, τους κατοίκους του οποίου θεωρεί έκτοτε (πρωτόκ. 1830, 1836) η διεθνής διπλωματία ως «Έλληνες».

Πρόκειται για χαριστική βολή στην ελληνική οικουμενικότητα (αυτοκρατορική ιδέα), που επέφερε η εντύπωση ότι «άλλοι δέηπον εκτός των ορίων Έλληνες ουδέποτε υπάρχουν».¹⁶ Γι' αυτό ο Κ. Οικονόμος αποκαλεί το αυτοκέφαλο του 1833 «αντεθνικόν» και «αντίθρησκον».¹⁷ Επισημαίνει δε και τα συνδεδεμένα με το αυτοκέφαλο σχέδια των κρατούντων: να καταστεί η Ελλάδα «ευεπιχείρητος προς πάσαν καινοτονίαν» (πρβλ. τον τεραχισμό του

γάμου σε πνευματικό και πολιτικό μέρος, τη διάλυση των μοναστηριών, την αρπαγή της περιουσίας τους κ.ά.π.).

Η στρεβλή αυτή πορεία εξυπηρετούσε τις στοχοθεσίες των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την τύχη του ελληνικού, αλλά και όλων των βαλκανικών κρατιδίων (προτεκτοράτων, στην ουσία), που προέκυψαν σ' αυτή τη διαδικασία. Μόνιμος στόχος της μετακαρλομάγνειας Ευρώπης ήταν η διάλυση της Ρωμανίας (αυτοκρατορίας της Νέας Ρώμης), με την αποσύνθεση της Εθναρχίας, της φυσικής συνέχειας της. Η διάλυση της Εθναρχίας οδήγησε στο θάψιμο της αυτοκρατορικής ιδέας, την απομόνωση των «ρωμαϊκών» εθνοτήτων και τη δυτικοποίησή τους.¹⁸ Η μεταφορά του βάρους από την ενοποιητική δύναμη της πίστης (Ορθοδοξίας) στη γλώσσα και την καταγωγή (στοιχεία διαφοροποίησης) διευκόλυνε όχι μόνο τη διάσπαση, αλλά και τις μετέπειτα μεταξύ τους συγκρούσεις.

Προ πάντων όμως την καθολική εξάρτηση από τις δυτικές Δυνάμεις.

Το αυτοκέφαλο, για να μείνουμε στην Ελλάδα, στρεφόταν σαφώς κατά της Εθναρχίας, αφού δεν μπορούσε να συσταθεί ελληνικό κράτος, αν δεν με-

Πάνω, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης. Αριστερά: ο ιστορικός Σπυρίδων Τρικούπης θεωρήθηκε προσκείμενος στις αγγλικές θέσεις. Τοποθετήθηκε πρόεδρος της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για το εκκλησιαστικό ζήτημα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα)

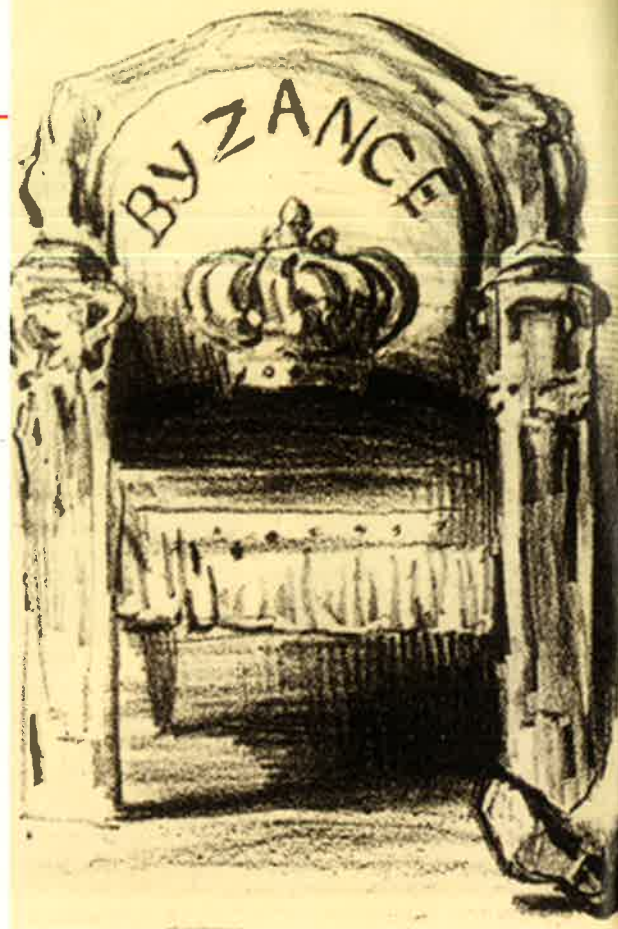
Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος επισημαίνει ότι στόχος του αυτοκεφάλου (1833) ήταν «διαρρήξαι το των Ελλήνων ορθόδοξον έθνος»

«Η Γαλλία και η Αγγλία επιθυμούσαν να είναι η Ελληνική Εκκλησία ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης»

ταβαλλόταν η σχέση του με το Εθναρχικό Κέντρο.¹⁹ Το «κανονικό» (κατά τους ιερούς κανόνες) αυτοκέφαλο του 1850 ενέταξε στην κανονικότητα και νομιμότητα εκείνο του 1833, βελτίωσε δηλαδή την κατάσταση, αλλά δεν άλλαξε τον επιδιωκόμενο στόχο. Αλλωστε, με τους νόμους Σ' και ΣΑ' (1852) τα πράγματα επανήλθαν σε πολύ μεγάλο βαθμό στο καθεστώς του 1833.²⁰ Και αυτό θα συνεχιστεί ως το 1923 επίσημα, ανεπίσημα δε και ως τις τελευταίες δεκαετίες με το σύστημα της «νόμου κρατούσας πολιτείας».

Ο γνωστός διπλωμάτης και ιστορικός των πολιτισμών **Αρνολντ Τόινμπι** (Arnold Toynbee), αναφερόμενος στην Ελληνική Επανάσταση και την εθνικιστική εκτροπή της μετά τον **Αλ. Υψηλάντη**, επισήμανε ότι «οι Έλληνες έκαμαν μίαν άφρονη ενέργεια και έχασαν ολόκληρη αυτοκρατορία».²¹ Το αυτοκέφαλο του 1833 και η κανονική εκδοχή του του 1850 συμπλήρωσαν αυτή την πορεία προς τη «βαλκανοποίηση» (σαλαμοποίηση) του βαλκανικού χώρου μέσω των «εθνικών» εκκλησιών. Ευγλωττότερο το παράδειγμα της Βουλγαρίας: έγινε κράτος μέσω της «ανεξαρτιστοποιήσεως» της εκκλησίας της (Βουλγαρική Εξαρχία). Η εθνικοποίηση και αυτονομηση των εκκλησιών των βαλκανικών λαών φαίνεται και στη νέα ορολογία: Ελληνική Εκκλησία (πρώτη φορά:

Ο **Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός**

Ρίζος Νερουλός, 1832), Βουλγαρική Εκκλησία, Σερβική Εκκλησία κ.λπ., αντί του εκκλησιολογικά ορθού: Ορθόδοξη Εκκλησία (στην επαρχία) της Ελλάδος, της Βουλγαρίας, της Σερβίας κ.λπ. Η πνευματική (θρησκευτική) διάσπαση οδήγησε στη δημιουργία «Μεγάλης (εθνικής) Ιθάσας», δηλαδή αλτρωτικού μεγαλοϊδεατισμού στα νέα κράτη (πρώην επαρχίες), με αναφορά στην Κωνσταντινούπολη και ανταγωνισμό στη διεκδίκηση των εδαφών της Αυτοκρατορίας-Εθναρχίας και παράλληλο εκτροχιασμό του οικουμενικού οραματισμού του Εθναρχικού Κέντρου, των Κολλυβάδων, ακόμη και του **Ρήγα** (εδαφική ανάσταση της αυτοκρατορίας).²²

Το κρίσιμο ερώτημα για την ύπαρξη τεκμηρίωσης της αντιρωμαϊκής (αντιαυτοκρατορικής) ευρωπαϊκής πολιτικής βρίσκεται -σήμερα- εύκολα καταφανική απάντηση. Το 1806 ο **Ναπολέων** έγραφε στον καρδινάλιο **Φες** (Fesh) ότι δεν είναι διάδοχος του **Λουδοβίκου Καπέτου**, αλλά του **Καρλομάγνου**. Συνέχιζε, δηλαδή, τα σχέδιά του για τη δημιουργία Ενωμένης Ευρώπης υπό τη Φραγκία (για μας: Γαλλία). «Καραοσμάνογλου» όμως ονόμαζε τον Ναπολέοντα σε γράμμα του το 1801 και ο **Αδ. Κοραής**, διαβλέποντας τα σχέδιά του.²³ Ο μεγάλος ιστορικός μας **Π. Καρολίδης**, Ρωμνός της Πόλης, δηλώνει απερίφραστα ότι ο Ναπολέων επιδίωξε να προσαρτήσει τις ελληνικές περιοχές «εις το μέγα αυτού ευρωπαϊκόν κράτος».²⁴

Την ίδια πολιτική ακολούθησε η Βρετανία για την εξυπηρέτηση των δικών της συμφερόντων. Η

Λιθογραφία του μεγάλου Γάλλου γελοιογράφου Ντομιέ, που απεικονίζει την Ελλάδα να προσπαθεί να καθήσει ανάμεσα στον ελληνικό και το βυζαντινό θρόνο (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Ευρώπη γνώριζε, όμως, ότι πάντα ήταν δυνατή η επιδίωξη -τουλάχιστον- ανάστασης της Ρωμανίας. Αυτό ήθελε να αποτρέψει η εξόντωση του Ρήγα. Η οικουμενική - αυτοκρατορική ιδέα ζούσε συνεχώς στο Εθναρχικό Κέντρο. Τη δυνατότητα δε αυτή δεν υιοθετούσε η Ρωσία. Γι' αυτό προέτεινε το 1827 ως κεφαλή του ελληνικού κράτους τον Οικουμενικό Πατριάρχη για τη διατήρηση του συνδέσμου με την Εθναρχία. Δεν είναι εξάλλου άσχετη με αυτά η πρόταση του Καποδίστρια στον τσάρο **Αλέξανδρο** το 1828 για τη δημιουργία πέντε ημιαυτόνομων κρατιδίων: Ελλάδα, Ηπείρου, Μακεδονίας, Σερβίας και Δακίας [όχι: Ρου(ω)μανίας] με στόχο μάλλον την κατοπινή ένωσή τους (παραλλαγή του σχεδίου του Ρήγα). Υπάρχουν όμως και σαφέστερες αποδείξεις:

Στις 6.2.1850 ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών **Αναστ. Λόντος** έγραφε στον επιτετραμμένο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη **Πέτρο Δελγιάννη**, που είχε την εντολή να διεξαγάγει τις συνεννοήσεις για την αποκατάσταση των κανονικών σχέσεων Ελλάδας-Οικουμ. Πατριαρχείου: «Αι κυβερνήσεις της Αγγλίας και Γαλλίας ενδιαφέρονται ουχί μικρόν εις το ζήτημα τούτο (δηλ. το αυτοκέφαλο) και επιθυμούν διὰ πολιτικούς λόγους να ιδώσι την Ελληνικήν Εκκλησίαν εντελώς ανεξάρτητον του εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχείου». Το έγγραφο είναι υψηλής ασφαλείας («άκρως απόρρητον», χαρακτηρίζεται) και σώζεται ολόκληρο σε σχέδιο.²⁵ Η ελληνική κυβέρνηση παρουσιάζεται να εκτελεί τις εντολές των «προστατών» της με απόλυ-

Ο Καποδίστριας έστειλε εκπρόσωπό του στην Κωνσταντινούπολη για να μη ρυθμίσουν την υπόθεση του αυτοκέφαλου οι Φράγκοι

τη ευσυνειδησία. Η τυχόν δε ένσταση, ότι αυτά ισχυαν για το 1850 και όχι και για το 1833, αποκρούεται από τα επιτακτικά αρχεία.

Το αρχείο του τότε καθηγητή της Ιονίου Ακαδημίας (Κέρκυρα), ιερομονάχου **Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ιακωβάτου** (1795-1867), τεκμηριώνει τον αγγλικό σχεδιασμό της αυτονομίας (αυτοκεφαλίας) της Εκκλησίας των «Ηνωμένων Πολιτειών των Ιονίων Νήσων», αγγλικού προτεκτοράτου. Το θέμα αυτό ήταν μέχρι προ τινος άγνωστο και η σπουδαιότητά του έγκειται στο ότι ο μηχανισμός της αυτοκεφαλίας κινητοποιείται αρχικά από την Αγγλία (Αύγουστος 1831), μέσω του προέδρου της Επιτροπής Παιδείας **Αγγέλου Κόνταρν**, συνδεδεμένου στενά με τον αρμοστή **Φρέντ. Ανταμ** (Fred. Adam) (1824-1832).²⁶ Ο Κόνταρνς βολιδοσκοπήσε το θεολόγο-κανονολόγο καθηγητή Τυπάλδο, αν θα ήταν δυνατή, χωρίς σοβαρές περιπλοκές, η αυτοκεφαλία μιας τοπικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Το διάβημα αυτό συμπίπτει με τις ενέργειες του Καποδίστρια στην ελεύθερη Ελλάδα για αποκατάσταση των σχέσεων του ελλαδικού κρατιδίου με το Οικουμενικό Πατριαρχείο (Εθναρχικό Κέντρο) και για να λυ-

Ο ιερομόναχος Κωνσταντίνος Τυπάλδος

**Ρήγας, Κοραΐς
και η αναγεννη-
θείσα Ελλάς;
«Μετά το
πεπρωμένον
ανίσταμαι και εκ
του ολισθήματος
ισχυρότερα»
(Μουσείο
Μπενάκη, Αθήνα)**

δεί, σε κλίμα ενότητας και αγάπης, η περαιτέρω κα-
τάσταση της Ελλαδικής Εκκλησίας. Ένα σπουδαιό-
τατο γράμμα του Κωνσταντίνου Οικονόμου, που ήλ-
θε στο φως πριν από χρόνια, συσχετίζει τη βρετα-
νική κίνηση με τις προσπάθειες του Καποδίστρια.
Στις 16.2.1850, λίγο μετά το γράμμα του Λόντου προς
τον Δεληγιάννη, ο Οικονόμος πληροφορούσε το
Ρώσο πρέσβη στην Πόλη **Τιτόφ**, ότι ο Καποδίστριας
είχε αποφασίσει (Αύγουστος 1831) να στείλει στην
Πόλη τον Κυνουρία **Διονύσιο**, πρώην πρωτοσύ-
γκελο του Πατριαρχείου, «ίνα γέννηται η κανονική
αναγνώρισις της εν Ελλάδι Εκκλησίας». Το σχόλιο
του Οικονόμου: «Πόσον πολιτικώς, και ορθοδόξως
άμα, προείδε και τούτου του πράγματος την ανά-
γκην ο αειμνήσιος εκείνος»! Η συνέχεια του γράμ-
ματος είναι εκπληκτική: ο Καποδίστριας αποκάλυ-
ψε και το σκοπό της ενέργειάς του: «Ίνα μη πέση η
υπόθεσις (του αυτοκεφάλου) εις Φράγκων χείρας,
και τότε εκάδημεν»! Και συνεχίζει ο Οικονόμος:
«Μετακαλέσας (ο Καποδίστριας) τον Κυνουρία,

διώρισε διά την Κωνσταντινούπολιν, αλλ' ενώ α-
πήλθεν ούτος εις την επαρχίαν αυτού προς ετοιμα-
σίαν, μετ' ολίγας ημέρας συνέβη και η του Κυβε-
νήτου τελευτή»...²⁷

Η μαρτυρία αυτή του Οικονόμου αποδει-
κνύεται πολυτιμότητα, διότι διευρύνεται
έτσι το προϋποθεσιακό πλαίσιο της δολο-
φονίας του Καποδίστρια (27.9.1831), ένα
μήνα δηλαδή μετά. Η εξουδετέρωση του
ρωμαίικα (δηλαδή ελληνορθόδοξα) σκεπτόμενου
Κυβερνήτη άφηνε ανοικτό το έδαφος στη συνέχιση
και υλοποίηση των δυτικών σχεδιασμών. Ο Κων.
Τυπάλδος, ομόψυχος του Καποδίστρια και του Οι-
κονόμου, μολοντί νέος και άπειρος, συνειδητοποί-
ησε -όπως φαίνεται στο απαντητικό Υπόμνημά του-
τη σκοπιμότητα του ερωτήματος του Κόνταρη, και
στην ουσία των κρατούντων, «αν μία Εκκλησία η-
μπορούσε να γίνη ανεξάρτητος»²⁸ της πατριαρχικής
δικαιοδοσίας». Γι' αυτό, χειριζόμενος το θέμα, πριν
από τον Οικονόμο, επισήμανε πρώτος «τον κίνδυ-
νον αιρέσεως» (εκκλησιολογικής) και αγωνίστηκε
να προλάβει τη διάλυση του Ρωμαίικου, σώζοντας
την ενότητα της Ρωμοσύνης.

Ο Κων. Τυπάλδος θα είναι κεντρικό πρόσωπο
στη λύση του «ελλαδικού δράματος» το 1850, ως
σχολάρχης της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλ-
κης και γραμματέας της Συνοδικής Επιτροπής.²⁹ Η
Πατριαρχική Σύνοδος του 1850 θα επιδιώξει την κα-
νονική και εκκλησιολογικά ορθή ανακήρυξη του
αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, στα όρια
της εκκλησιαστικής ενότητας, και την απόκρουση
της ισχύουσας από το 1833 άκρατης πολιπειοκρα-
τίας, ορίζοντας ότι η Εκκλησία της Ελλάδος θα πο-
ρευείται «ελευθέρως και ακωλύτως από πάσης κο-
σμικής επεμβάσεως».³⁰ Η πολιτική σχέση ήταν πα-
ρά αδύνατη (το τέλος της Εθναρχίας ήλθε νομοτελεια-
κά το 1922).³¹ Διαισθάνθηκε όμως η πνευματική ενότη-
τα και μαζί της η πνευματική συνέχεια της Ρωμα-
νίας. Αν σήμερα οι όροι Ρωμανία, Ρωμαίικο, Ρω-
μοσύνη ξαναβρίσκουν το αυθεντικό νόημά τους,
τούτο οφείλεται, μεταξύ άλλων, και στη δυναμική
του Συνοδικού Τόμου του 1850 και τη συνταγματική
κατοχύρωσή του.³² Οποιαδήποτε, συνεπώς, επιδιώ-
ξη αθέτησης ή με οποιοδήποτε τρόπο αποδυνάμω-
σής του, πρέπει να λάβει υπόψη τις αναμενόμενες
συνέπειες στην αναγκαία πνευματική ενότητα σύ-
νολης της Ορθοδοξίας. Για μας δε τους Έλληνες ο
Συνοδικός Τόμος του 1850 και η γνώση των συγκυ-
ριών, που οδήγησαν σ' αυτόν, είναι μόνιμη αναρρι-
πση της ιστορικής μας μνήμης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Βλ. π. Γ.Δ. Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία-Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα 1998.⁴

2) Για μια ευρύτερη θεώρηση του προβλήματος βλ. π.Γ.Δ.

**Το τέλος της Εθναρχίας ήλθε νομοτελειακά
το 1922. Διαισθάνθηκε, όμως, η πνευματική
ενότητα και συνέχεια της Ρωμανίας**

▲'. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ

Ι. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Περί συστάσεως επιτροπής περί διασφάλισής της καταστάσεως της 'Ελληνικής 'Εκκλησίας:

Ο Θ Ω Ν

ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

'Αποφασισαμεν να καταστήσωμεν επιτροπήν, ἥτις να ἐπιμερίσῃ τὴν στήν τῆς 'Ελληνικῆς 'Εκκλησίας καὶ τῶν μοναστηρίων, καὶ να προβάλλῃ τὰ μέτρα πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τῆς 'Εκκλησίας ταύτης, ὡς καὶ ἐκτελέσῃ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου κλήρου καὶ τῆς συστάσεως Συνόδου μόνιμον ἢ ἐκ ἐκκλησιαστικῆς ὑποθέσεως, να παρηγορήσῃ δὲ καὶ περιεργασθῇ περὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἐπισημασμένου.

Ὡς μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ὀνομαζόμενοι τοὺς κυρίους Πανοβδόκον Νουτάρη, Ἰγνατίου, ἐπίσκοπον Ἀρδικαρίου, Παύλου, ἐπίσκοπον Ἐλάσης καὶ τοποτηρητὴν Μισσοβίας, Θεόκλητον Φωκαλίδην, ἱερεὶ καὶ ἐφορὸν τῶν ἐν Ἀθήναις κατωστημάτων,

Σακελλάρου Δ. Βούλντιν, καὶ Κωνσταντίνου Δ. Σγινάν.

Τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην προαίρεται ὁ ἐπὶ τῶν 'Εκκλησιαστικῶν Γραμματεὶς τῆς 'Επιμαρτυρίας εἰς ἑλπίσιν δὲ αὐτοῦ δ' α. Πανοβδόκον Νουτάρη.

Ὅτι καὶ μέλη θέλουν εἰσδοκῆσθαι καὶ προσελθῆναι τὸ ταχύτερον να συναχθῶσιν εἰς Νεαπόλιν διὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς σημαντικῆς τῶν συνεκρίσεως.

Ἐν Νεαπόλει τὴν 13^η Μαρτίου 1833.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰσουλίου:

Ἡ Ἀντιβασιλεία

Ὁ Κύριος ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ πρόεδρος, ΜΑΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς Ἀρχ. Ἐκτελεστικῆς Γραμματείας

Ἐν Νεαπόλει, 23 Ἰουλίου (4 Ἀυγούστου) 1833

Ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰσουλίου:

Ἡ Ἀντιβασιλεία

Ὁ Κύριος ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρόεδρος, ΜΑΥΡΕΡ, ΕΤ-ΔΕΚ.

Οἱ Γραμματεῖς τῆς 'Επιμαρτυρίας

Σ. Τρικοῦνης Πριερί, Α. Μπαροκορδάτος, Γ. Φωλλῆς,

Γ. Παράδης, Κ. Μωλῆτης, Α. Σμαλῆς.

ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς Ἀρχ. Ἐκτελεστικῆς Γραμματείας τῆς 'Επιμαρτυρίας ἑκδομένηται,

Ὅτι δὲ Βασιλικὸν Δικτάγματος ἀπὸ 1^{ης} τοῦ λήγοντος, διώρισεν ἡ Κυβέρνησις ἐπιτροπὴν, συγκειμένην ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. καὶ Γραμμα-

2.-ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΣ Η ΉΝ ΕΛΛΑΔΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ.

ΤΟΜΟΣ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ

ΤΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΑΥΤΙΑΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

τῆς συγκροτηθεῖσης ἐν ἐτει ἀπὸ Χριστοῦ Σωτήρος χιλιοσθ' ὀκτωκον-
διοσθ' πεντηκοστῇ. ἐν μηνί Ἰουλίῳ, Ἰνδικτιώνος Η'. περὶ τῆς
ἐν Ἑλλάδι Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου
Πνεύματος Ἀμήν.

† Ὁ δεσπότης τῶν ἀπάντων καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυ-
κτὶ, ἥ παρεδίδοτο, διακτινόμενος τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ Ἀποστό-
λοις τὴν αἰνὴν αὐτοῦ καὶ χαρρηματικὴν τῶν χριστιανῶν ἐντολήν, τὴν
πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, καὶ δυνάμει, ἐσθλ. τὸ κλῆμα καρπῶν φέρειν, ἀφ'
ἑαυτοῦ, ἐκ μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ. Καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς ἀνθρωπίν-
προσφύτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων Πανεν-
φήμων Θεοκηρυκῶν καὶ Πνευματοεργῶν Ἀποστόλων, τῶν Ὁσίων καὶ Θεο-
φῶν Πατέρων ἡμῶν καὶ πάντων τῶν Ἁγίων Ἀμὴν.

Ἐν ἐτει σωτηρίου φων. Ἰουλίῳ κθ'.

† ΑΝΘΙΜΟΣ ἱερεὺ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νίκας Ρώμης
καὶ Οἰκουμένης Πατριάρχης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† Ὁ Πρῶν Κληρικὸς ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† Ὁ Πρῶν Κωνσταντινουπόλεως ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ
συναπαρτίζεται.

† Ὁ Πρῶν Κωνσταντινουπόλεως ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† Ὁ Πρῶν Κωνσταντινουπόλεως ΓΕΡΜΑΝΟΣ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† Ὁ Πρῶν Κωνσταντινουπόλεως ΑΝΘΙΜΟΣ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† ΚΥΡΙΛΛΟΣ ἱερεὺ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ
ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ συναπαρτίζεται.

† Ὁ Καταστάς ΠΑΪΣΙΟΣ

† Ὁ Ἐπίσκοπος ΑΝΘΙΜΟΣ.

† Ὁ Ἐκκλησιαστής ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ.

† Ὁ Νικηταῖος ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ πατ. γένους τῆς
τοῦ Χαλκηδόνος Κυρίου ΙΕΡΟΘΕΟΥ.

† Ὁ ἀρχιερεὺ ΝΕΟΦΥΤΟΣ.

† Ὁ Πάτρις διδασκαλίου ΜΕΛΕΤΙΟΣ.

† Ὁ Νεοκαταστάς ΛΕΟΝΤΙΟΣ.

† Ὁ Κληρικὸς ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ.

† Ὁ Σπυρίδων ΙΑΚΩΒΟΣ.

† Ὁ Ἐπίσκοπος ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ.

† Ὁ Σωζομενοπούλεως ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ.

† Ὁ πρῶν Μισσοβίας ΣΑΜΟΥΗΛ.

† Ὁ Σταυρουπόλεως ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ.

17) Στο ίδιο.

18) Βλ. π.Γ.Δ. Μεταλλινού, Από την αυτοκρατορική ιδέα στην
εθνική ιδέα, στο: *Ελληνισμός Μετέωρος*, Αθήνα 1992, σ. 7-29.

19) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, Ιδεολογικοί Προσανατολισμοί και
δομικές διαφοροποιήσεις στη Νεοελληνική Κοινωνία, στο:
Παράδοση και Αλλοτριότητα, ό.π., σ. 191 ε.ε.

20) Γερ. Ι. Κονιδάρη, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*,
τόμ. Β, Αθήνα 1970*, σ. 261 ε.

21) A.J. Toynbee, *Studies of history*, τ. 2, London 1962, σ. 222.

22) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, Από την αυτοκρατορική ιδέα ..., ό.π.

23) Βλ. π.Γ.Δ. Ρωμανίδου, *Το προπατορικό αμάρτημα*, Αθήνα
1989*, σ. κγ'.

24) Π. Καραλίδου, *Ιστορία του 19' αιώνας*, Αθήνα 1892, σ.
107/108.

25) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου
Παραλείποντα*, ό.π., σ. 297 ε.

26) Στο ίδιο, σ. 33 ε.ε.

27) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, Οικονόμος προς Τηφ. Περί του
Ελλαδικού Αυτοκεφάλου, στον τόμο: *ΦΙΛΙΑ εις Κων. Μπόνην*,
Θεσσαλονίκη 1989, σ. 357 ε.

28) Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από την Ελληνική Πολιτεία το
1833...

29) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου
Παραλείποντα*, σ. 223 ε.ε.

30) ΚΩΔΗΣ ΙΕΡΟΣ, περιέχων τα Πρακτικά της Αγίας και
Μεγάλης Συνόδου της συγκροτηθείσης εν Κωνσταντινουπόλει...

Εν ἐτει σωτηρίου φων' (1850), σ. 38.

31) Βλ. Πασχ. Μ. Κυρομυλίδη, Το τέλος της εθναρχικής
παράδοσης..., *ΑΜΗΤΟΣ* στη μνήμη Φώτη Αποστολολοπούλου,
Αθήνα 1984, σ. 486-507.

32) Ελληνικό Σύνταγμα του 1975, άρθρο 3.

Μεταλλινού, Το Ελλαδικό Αυτοκέφαλο: προϋποθέσεις και
συνέπειες, στο: *Παράδοση και Αλλοτριότητα*, Αθήνα 1998*, σ.
227-257. Του ίδιου, *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου Παραλείποντα*,
Αθήνα 1989* (με πλούσιο αρχαιολογικό υλικό).

3) *Πηδάλιον*... υπό Αγαπίου Ιερομονάχου και Νικοδήμου
Αγιορείτου, Αθήνα 1990*, σ. 199 και 253.

4) Η «Εκθεσίς» της αποτέλεσε το ιδεολογικό υπόβαθρο -και
προσχημα- για το αυτοκέφαλο του 1833. Βλ. αρχ. Θεοκλήτου
Συράγκα, *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αμειψιών*,
Τόμ. Α', Αθήνα 1969, σ. 23 ε.ε.

5) Ο Θ. Φωκαλίδης, λ.χ., αναλαμβάνει την ευθύνη για τα
γεγονότα του 1833 στην «Απολογία» του, Αθήνα 1940*, σ. 25.

6) Ελ. Μπελιά, Οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Μιχαήλ
Γεωργίου Σκινά, *ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ* τ. 2 (1968/9), σ. 174-218.

7) Για να προκληθεί ρήξη λόγω της αντικανονικότητας.

8) Αμφισβητεί τη νομιμότητα της Συνόδου του 1833.

9) Ο Σκινάς συνέλαβε την ουσία του πράγματος.

10) 8.11.1843-1844 συνήλθε η Εθνοσυνέλευση που ψήφισε το
πρώτο Σύνταγμα του ελληνικού κράτους.

11) *Επισημω Εφημερίς της Συνελεύσεως*, τόμ. Ε' (1864), σ. 315.

12) Πενταμελής. Τα μέλη της διορίστηκαν από την πολιτεία.

13) π.Γ.Δ. Μεταλλινού, Πολιειοκρατία. Ο ρόλος της εφιάλτης
της Εκκλησίας μας, στο: *Εκκλησία και Πολιτεία στην
Ορθόδοξη Παράδοση*, Αθήνα 1997, σ. 53-71.

14) Η «αριστινὴν» σύνοδος, ως καθαρά πολιειοκρατικό
σχῆμα, είναι η προέκταση της πολιειοκρατικής ανωμαλίας στο
χώρο της Εκκλησίας. Ουδεμία σχέση έχει προς τη «Διαρκή
Ιεράν Σύνοδον», η οποία είναι εντολοδόχος της Συνόδου της
Ιεραρχίας.

15) Κ. Οικονόμου..., *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά*, τ. Γ', σ. 20.

16) Στο ίδιο.

Πάνω αριστερά: η
πράξη συστάσεως
της Επιτροπής για
το Εκκλησιαστικό
το 1833. Πάνω,
μετά 17 χρόνια το
Πατριαρχείο
αναγνωρίζει το
αυτοκέφαλο της
Ελλαδικής
Εκκλησίας
(«Συλλογή των
εγκυκλίων της
Ιεράς Συνόδου
της Εκκλησίας της
Ελλάδος μετά των
οικειών
κακονισμών» υπό
αρχιμ. Στεφάνου
Γιαννοπούλου,
Αθήνα 1901)

**Θεόκλητος
Φαρμακίδης**
(1784-1860)

Κληρικός και λόγιος, ένας από τους σημαντικούς εκπροσώπους του νεοελληνικού διαφωτισμού. Γεννήθηκε στο Νιμπεγλέρ (σημερινή Νίκαια) της Λάρισας, έγινε διάκονος και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη, τις Κυδωνίες, το Ιάσιο, το Βουκουρέστι και το Γκέτιγκεν. Το 1811 έγινε εφημέριος στο ναό του Αγίου Γεωργίου στην ελληνική παροικία της Βιέννης και διετέλεσε εκδότης του «Λόγιου Ερμή» (1814-19), αντικαθιστώντας τον Ανθιμο Γαζή. Με την Επανάσταση ήρθε στην Ελλάδα, εξέδωσε στην Καλαμάτα την εφημερίδα «Ελληνική Σάλπιγξ», μετείχε στην Α' Εθνοσυνέλευση και έγινε έφορος παιδείας. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια έγινε σύμβουλος της αυλής του Οθωνα επί εκκλησιαστικών θεμάτων. Από τη θέση αυτή ο Φαρμακίδης πρότεινε στον Μάουρερ το αυτοκέφαλον της Ελληνικής Εκκλησίας, το οποίο τελικώς επιβλήθηκε με το Διάταγμα της 23ης Ιουλίου/4ης Αυγούστου 1833. Η φιλελεύθερη θέση του Φαρμακίδη πήγαζε από την πεποίθηση πως σκοπός της Επανάστασης ήταν η αποτίναξη της οθωμανικής τυραννίας και επομένως η πατριαρχική εξουσία θα εγκυμονούσε κινδύνους επεμβάσεως στα εσωτερικά ζητήματα του νέου κράτους. Διετέλεσε πρώτος γραμματέας της Ιεράς Συνόδου και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής. Σημαντικότερα έργα του είναι τα «Στοιχεία της ελληνικής γλώσσας» και «Χρηστομάρθεια ελληνική».

**Γεώργιος-Λουδοβίκος
Μάουρερ**
(1790-1872)

Βαυαρός νομομαθής και ακαδημαϊκός. Γεννήθηκε στο Ερπολτσχάιμ και σπούδασε στη Χαϊδελβέργη και το Παρίσι. Εγινε δικαστικός, μέλος της Ακαδημίας και καθηγητής της Ιστορίας του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Το 1829 έλαβε τον τίτλο του συμβούλου του κράτους και του ιππότη, ενώ με την εκλογή του Οθωνος ως βασιλιά της Ελλάδας ο Μάουρερ διορίστηκε μέλος της Αντιβασιλείας, επιφορτισμένος με την οργάνωση της Δικαιοσύνης, της Εκκλησίας και της Παιδείας. Από τη θέση αυτή συνέστησε το Μάρτιο του 1833 επιτροπή για τη ρύθμιση των εκκρεμών εκκλησιαστικών ζητημάτων, επιδιώκοντας να θέσει τέλος στη χαώδη κατάσταση που επικρατούσε τότε στη ζωή της Εκκλησίας. Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας ήταν, ύστερα από εισήγηση του Φαρμακίδη, η ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελληνικής Εκκλησίας τον Ιούλιο του 1833 και η υπαγωγή της στην κρατική εξουσία. Εμμέσως στόχος του Μάουρερ και της Αντιβασιλείας ήταν και η αποδυνάμωση των επιμέρους εξουσιών στην ελληνική κοινωνία -ανάμεσα σ' αυτές περιλαμβάνονταν φυσικά και ο κλήρος. Τον Ιούλιο του 1834 ο Μάουρερ ανακλήθηκε από το βασιλιά της Βαυαρίας στο Μόναχο και το 1847 έγινε υπουργός Δικαιοσύνης. Πέθανε στο Μόναχο σε ηλικία 82 ετών, αφήνοντας πίσω του σημαντικό για την Ελλάδα νομοθετικό έργο, καθώς και μια τρίτομη συγγραφή «περί των εθίμων των Ελλήνων» (1843).

**Κωνσταντίνος
Οικονόμος**
(1780-1857)

Κληρικός και λόγιος από την Τσαρίτσανη της Λάρισας, γόνος επιφανούς οικογένειας εμπόρων και ιερέων. Σπούδασε στα Αμπελάκια και το 1805 έγινε κληρικός και οικονόμος της επισκοπής Ελασσόνας. Φυλακίστηκε το 1806 από τον Αλή Πασά και μετά την αποφυλάκισή του έγινε αρχιερατικός επιτροπος στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια δάσκαλος και σχολάρχης στη νεοϊδρυθείσα Σχολή της Σμύρνης (1809-1819). Με πρόσκληση του Γρηγορίου Ε' μετέβη στην Κωνσταντινούπολη ως ιεροκήρυξ, αλλά μετά τους μεγάλους διωγμούς του 1822 αναγκάστηκε να καταφύγει στην Οδησό και στην Πετρούπολη, όπου έγινε δεκτός από τον τσάρο Αλέξανδρο Α' και μέλος της Ακαδημίας. Το 1831 πέθαναν από χολέρα στη Βιέννη η μητέρα του, η σύζυγός του Ελένη και ο αδελφός του Στέφανος και ο Κωνσταντίνος εγκατέλειψε τη Ρωσία και έζησε για τρία χρόνια στη Δύση, όπου τιμήθηκε από το βασιλιά της Πρωσίας Γουλιέλμο και έγινε τιμητικά δεκτός από τον Πάπα Γρηγόριο ΙΖ'. Με την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1834 ο Οικονόμος τέθηκε επικεφαλής της συντηρητικής μερίδας και αγωνίστηκε εναντίον της φιλελεύθερης τάσης του Φαρμακίδη, υποστηρίζοντας το διάλογο με το Πατριαρχείο και αποκρούοντας το χωρισμό των εκκλησιών ως επικίνδυνο για την ενότητα του έθνους και της Ορθοδοξίας. Πέθανε σε ηλικία 77 ετών στις 9 Μαρτίου 1857 και τάφηκε στη Μονή Πετράκη. Αφισε ογκώδες και σημαντικό συγγραφικό έργο.

**Σπυρίδων
Τρικούπης**
(1788-1873)

Πολιτικός και ιστορικός, γεννημένος στο Μεσολόγγι, πατέρας του Χαρίλαου Τρικούπη. Σπούδασε Φιλολογία στη Ρώμη και το Παρίσι και υπήρξε πρωταγωνιστής κατά την Επανάσταση του 1821. Συνεργάστηκε πολιτικά με τον Μαυροκορδάτο και προσέκειτο προς την αγγλική πολιτική. Υπήρξε κριτικός απέναντι στον Καποδίστρια. Ήταν ο πρώτος πρωθυπουργός του νέου ελληνικού κράτους και υπουργός των Εξωτερικών. Ηγήθηκε της αντικαποδιστριακής αντιπολίτευσης και μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη επανήλθε ως υπουργός των Εξωτερικών και πρωταγωνίστηκε στην έλευση του Οθωνα. Ο Τρικούπης διορίστηκε από τον Μάουρερ ως υπουργός Εκκλησιαστικών και Παιδείας, πρόεδρος της επιτροπής επί του Εκκλησιαστικού το Μάρτιο του 1833, η οποία λίγους μήνες μετά αποφάσισε το αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας. Η ευρωπαϊκή του παιδεία και οι φιλελεύθερες απόψεις του επέδρασαν καταλυτικά στο ζήτημα του χωρισμού της Ελληνικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο. Σημαντικότερο έργο του υπήρξε η τετράτομη «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», η οποία κυκλοφόρησε στο Λονδίνο το 1857.

**Κωνσταντίνος
Σκινάς**
(1801-1870)

Πολιτικός και ιστορικός, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη. Διετέλεσε επί Αντιβασιλείας υπουργός Παιδείας (1829) και υπουργός Δικαιοσύνης (1833). Ο Σκινάς υπήρξε εκ των πρωτεργατών της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου ως σύμβουλος του Σπυρίδωνα Τρικούπη αρχικώς και ως μέλος της αρμόδιας επιτροπής που συνέστησε ο Μάουρερ, υπερασπιζόμενος την υπαγωγή της Εκκλησίας στο κράτος και το χωρισμό της από το Πατριαρχείο. Εγινε πρώτος καθηγητής της Ιστορίας στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1837 και πρώτος πρύτανης. Επικρίθηκε για τη στάση του στη δίκη του Κολοκοτρώνη, ενώ το 1843 έγινε πληρεξούσιος στην Α' Εθνική Συνέλευση και υπουργός Παιδείας. Διετέλεσε πρεσβευτής στο Μόναχο και τη Βιέννη. Σημαντικότερο έργο του είναι το «Ιστορία των εν Ελλάδι αρχαίων λαών».

**Σκαρλάτος
Βυζάντιος**
(1798-1878)

Λεξικογράφος και λογοτέχνης, γεννημένος στο Ιάσιο, ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες λογίους του 19ου αιώνα. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και το Παρίσι και ήρθε στην Ελλάδα μετά το τέλος της Επανάστασης. Επί Αντιβασιλείας έγινε σύμβουλος επί θεμάτων Παιδείας και Εκκλησιαστικών και συμμετείχε στην επταμελή επιτροπή του Μάουρερ για τη ρύθμιση του αυτοκεφάλου. Ο Βυζάντιος τάχθηκε με το μέρος της φιλελεύθερης ομάδας, που την αποτελούσαν ο Φαρμακίδης, ο Τρικούπης, ο Σκινάς και ο ίδιος. Ήρθε σε σύγκρουση με το Πατριαρχείο και αναγκάστηκε το 1836 να παραιτηθεί από τη θέση του βασιλικού επιτρόπου στην Ιερά Σύνοδο. Θεωρείται ο πρώτος οργανωτής της δημοτικής εκπαίδευσης (1855 - 1878). Εξέδωσε σημαντικά λεξικά της αρχαίας και νέας ελληνικής, καθώς και της γαλλικής, θεωρούμενος δικαίως ως ο πρώτος Λεξικογράφος στη νεότερη εποχή. Το καθαυτό λογοτεχνικό έργο του είναι η τρίτομη «Κωνσταντινούπολις» (1852), έργο που κινείται στο χώρο της ηθογραφίας.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΦΕΤΟΥ

Τ Ρ Ι Α Δ Ο Σ

Το Ἑλληνικόν ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικώδη Ὀθωμανικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύντασιν καὶ ἀπαραδεγμάτων ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἐπιδείξῃ αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων Παρσατών του, εἰς Ἑθνικὴν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων « Τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ ὕπαρξιν καὶ Ἀνεξαρτησίαν » ἐν Ἑπιδαύρῳ, τὴν α'. Ἰαννουαρίου, ἔτι α.ω.β. καὶ α'. τῆς Ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Τ Η Σ Ε Λ Λ Α Δ Ο Σ .

ΤΙΤΛΟΣ Α'. ΤΜΗΜΑ Α'.

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.

Ἡ Ἐπικρατοῦσα Θρησκεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία.

Τα ελατήρια της εκκλησιαστικής πολιτικής του Θεόκλητου Φαρμακίδου

Του ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΗ
καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης υπήρξε μία από τις σπουδαιότερες μορφές σε όσα διαδραματίστηκαν κατά τα έτη 1833 και 1852 με την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελληνικής Εκκλησίας και την αναγνώρισή της από τον Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μετά την απελευθέρωση της χώρας από τον τουρκικό ζυγό ο Φαρμακίδης υπήρξε από τους εξέχοντες εκείνους Έλληνες που άφησαν στη ζωή του τόπου μας χαραγμένη βαθιά την επίδραση των ιδεών και της προσωπικότητάς τους. Γι' αυτό δεν είναι καθόλου παράξενο που υπάρχει πληθώρα βιβλιογραφική περί των έργων του και περί του προσώπου του έργων γραμμένων κυρίως από νομικούς και θεολόγους. Σ' αυτήν εδώ τη σύντομη μελέτη δεν θα μας απασχολήσει το αυτοκέφαλο, ο τρόπος δηλαδή που η Ελληνική Εκκλησία του 1833 ανεξαρτητοποιήθηκε από το Πατριαρχείο. Δεν μας ενδιαφέρει εδώ να πούμε ποιος είχε δικίο, ο Φαρμακίδης ή οι αντίπαλοί του, ως προς τον τρόπο που έγινε η ανεξαρτητοποίηση απ' ενός και υστερότερα η αναγνώρισή της από το Πατριαρχείο. Ήταν τόσο απελπιστικά ανώμαλη, από όλες τις πλευρές, η όλη κατάσταση μέσα στο νεοσύστατο κράτος (πόλεμος, κυβέρνηση, ιεραρχία, κλήρος, λαός, ξένες επιρροές) που προσωπικά έχω μάλλον πείσσει πως δεν ήταν δυνατό να γίνει διαφορετικά αυτό που έγινε παρά με τον τρόπο που έγινε. Κάποιοι συγγραφείς φαίνεται να αποδίδουν το πώς έγινε ό,τι έγινε τόσο στο καώδες της καταστάσεως όσο και στο ταμπεραμέντο ανθρώπων όπως ο Φαρμακίδης. Αυτή είναι η εντύπωση που αποκομίζει ο αναγνώστης της μελέτης του Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος, εν Αθήναις, 1919.

Το δικό μας άρθρο συγκεντρώνει την προσπάθειά του μόνο στη διερεύνηση των ελατηρίων του Φαρμακίδου είτε κατά την ipso jure ανεξαρτητοποίηση από το Πατριαρχείο είτε με την άρνησή του να ζητηθεί εκ των υστέρων η αναγνώρισή της. Αυτό το ζήτημα των ελατηρίων του Φαρμακίδου δεν εξετάζεται από τους θεολόγους συγγραφείς που έχω υπόψη μου. Αυτό που τονίζεται είναι κάτι άλλο: ως άλλος Αδάμ και ο Φαρμακίδης θεωρείται ότι διέπραξε κάτι τόσο τρομερό στην περίπτωση του αυτοκεφάλου όσο ήταν το προπατορικό αμάρτημα! Ενώ δε η Εκκλησία είχε από την Τουρκοκρατία τα χάλια της και με την ανεξαρτησία δεν έβρισκε μέσα της πνευματικές δυνάμεις ανανήψεως, οι πιο πολλοί που γράφουν περί Φαρμακίδου και περί αυτοκεφάλου περιέργως φαίνεται να πιστεύουν πως το τρομερό αμάρτημα του αυτοκεφάλου αποτελεί την κακοδαιμονία της Ελληνικής Εκκλησίας μέχρι σήμερα!

Αυτό γίνεται ιδιαίτερα με την περίπτωση Φαρμακίδη και αυτοκεφάλου στη φιλολογία μετά τον Εμφύλιο από τις πιο συντηρητικές τάσεις που επικράτησαν στη θεολογία μας. Οι αδιάκοπες σχέσεις με το Πατριαρχείο ως συντηρητικής πηγής της παράδοσης εγγυώνται έτι μάλλον γι' αυτούς τους συγγραφείς την αδιάκοπη συνέχιση της συντήρησης και σε μας τους Ελλαδικούς.

Μετά την πολύ ισορροπημένη επί του θέματος μελέτη του καθηγητή **Δημ. Μπαλάνου** «Θεόκλητος Φαρμακίδης» εν Αθήναις, 1933, όταν ερχόμαστε στους μεταγενέστερους συγγραφείς, εμφανίζεται έκδηλος όχι μόνο η προσπάθεια μείωσης του Φαρμακίδη από κάθε άποψη σε σύγκριση μάλιστα προς τους αντιπάλους του, όπως ο **Κων. Οικονόμος**, αλλά εμφανίζεται σαν να ξετύλιξε αυτός από μέσα του το νέο προπατορικό αμάρτημα της χώρας μας, με την έννοια πως ήταν όλα καλά και τίποτε δεν θα γινόταν

παράταιρο, αν αυτός δεν ήταν αυτός που ήταν. Η τάση αυτή είναι έκδηλη στα περί Φαρμακίδη γραφένια π.χ. υπό του **Νικ. Τζιράκη** στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, 11ος τόμος, σ. 999-1.004, 1991, στο άρθρο του **π. Γ. Μεταλληνού** «Επακριβώσεις στην Ιδεολογική ταυτότητα του Φαρμακίδη», «Απόστ. Βαρνάβας», Ιανουάριος, 1988, από τον **Κων. Μανίκα**, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Εκδοτική Αθηνών, 1991. Την ίδια αυτή τάση συναντάει ο σύγχρονος αναγνώστης και σε εκτεταμένες μελέτες πανεπιστημιακών καθηγητών όπως και του συναδέλφου **Εμμ. Κωνσταντινίδη**: «Η Ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου της εν Ελλάδι Εκκλησίας», εν Αθήναις, 1996, ή του **π. Γ. Μεταλληνού** «Ελλαδικού Αυτοκεφάλου Παραλείπομενα» (Μελέτη ιστοριοφιλολογική), Αθήνα, 1983. Η δική μου εντύπωση από τα παραπάνω ήταν πως δεν γίνεται δίκαιη κατανομή ευθυνών. Για τους παραπάνω κυρίως λόγους έστρε-

«Ψυχοσάββατο στην Αθήνα» σε μια λιθογραφία του C.F. Gille. Αριστερά, η πρώτη σελίδα του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος. Εκδόθηκε το 1822 στην Κόρινθο (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

of the President
and the Secretary

ψα την σκέψη μου στα ελατήρια του Φαρμακίδη κατά την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου.

Ο αναγνώστης, βέβαια, πρέπει να έχει υπόψη του πως, όπως σήμερα αυτοί που ασκούν την πολιτική για λόγους ευνόητους δεν ανοίγουν τα χαρτιά τους, έτσι συνέβαινε, σε μείζονα βαθμό, κατά τα πρώτα πολιτικά βήματα της χώρας μετά την ανεξαρτησία μέσα από αβεβαιότητες ασύγκριτα πιο περίπλοκες από τις σημερινές. Γι' αυτό κανείς δεν ανοίγει τα χαρτιά του και δεν μιλάει γι' αυτό που επιδιώκει. Έτσι -αν σε κάθε περίπτωση η έρευνα των προσωπικών ελατηρίων είναι υπόθεση πολύ δύσκολη- για εκείνα τα χρόνια ήταν ακόμα δυσκολότερη. Ο αναγνώστης πρέπει να έχει κατά νου τούτο: μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας οι ηγέτες της ζούσαν με το εξής θέμα: πότε ακριβώς και υπό ποιες συνθήκες θα γινόταν η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κανείς δεν ήταν βέβαιος για το τι μπορούσε να συμβεί. Τρεις όμως προοπτικές υπήρξαν οι επικρατούσες ως προς τις δυνατότητες της νέας Ελλάδας. Η μία είχε την πηγή έμπνευσής της στο Διαφωτισμό, στις απόψεις του **Κοραή** και στα πολιτικά ιδεώδη του δυτικού ευρωπαϊκού χώρου. Και μιλώντας για τον Φαρμακίδη δεν είναι ανάγκη να πλατειάσει κανείς για την από μέρους του αποδοχή των απόψεων αυτών. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτή η πηγή υπήρξε η πολιτική και η ηθική του τροφός, εκείνη που οδήγησε τα βήματά του προς αυτό που έβλεπε ως την ανανέωση του Ελληνισμού και της Ελληνικής Εκκλησίας. Υπαίνισσονται πολλοί συγγραφείς κάποιον αντικληρικαλισμό του και μιλούν ακόμα περί αντιεκκλησιαστικού φρονήματος, ενώ υπάρχουν εκατοντάδες διαβεβαιώσεις του ότι είναι «Ορθόδοξος». Αυτό καθόλου δεν σημαίνει πως συμφωνεί με τα πνευματικά χάλια που επικρατούσαν γύρω του· μπορεί όμως άριστα να σημαίνει ότι αγαπάει όσο τίποτε άλλο το Μπιέρα Εκκλησία του, οσαδήποτε χάλια κι αν έχει. Η δική μου εντύπωση είναι ότι κάτι τέτοιο συνέβαινε με τον άνθρωπο αυτό. Σχετικά με την εικόνα του περί Οικουμενικού Πατριαρχείου στα χρόνια του και υπό τις συνθήκες του ελληνοτουρκικού πολέμου δεν είναι τόσο ιστορικά δύσκολο να ανιληφθούμε γιατί και πώς ο Φαρμακίδης έβλεπε αρνητικά το κέντρο της Ανατολικής Εκκλησίας και με μεγάλη δυσπιστία. Αραγε η συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικώς με εκκλησιολογικά κριτήρια;

Ο Φαρμακίδης χειροτονήθηκε 18 ετών διάκονος και πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε κάποιον θείο επίσκοπο για να τον βοηθήσει για παραπέρα μόρφωση και ανάπτυξη. Έτσι μπόρεσε να μάθει κάποια γράμματα στην Πατριαρχική Σχολή. Οι συνθήκες της χώρας δεν άφηναν σε άξιους νέους άλλες ελεύ-

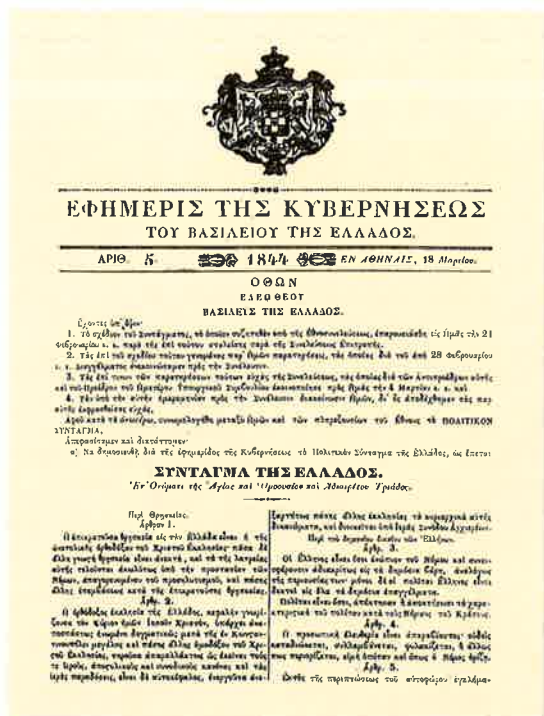
Γελοιογραφία ανωνύμου σχετική με τον «Τόμο»-περί υποχρεώσεως της Ελλαδικής Εκκλησίας να προμηθεύεται «άγιον μύρον» από το Πατριαρχείο-όπως υποστήριζε ο Κων. Οικονόμος και τον «αντιτόμο» του Θ. Φαρμακίδη, τον οποίο προσπαθεί να τραβήξει με εμβρυουλκό ο υπουργός Εκκλησιαστικών από την αγγλική πολιτική (από το βιβλίο του Δημ. Σαπρανίδη, «Ιστορία της πολιτικής γελοιογραφίας»). Στην απέναντι σελίδα, επιστολή του Εμμ. Αντωνιάδη από το Ναύπλιο με ημερομηνία 3 Μαρτίου 1826, με θέμα την απόλυση του «εφημεριδογράφου Θ. Φαρμακίδη» από τη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος. Αναφέρεται επίσης στον Σπ. Τρικούπη, μετέπειτα πρόεδρο της Επιτροπής που προώθησε το αυτοκέφαλο (Γενικά Αρχεία του Κράτους)

θερες επιλογές. Παράλληλη προς τη συζητούμενη είναι η περίπτωση του Θεοφ. Καϊρη που χειροτονήθηκε και αυτός στα 20 του χρόνια. Μόνο μέσα στην Εκκλησία υπήρχαν κάποιες ευκαιρίες για να μη γίνει ο άγιος Ρωμίος ένας απλός χωρικός ή εμπορεύμενος. Ο Μπαλάνος δεν παραλείπει για την περίοδο αυτή να σημειώσει: «ΑΛΛ' ο Φαρμακίδης δεν απέκομισε αγάθες εντυπώσεις εκ Κωνσταντινουπόλεως τόσον λόγω του πολυταράχου και εκλύτου βίου της μεγαλουπόλεως, όσον και λόγω του αυταρχικού πνεύματος, όπερ διέγνωνεν επικρατών εν τοις πατριαρχείοις» (ό.π., σελ. 8). Ήταν ακόμα νέος και τον εξένιζαν πολλά πράγματα, παρά το γεγονός ότι δεν χρειαζόταν να είναι κάποιος πολύ έξυπνος τα χρόνια εκείνα στην Πόλη για να κάνει κάποιες ηθικές διαπιστώσεις. Ας μη λησμονούμε τις φοβερές εντυπώσεις από την Κωνσταντινούπολη που είχε αποκομίσει 20 χρόνια αργότερα ένας ακραίος ανιδυλικός, αλλά ηθικά ευαίσθητος άνθρωπος, όπως ο **Απόστολος Μακράκης**. Εν πάση περιπτώσει, εκφραζόμενος με μεγάλη μετριοπάθεια θα

έλεγα πως δεν είναι ανάγκη να διαβάσει κανείς βιβλία, όπως αυτό του **Φίλιππα Ηλιού** για τα Συγχωροχάρτια· αρκεί η μελέτη μιας Εκκλησιαστικής Ιστορίας, της οποιασδήποτε, για να δικαιώσει τα προσωπικά αισθήματα του Φαρμακίδη. Τίποτε το παράδοξο ή το ιδιαιτέρως μεμπτό μπορεί να βρει, υπό τις παραπάνω συνθήκες, για τη στροφή του Φαρμακίδη, και προς σύγχρονες πηγές εξυγιάνσης του τόπου μας, πηγές καθόλου άσχετες με την πνευματική και ηθική κληρονομιά του. Το ότι ενίοτε ήταν οξύς στις διατυπώσεις του δεν μειώνει την ηθική ευαισθησία του. Επικράτησε τότε ένα κλίμα γενικότερης οξύτητας απ' όλες τις πλευρές. Ήταν ο Κ. Οικονόμος λιγότερο οξύ;

Ο τρόπος που ανεξαρτητοποιήθηκε η Ελληνική Εκκλησία από το Πατριαρχείο ήταν απειληστικά ανώμαλος απ' όλες τις πλευρές

Τα πρώτα άρθρα του Συντάγματος του 1844, το οποίο στα άρθρα 1 και 2 διατηρεί τις βασικές αρχές του 1833 περί θρησκείας

Η άλλη πηγή έμπνευσης των παρορμήσεων του Φαρμακίδη προερχόταν από την παραπάνω αιτία και όχι σε σχέση με εκκλησιαστικές ή ηθικές προοπτικές, αλλά ένεκα της σύνδεσης της Κωνσταντινούπολης προς πολιτικές επιλογές που είχε ήδη αποδειχθεί ως κάτι ονειρικό. Πρόκειται για το σχέδιο πως την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα ακολουθήσει, με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ισχυρών Φαναριωτών, ένα νέο κρατικό μέγεθος, πολυεθνικό και αυτό, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, με ενότητα όμως όχι το έθνος αλλά τη θρησκεία ή την Ορθοδοξία. Πρόκειται για την περιφημη εικόνα περί «Ρωμανίας», στην οποία θα υπάγονταν όλα τα ορθόδοξα έθνη της Βαλκανικής με

Ορισμένοι πιστεύουν πως το «αμάρτημα του αυτοκέφαλου» αποτελεί την κακοδαιμονία της Ελληνικής Εκκλησίας μέχρι σήμερα

πνευματική και πολιτική εξουσία στην Κωνσταντινούπολη. Η ιδέα αυτή εκφραζόταν όχι μόνο σε ένα σενάριο. Καθώς αργοπέδαυε η γείτων μεγάλη χώρα, πολλοί έκαναν πολλών ειδών όνειρα για μια ανασύσταση του Βυζαντίου και της αυτοκρατορίας του από την πολιτική και εκκλησιαστική ελληνική ισχύ που είχε με τρόπο εκπληκτικό δημιουργηθεί.

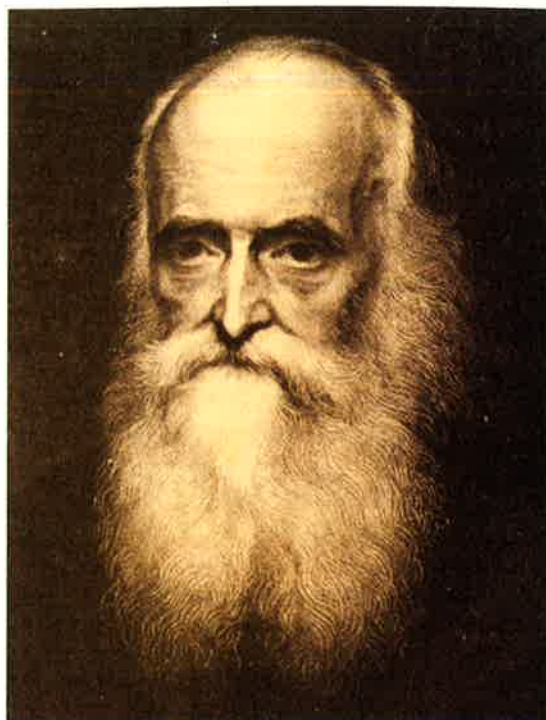
Προσωπικά, απ' αυτά που έχω διαβάσει, πιστεύω

ότι οι κυριότερες κατά του Φαρμακίδη επικρίσεις, από τότε μέχρι σήμερα, σε τελική ανάλυση εστιάζονται στο ότι στα ιδανικά της προηγούμενης πρότασης κατάφερε το τελικό πλήγμα στην ονειρική θεωρία που δεν είχε ποτέ τις απαιτούμενες στοιχειώδεις ιστορικές προϋποθέσεις! Όσοι τον κατηγορούν πως έβλαψε την Ορθοδοξία, κάτι τέτοιο έχουν στο πίσω μέρος της σκέψης τους. Πολλοί από τους αναγνώ-

στες τού παρόντος ίσως να πιστέψουν ότι μάλλον υπερβάλλω. Μακάρι να ήταν έτσι. Δεν υπάρχει μόνο ένας ή δύο, την σήμερον ημέρα, διακεκριμένοι γνωστοί θεολόγοι μας οι οποίοι δημοσίευσαν βιβλία που έγιναν best seller γιατί πρότειναν ως λύση όλων των προβλημάτων μας σήμερα την «Ορθόδοξη Ρωμιοσύνη», την επάνοδο στο βυζαντινό όραμα, με πολύ μίσος εναντίον κάθε τι δυτικού κ.τ.λ. Ένα σοβαρό

Ο Θεόφιλος Καΐρης. Χειροτονήθηκε στα 20 του χρόνια και συγκέντρωσε τους μύδρους των σκοταδιστών. Στο κέντρο, γελοιογραφία του Στέφανου Ξένου που σατιρίζει τη ρωσική πολιτική προσεταιρισμού των Ελλήνων με δέλεαρ την Κωνσταντινούπολη. Η υπόθεση του αυτοκέφαλου δεν ήταν άσχετη με τις επιδιώξεις τόσο της Ρωσίας όσο και της Αγγλίας

τιμήμα της διανόησης του έθνους μας έχει τραφεί με παντός είδους μεγαλοϊδεατισμούς, με καταφανή περιφρόνηση προς τις μετριοπαθείς λογικές και πρακτικά αποδοτικές λύσεις. Φαίνεται ότι η καταπολέμηση αυτών των «βυζαντινών» περί Ρωμιοσύνης φαντασιώσεων ήταν το δεύτερο κύριο ελατήριο των προτάσεων και των αγώνων του Φαρμακίδη. Το περίεργο είναι ότι από την Πόλη, όπως ήταν φυσικό, πέρναγαν τότε πολλά πράγματα: όχι μόνο ονειροπολήματα σαν το παραπάνω, αλλά ενίοτε ανάμικτα και με πανολαβιστικές διασυνδέσεις.

Υπάρχει όμως και τρίτο ελατήριο, που ενώ είναι καθαρά πολιτικό, οι συνθήκες της εποχής δεν επέτρεπαν την ανοιχτή πολεμική του. Ο Φαρμακίδης ή-

Ο Φαρμακίδης δεν συμμεριζόταν το σχέδιο για κράτος της Ρωμανίας όπου θα υπάγονταν τα ορθόδοξα έθνη της Βαλκανικής

ταν από πολύ νωρίς εναντίον του πανσλαβισμού που υποδαύλιζε η Ρωσία στα Βαλκάνια χρησιμοποιώντας αφειδώς τα περί Ορθοδοξίας κ.τ.λ. Ο Φαρμακίδης και ευφυΐα διέθετε για να κρίνει ο ίδιος αλλά και πολύ πρόωπη περί Ρωσίας πείρα απέκτησε, όταν το 1806 εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και για τέσσερα χρόνια εγκαταστάθηκε στο Ιάσιο της Μολδαβίας προς ιερατική εξυπηρέτηση των εκεί Ελλή-

ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Ο Φαρμακίδης ήταν εναντίον του πανσλαβισμού που υποδαύλιζε η Ρωσία στα Βαλκάνια, χρησιμοποιώντας τα περί Ορθοδοξίας

Στο κέντρο, άλλη μια γελοιογραφία του Ντομιέ που δείχνει το Ρώσο να υπόσχεται στην Ελλάδα την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κάτω, ο βυζαντινός ναός της Καπνικαρέας στα πρώτα χρόνια του Οθωνα

νων. Τότε έγινε ρωσοτουρκικός πόλεμος και ο Φαρμακίδης γνώρισε με τα ίδια του τα μάτια την καταδυνάστευση και τις άλλες εκτροπές που επέβαλαν οι Ρώσοι ως στρατός κατοχής. Στη φιλελεύθερη ψυχή του εγκαταστάθηκε αντιπάθεια κατά των ρωσικών απολυταρχικών μεθόδων διοίκησης. Δεν χρειάζεται επίσης να αναπτύξω τους λόγους για τους οποίους κατά την περίοδο της έριδας για το αυτοκέφαλο (1833-1852) όλοι οι φιλορώσοι ή πανσλαβιστές Έλληνες διανοούμενοι εστράφησαν κατά του Φαρμακίδη, ο οποίος προσέκειτο στο αγγλόφιλο κόμμα, χωρίς όμως να πιστεύει ή να προβάλλει τα όποια ιδεολογικά ή ονειρικά σχήματα. Επρόκειτο για απλή ενέργεια της συνήθους πολιτικής πρακτικής.

Περί της στάσης του Φαρμακίδη κατά του πανσλαβισμού έχουμε κάποιες εκρήξεις του εδώ και εκεί. Την πιο πικρή τη διάβασα στο βιβλίο του π. Γ. Μεταλληνού (ό.π. σελ. 47) και παραθέτω κατά προτίμηση αυτό, γιατί είναι από τα πιο πικρά που γνωρίζω: «... μόλις ηγέρθη Ελληνικόν Βασίλειον και ευθύς εγεννήθη μείζων άλλη Ιδέα, και αυτή είναι όλως αντιθετος και αντιπολέμιος τη παρ' ημίν Μεγάλη Ιδέα... η Ιδέα του Πανσλαβισμού. Τι δε εστί Πανσλαβισμός; Ενωση όλων των πολυπληθών Σλαβικών εθνών υπό εν και το αυτό σκήπρον... Τρέχει μέγιστον

κίνδυνον αυτός ο Ευρωπαϊ-

σμός... δεν είναι όμως δύσκολος και η ένωσης των εν τη Οθωμανική επικρατεία Σλαβικών εθνών. Τούτο προπαρασκευάζεται και η προπαρασκευή αυτή ενεργείται αφ' ης ημέρας υπεγράφη του Ελληνικού Βασιλείου η ανέγερσις». Στη συνέχεια κάνει λόγο για «Εταιρεία του Πανσλαβισμού» με ορμητήριο το Άγιον λεγόμενον Ορος. «Εκεί υπάρχει καθιδρυμένον το σχολείον των αποστόλων του Πανσλαβισμού και ούτοι δεν είναι μόνον Σλάβοι αλλά και Έλληνες το γένος. Το αργύριον και το χρυσίον η δεν καιορθώνουσιν;». Πρόκειται περί λαϊκών και κληρικών. «Επειδή δε ο Σλαβισμός τον Ελληνισμόν φοβείται, τούτον πολεμεί πανταχού της Οθωμανικής επικρατείας και όπου αυτός ήτο προ ετών πολλών ριζωμένος διά την επιμηξίαν εκριζώνεται νυν ως ξένον φυτόν». Ως τέτοιους τόπους αναφέρει τις Θράκη, Βουλγαρία, Μακεδονία, Βοσνία, Ιλλυρία... θεωρεί την Ελλάδα ερπώδιο εις την επιτυχίαν του σκοπού αυτού. «Τίνος έργον ήτον εφέτος τα Φλαμιατικά ή Χριστοφορικά, ει μη της Εταιρείας του Πανσλαβισμού... Οδηγείται δε και διευδύνεται η Εταιρεία εκ Κωνσταντινουπόλεως... Εκείθεν, εις το λεγόμενον Άγιον Ορος συχναί μεταβάσεις και επισκέψεις αιδεσιμών κληρικών εξ

Τα ελατήρια του αγώνα του Φαρμακίδη δεν ήταν προσωπικά. Επρόκειτο για βαθιές ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές

χθηκε ευγενέστατα και μας περιποιήθηκε, δεν παρέλειψε όμως να μας πει πως 10 ημέρες πριν είχε διατάξει να κλείσει ο ελληνικός ναός της πόλης γιατί το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών αρνιόταν να δώσει άδεια σε πέντε Ρουμάνους μοναχούς να πάνε στο Άγιον Ορος, να μονάσουν στη Ρουμανική Μονή που η ζωή της χρονολογείται από αιώνων. Ήταν, επίσης, περί το 1980, που σε ένα Συνέδριο Θεολογικό στη Μόσχα με παρακάλεσαν να μεσολαβήσω στην πρεσβεία μας να επιτρέψει σε εφτά Ρώσους (κληρικούς και λαϊκούς) να πάνε για 10 μέρες στο Άγιον Ορος για να λειτουργήσουν τον Άγιο Παντελεήμονα της μεγάλης Ρωσικής Μονής, από την οποία σώζονται σήμερα κάτι αποκαΐδια! Από την πρεσβεία μας μου είπαν πως υπάρχουν προβλήματα... Ντράπηκα, πραγματικά! «Πέρσι ψόφησε, εφέτος βρώμισε». Επρόκειτο δηλαδή περί «ενημέρωσης» του υπουργείου Εξωτερικών που έγινε μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο από γνωστούς κύκλους θεολόγων μας για «εθνικούς λόγους». Και το υπουργείο έδειξε πως μπορεί να παίρνει τα κατάλληλα μέτρα με τέτοιες εισηγήσεις.

Σε όποιες υπερβολές και αν περιέπαισε ο Φαρμακίδης, τα ελατήριά του ήταν αγνά και ειλικρινή:

- (α) Ο νέος ευρωπαϊκός κόσμος,
- (β) Τα «ονειροπολήματα περί Ρωμιοσύνης»,
- (γ) Ο πανοла-βισμός. ■

Αθηνών. Τώρα εξηγούνται πολλά, τα οποία, ότε γέγοντο, ενομίζοντο αθώα».

Όσες υπερβολές και αν περιέχουν τα παραπάνω, είναι ολοφάνερο ότι τα ελατήρια του αγώνα του Φαρμακίδη δεν ήταν προσωπικά -όπως συχνά παρουσιάζεται το πράγμα- ατομικές αδυναμίες. Καθόλου! Επρόκειτο για βαθιές ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές. Και είναι ευτύχημα που ο τόπος διέθετε και τότε ανθρώπους όπως ο Φαρμακίδης, με γνώση για τις νέες συνθήκες των καιρών και με θεολογική κατάρτιση καθόλου συνηθισμένη την εποχή εκείνη. Προκαλεί απορία ο τρόπος που, πάνω από 150 χρόνια μετά τα γεγονότα, τέτοιοι άνθρωποι εξακολουθούν να κρίνονται από μια μερίδα συντηρητικών λογίων της εποχής μας. Κάποιοι εξ αυτών, φαίνεται, αφύπνισαν και το υπουργείο των Εξωτερικών περί των ζητημάτων της εποχής εκείνης ως να επρόκειτο περί σημερινών! Θα τελειώσω με κάπως εύθυμο τόνο αναφέροντας τα εξής αστεία περιστατικά: Ως κομήτωρ είχα πάει προ ετών τους φοιτητές θεολόγους εκδρομή στο Βουκουρέστι. Ο Πατριάρχης μάς δέ-

Ελληνας επίσκοπος κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας. Εγχρωμη λιθογραφία των Dall' Acqua και Lazaretti

1819
 1820
 1821
 1822
 1823
 1824
 1825
 1826
 1827
 1828
 1829
 1830
 1831
 1832
 1833
 1834
 1835
 1836
 1837
 1838
 1839
 1840
 1841
 1842
 1843
 1844
 1845
 1846
 1847
 1848
 1849
 1850
 1851
 1852
 1853
 1854
 1855
 1856
 1857
 1858
 1859
 1860
 1861
 1862
 1863
 1864
 1865
 1866
 1867
 1868
 1869
 1870
 1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900

Η πάγια άποψη υποστηρίζει ότι κατά το 1833 ο Βαυαρός νομικός και καθηγητής **Γκεόργκ Λού- ντβιγκ φον Μάουερ** (Georg Ludwig von Maurer) (1790-1872), μέλος του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας που έφθασε στην Ελλάδα την 25η Ιανουαρίου 1833 για να ασκήσει τη βασιλική εξουσία κατά την ανηλικότητα του νεαρού βασιλέως Οθωνος, παρακινούμενος και από το φλογερό Έλληνα αρχιμανδρίτη, θεολόγο, δημοσιογράφο και αγωνιστή

Θεόκλητο Φαρμακίδη (1784-1860), απεφάσισε και εμεθόδευσε διαδικασία, βάσει της οποίας η εν Ελλάδι Εκκλησία απεσχίσθη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και αυτοανεκηρύχθη αυτοκέφαλος. Η ενέργεια ήταν αντίθετη προς τους Ιερούς Κανόνες και εκρίθηκε από τον πολύν **Κωνσταντίνο Οικονόμο** των εξ Οικονόμων (1780-1857), βασικόν «ιστορικό» του γεγονότος, ως εθνικά λανθασμένη και επιζήμια. Περίπου αυτή είναι η θέση που γίνεται γενικώς αποδεκτή. Προστίθεται μάλιστα ότι «οι Βαυαροί» κυριολεκτικώς «επετέθησαν» και «εσκέλευσαν» την Εκκλησία, διότι δεν αρκέστηκαν στην ανακήρυξη του αυτοκεφάλου. Εν συνεχεία «διέλυσαν» τα ελληνικά μοναστήρια και «εδήμευσαν» την εκκλησιαστική περιουσία.

Η πραγματική εικόνα των γεγονότων όπως προκύπτει από την αρχειακή έρευνα είναι η ακόλουθη:

1. Μετά την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασε-

Η ανακήρυξη της Εκκλησίας της Ελλάδας μέσα από υλικό που παρέμενε ανερευνήτο στο Γενικό Αρχείο του Κράτους

ως, τα δραματικά πολεμικά γεγονότα στη Μολδοβλαχία, με τον αφορισμό του **Αλεξάνδρου Υψηλάντου** από τον **Πατριάρχη Γρηγόριο Ε'** και τον απαγχονισμό του τελευταίου από τους Τούρκους, τις σφαγές ιεραρχών, προκρίτων και απλών Ελλήνων κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως αφ' ενός και την εδραίωση του Αγώνος στη νότιο Ελλάδα αφ' ετέρου, επήλθε εκ των πραγμάτων διακοπή της επικοινωνίας μεταξύ του Φαναρίου και του κλήρου της επαναστατημένης χώρας. Η διακοπή δεν ήταν παρά απόρροια των πολεμικών εξελίξεων, ένα πραγματικό γεγονός. Σημειώνεται πάντως ότι κάποιος από τους εν Ελλάδι αρχιερείς φέρεται ότι έπαυσαν να μηνυμονεύουν τη φήμη του Πατριάρχου κατά τη Θεία Λειτουργία. Οποσδήποτε τούτο συνέβη σε περιορισμένη έκταση και όχι κατόπιν γενικής αποφάσεως. Αυτομάτως εγεννάτο εκκλησιαστικό ζήτημα.

2. Οι πολεμικές περιπέτειες και οι μεταπτώσεις του υπέρ πάντων Αγώνος είναι εύλογο ότι δεν επέτρεψαν την επίλυση του προβλήματος. Παρ' όλα ταύτα, τόσο κατά την περίοδο της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος (1822-1827) όσο και κατ' εκείνη της Ελληνικής Πολιτείας (1827-1832) κατεβλήθησαν προσπάθειες αντιμετώπισεως του ζητήματος. Προσωρινώς τα εκκλησιαστικά θέματα τελούσαν από την 1η Ιανουαρίου 1822 -οπότε ιδρύθηκε το ενιαίο και ανεξάρτητο ελληνικό κράτος- υπό τη διεύθυνση του μινιστηρίου (: υπουργείου) της Θρησκεί-

ας, το οποίο λίγο αργότερα μετονομάσθηκε σε υπουργείο της Λατρείας (1823). Το αξίωμα του υπουργού της Θρησκείας κατέλαβε πρώτος ο επίσκοπος Ανδρούσης **Ιωσήφ** (1770-1844), σημαντική προσωπικότητα με δράση στον Αγώνα, μορφωμένος και μετριοπαθής, ο οποίος άσκησε τα καθήκοντά του μέχρι το 1825. Τον διαδέχθη ο επίσκοπος Δαμαλίων **Ιωνάς** (1764-1854), ο οποίος διετήρησε τη θέση αυτή μέχρι τον Απρίλιο του 1826, οπότε κατηργήθησαν για ένα έτος τα υπουργεία. Μετά την ψήφιση του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος (1827) και την καθίδρυση της Ελληνικής Πολιτείας, ο τομέας των εκκλησιαστικών υποθέσεων ανετέθη σε ένα γραμματέα της Επικρατείας (υπουργό) από κοινού με τα θέματα της Δικαιοσύνης. Το σχετικό υπουργείο ανετέθη στον **Γεράσιμο Κόπα** και σχεδόν αμέσως στο διάδοχό του **Μιχαήλ Σούτσο**. Από τότε τα εκκλησιαστικά πράγματα περιήλθαν υπό τη διεύθυνση μη κληρικού. Στην επόμενη αναδιοργάνωση του 1829 τα εκκλησιαστικά ζητήματα συνδυάστηκαν με τα θέματα της εκπαίδευσεως σε ενιαίο υπουργείο, με πρώτον υπουργό τον **Νικόλαο Χρυσόγελο**.

3. Ταυτοχρόνως, η διαπίστωση ότι ο δεκαετής ελληνοτουρκικός πόλεμος είχε γεννήσει προβλήματα και στον εκκλησιαστικό χώρο, οδήγησε τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις σε προσπάθεια καταγραφής της καταστάσεως και θεραπείας της. Ιδιαίτερα μετά την έλευση του Κυβερνήτου **Ιωάννου Καποδι-**

Γεώργιος Κουντουριώτης

Προνοία Δ' κατὰ συνέλειαν Εθνική Συνέλευση (1η Αυγούστου 1832) να ζητήσει «*επίσημον ενδόσιμον οργανισμόν, καθ' ον θέλει διέπεσθαι το Ελληνικόν ιερατεῖον*», δηλαδή τη θέσπιση Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας. Ταυτοχρόνως εζήτησε τη ρύθμιση της καταστάσεως των μοναχών και των μονών βάσει παλαιότερων αποφάσεων της Δ' εν Αργεί Εθνικής Συνελεύσεως (1829), ώστε «*να κατασταθῶσιν ασυγκρίτως ωφελιμώτερα, όταν τεθῶσιν εἰς στάσιν συντελεστικωτέραν ὡς πρὸς τὴν νηικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους*», καθώς και την εκτέλεση αναλόγων αποφάσεων του 1829 σχετικών με την ίδρυση Εκκλησιαστικού Ταμείου προς ενίσχυση της Παιδείας δι' εκκλησιαστικῶν εσόδων.

Η Δ' κατὰ συνέλειαν Εθνική Συνέλευσις διελύθη βιαίως μετὰ δέκα ἡμέρες χωρὶς να λάβει καμία ουσιαστική ἀπόφαση, πλην της επικυρώσεως της εκλογῆς του πρίγκιπος **Οθωνος** της Βαυαρίας ὡς βασιλέως

Οι σχέσεις του ελληνικού κλήρου και του Φαναρίου είχαν ατονήσει λόγω του αγώνα της Ανεξαρτησίας. Πίνακας του Ludovico Lipparini φτιαγμένος το 1844 (Τράπεζα της Ιταλίας, Βερόνα)

Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός ήταν ο πρώτος που αποτόλμησε να ζητήσει θέσπιση Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας

στρια, η προσπάθεια κατέστη περισσότερο συντονισμένη και επίμονη. Ο Κυβερνήτης επεχείρησε και αποκατάσταση της επικοινωνίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά η στάσις του Πατριάρχου **Αγαθαγγέλου** απέκλεισε οποιαδήποτε συνδιαλλαγή. Από την ανταλλαγή επισήμων επιστολών καταφαίνεται ότι ο Καποδίστριας επιζητούσε ρύθμιση η οποία απέκλειε κάθε επάνοδο στο προ του 1821 καθεστώς, ενώ ο Πατριάρχης ήθελε αποκατάσταση αυτού ακριβώς του καθεστώτος και δεν άφηνε να διαφανεί καμία προθυμία συνδιαλλαγῆς και συζητήσεων.

Το ναυάγιο της προσπάθειας ήταν προδιαγεγραμμένο. Είχε όμως συνέπειες, διότι δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πικράθηκαν από την αντίδραση του Φαναρίου. Η κατάσταση παρέμεινε εκκρεμής και λόγω των μεσολαβησάντων γεγονότων και της οξύνσεως των πολιτικών παθῶν που κατέληξε στη δολοφονία του Κυβερνήτου. Το 1832 μετὰ την επικράτηση του στρατιωτικού κινήματος των Ρουμελιωτῶν ὑπὸ τὸν **Ιωάννη Κωλέττη** και την καθίδρυση της επιταμελούς Διοικητικῆς Επιτροπῆς της Ελλάδος, αποτελεσματικῶς κατὰ πλειοψηφία ἀπὸ «συνταγματικούς» με πρόεδρο τὸν **Γεώργιο Κουντουριώτη**, η Γραμματεία των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως ανετέθη σὶον Φαναριώτη λόγιο και πολιτικό **Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό** (1778-1849). Αυτὸς ἦταν ο πρῶτος που ἀπειτόλμησε σὶτην Ἐκθεση Πεπραγμένων τοῦ τομέως τοῦ πρὸς τὴν ἐν

της Ελλάδος και της καταργήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1832, τοῦ λεγομένου «*Ἡγεμονικού*», που εἶχε συνταχθεῖ και ψηφισθεῖ ἀπὸ τὴ φιλοκαποδιστριακή Ἐθνική Συνέλευση τοῦ Ναυπλίου (1831-1832).

4. Ο Ι. Ρίζος δεν ἀπεγοητεύθη. Ἐπανήλθε λοιπὸν με σαφέστερα αἰτήματα διὰ της μακροσκελεστάτης (και ἀνεκδότου ἀκόμη) Ἐκθέσεως που ὑπέβαλε πρὸς τὸ βασιλεῖα Οθῶνα και τὸ Συμβούλιο της Ἀντιβασιλείας τρεῖς μόλις ἡμέρες μετὰ τὴν ἀφίξή τους σὶο Ναῦπλιο, δηλαδή κατὰ τὴν 28η Ἰανουαρίου 1833. Ἡ Ἐκθεσις, που εἶχε συνταχθεῖ λίγες ἡμέρες ἐνωρίτερα, ἐξεθεῖ τὴν κατάσταση των ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων και προέβαινε σε συγκεκριμένες προτάσεις: ζητούσε ἀπὸ τὴν ἀνωτάτη πολιειακή ἀρχή τὴ συγκρότηση Ἐπιτροπῆς Ἀρχιερέων για τὴν προσωρινή διοίκηση των ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων και τὴν προώθηση της ὁργανώσεως Ἀυτοκεφάλου Ἐκκλησίας της Ελλάδος, διοικουμένης ἀπὸ Λιαρκή Ἱερά Σύνοδο. Πρὸς τοῦτο προέτεινε τὴν προηγουμένη συνεννόηση με τὸν Οικουμενικό Θρόνο για τὴν επίλυση τοῦ ζητήματος κατὰ τους Ἱεροὺς Κανόνες. Ὁπωσδήποτε καθιστοῦσε σαφές πρὸς τὸ βασιλεῖα και τὸ Συμβούλιο της Ἀντιβασιλείας ὅτι τὸ θέμα ἦταν ἐπείγον και ὅτι δεν ἦταν δυνατόν να ἐπιλυθεῖ με ἐπάνοδο σὶο προ τοῦ 1821 καθεστῶς.

Μετὰ δεκαπενθήμερο ἀπὸ τὴν υποβολή της πρῶτης Ἐκθέσεώς του, ο γραμματεὺς των Ἐκκλησιαστικῶν και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Ι. Ρίζος ἐπα-

Ιωάννης Κωλέττης

Ο Βαυαρός
νομικός Γκεόργκ
Λούντβιγκ φον
Μάουρερ που
άσκησε την
αντιβασιλεία
μέχρι την
ενηλικίωση του
Οθωνα

Ο Σπυρίδων Τρικούπης επεδίωκε τον αποκλεισμό επέμβασης του Πατριαρχείου και μέσω αυτού της Ρωσίας στα ελληνικά πράγματα

νήλθε με νεότερα αναφορά, διά της οποίας προέβαινε στην υποβολή προτάσεως περί της συνθέσεως της Επιτροπής και επέζηε για την προώθηση της λύσεως του εκκρεμούς εκκλησιαστικού ζητήματος. Υπεγράμμισε ότι η απόσχισης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα εξασφάλιζε «ανεξαρτησία απαραίτητη για την Ελληνική Εκκλησία, που απολαμβάνοντας απόλυτη ελευθερία θα παρέχνη απείρως ασφαλέστερες εγγυήσεις αμεροληψίας από ό,τι ο Οικουμενικός Θρόνος της Κωνσταντινουπόλεως, που υπόκειται σε μη ευνοϊκή επίδραση», ως υποτελής του οθωμανικού κράτους, από το οποίο η Ελλάς είχε αποκτήσει την ανεξαρτησία της μετά δεκαετή πολυαίμακτον υπέρ πάντων Αγώνα.

5. Του ζητήματος επελήφθη το αρμόδιο επί των εκκλησιαστικών, εκπαιδευτικών και δικαστικών θεμάτων μέλος της Αντιβασιλείας, δηλαδή ο **Γκεόργκ Λούντβιγκ φον Μάουρερ**. Ο Βαυαρός νομομαθής δεν ηθέλησε να ενεργήσει αμέσως. Αντιθέτως παρέπεμψε το ζήτημα προς το γραμματέα της Επικρατείας επί των Εξωτερικών και της Εμπορικής Ναυτιλίας Σπυρίδωνα Τρικούπη. Ο τελευταίος μελέτησε το θέμα επί εικοσαήμερο και απάντησε με θετική

προς την πρόταση Ρίζου αναφορά, διά της οποίας προέτεινε όμως άλλα πρόσωπα από εκείνα που είχε συστήσει ο γραμματέας των Εκκλησιαστικών για τη συγκρότηση της υπ' όψιν Επιτροπής.

Η επιλογή των προσώπων που θα απετέλουν την Επιτροπή ήταν καιρίας σημασίας για την έκβαση της όλης υποθέσεως. Ετσι προκύπτει από στοιχεία, ότι το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας δεν περιορίσθη μόνον στις προτάσεις του Τρικούπη και του Ρίζου, αλλά πιθανότατα στηρίχθηκε και στη γνώμη του ι-διαίτέρως εμπίστου στελέχους του αμέσου περιβάλλοντος του λογίου κληρικού και καθηγητού της Ελληνικής του βασιλέως Οθωνος ιερομονάχου **Μιχαήλ Αποστολίδου** (1789-1862), βαθυτάτου γνώστου των εκκλησιαστικών πραγμάτων και υπερμάχου της επόμεως του Ρίζου περί αναγκαίας αποσχίσεως της εν Ελλάδι Εκκλησίας από το Φανάρι για εθνικούς λόγους. Σημαντική επιλογή για την πορεία της υποθέσεως είχε η αποδοχή της προτάσεως του Τρικούπη περί συμμετοχής στην Επιτροπή του Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ο οποίος ήταν μαχητικός αντίπαλος του Παιριαρχείου και επηρεασμένος από τα διδάγματα του **Κοραή**.

6. Γεγονός παραμένει ότι την 27η Μαρτίου 1833 εξεδόθη το Βασ. Διάταγμα περί συγκροτήσεως της *Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής* για το εκκλησιαστικό ζήτημα, εκ των επισκόπων Αρδαμερίου **Ιγνατίου** και Ελαίας **Παΐσιου**, του παλαιού προέδρου εθνικών συνελεύσεων του Αγώνος και Βουλών, αλλά και πρώτου υπουργού Οικονομικών του νεοελληνικού κράτους **Πανούτσου Νοταρά**, του αρχιμανδρίτη Θεοκλήτου Φαρμακίδου, των υπαλλήλων της Γραμματείας των Εκκλησιαστικών και Δημ. Εκπαιδεύσεως **Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου** και **Κωνσταντίνου Δ. Σκινά**, υπό την προεδρία του **Σπυρ. Τρικούπη**. Ο Ι. Ρίζος παρεμερίσθη, ίσως διότι εκρίθη λιγότερο αποφασιστικός ως προς την επιδιωκόμενη διαδικασία.

Η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή εργάσθηκε από τη 16η Απριλίου έως την 7η Ιουνίου 1833 και εξεπόνθησε *Σχέδιον Κανονισμού ή Συντάγματος Εκκλησιαστικού του Βασιλείου της Ελλάδος*, που συνοδεύονταν από μακροσκελέστατο κείμενο υπό τον τίτλο *Εκθεσις περιεκτική της ενεσιώσεως καταστάσεως της Ελληνικής Εκκλησίας και των εντός του Βασιλείου Μοναστηρίων, εφ' οίς και σχέδιον διοργανισμού αφορώντος την βελτίωσιν των εκκλησιαστικών*, αλλά και από *Κατάλογον των εν Ελλάδι Αρχιερέων* και από *Κατάλογον των εντός του Βασιλείου Μοναστηρίων, όσων η κατάστασις είναι γνωστή εις την επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείαν, διηρημένων κατ' αναλογίαν της κτηματικής των περιουσίας εις τέσσαρας τάξεις*. Παραλληλώς υπεβλήθη

και το κείμενο των *Πρακτικών* της Επιτροπής, από το οποίο προκύπτει ότι η απόφαση για την απόσχιση από το Πατριαρχείο ελήφθη από την πρώτη συνεδρίαση και αφού συνεζητήθη «*αποχρώντως*». Οποιοδήποτε δεν προέκυψαν διαφωνίες γι' αυτό. Αντίθετα, προέκυψαν σοβαρές διαφωνίες ως προς τη σύνθεση της Ιεράς Συνόδου που θα εκλεγόταν να διευθύνει την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος. Η πλειοψηφία των μελών της Επιτροπής ήθελε τη Σύνοδο να αποτελείται μόνον από επισκόπους, ενώ αντιθέτως ο Θεόκλητος Φαρμακίδης επιθυμούσε να εκπροσωπούνται σε αυτήν όλοι οι βαθμοί της ιεροσύνης και μάλιστα τόσο εξ εγγάμων όσο και εκ μοναχών για την πληρέστερη και δημοκρατικότερη έκφραση του κλήρου. Τέλος, ο πρόεδρος της Επιτροπής Σπ. Τρικούπης προέτεινε τη συμμετοχή επισκόπων και πρεσβυτέρων ως μέση λύση. Οι τρεις διαφορετικές γνώμες υπεβλήθησαν με αναφορές, μαζί με τα λοιπά έγγραφα της Επιτροπής προς το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας.

7. Ο Σπ. Τρικούπης με παράλληλη αναφορά του (23 Μαΐου 1833) προς το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας εισηγήθηκε το διαχωρισμό των ενεργειών και την άμεση Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας και της συγκροτήσεως της Ιεράς Συνόδου, εν συνεχεία δε και με κεχωρισμένη πράξη την έκδοση του Καταστατικού Χάρτου της ήδη συγκροτημένης Αυτοκεφάλου Εκκλησίας. Οι ενέργειες του Σπ. Τρικούπης, ο οποίος από την 3η Απριλίου του ίδιου έτους είχε καταστεί και γραμματεὺς

Ο Φαρμακίδης ήθελε να εκπροσωπούνται όλοι οι βαθμοί της ιεροσύνης στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας

των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως κατ' αντικατάστασιν του Ι. Ρίζου, απέρρεαν από συγκεκριμένη πολιτική θέση. Επεδίωκε τον αποκλεισμό κάθε δυνατότητας επεμβάσεως του Πατριαρχείου στα ελληνικά πράγματα και, μέσω του Πατριαρχείου, της Ρωσίας που ασκούσε μεγάλη και νομιμοποιημένη επιρροή επί αυτού βάσει της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζί (1774), που της εξασφάλιζε την προστασία των χριστιανών Ορθόδοξων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σχετικό προνόμιο είχε επικυρωθεί και προσφάτως με τη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως (1829). Τον αποκλεισμό της ρωσικής επιρροής επεδίωκε και η Μεγάλη Βρετανία διά του πρεσβευτού της **Εντουαρντ Τζέιμς Ντόκινς (Edward James Dawkins)**, ο οποίος είχε συστήσει την ανεξαρτητοποίηση της Ελληνικής Εκκλησίας στον Τρικούπη ήδη από το 1832, το γνωστό ως Έτος της Αναρχίας, όταν οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις ευρέθησαν αντιμέτωπες για την εξασφάλιση της επιρροής τους επί του νεαρού ελληνικού κράτους εν όψει της ελευσεως του βασιλέως Οθωνος.

8. Το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας απεδέχθη την

Ο Οθωνας και η Αμαλία στη μητρόπολη Αθηνών. Ο βασιλιάς ήταν κεφαλή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά παρέμεινε καθολικός

πρόταση του Τρικούπη και εξήτησε τη γνώμη του υπουργικού συμβουλίου όπως προέβλεπε η ισχύουσα νομοθεσία, κατά την οποία (και μέχρι της συγκροτήσεως Βουλής) τη γνωμοδότηση επί των νομοθετικών μέτρων παρείχε στον ανώτατο άρχοντα το υπουργικό συμβούλιο. Κατά την εξέταση του θέματος οι γραμματείς της Επικρατείας ετάχθησαν με τη γνώμη του προέδρου του Σώματος Σπ. Τρικούπη, πλην του γραμματέως επί των Ναυτικών Ιωάννου Κωλέττη. Ο τελευταίος με σημαντικότητα εισήγησή του απεδέχθη μεν «τας βάσεις» που είχαν τεθεί από τη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, αλλά συνέστησε προσωρινή αναβολή κάθε αποφάσεως, καθώς ο συγκεκριμένος χρόνος ήταν πολύ κρίσιμος για την τύχη της Κωνσταντινουπόλεως και υπήρχε η

Στη Σύνοδο των ιεραρχών στο Ναύπλιο προσήλθαν 40 από τους 53 και όλοι ψήφισαν υπέρ της θέσπισης του αυτοκέφαλου

ελπίδα πολεμικών εξελίξεων που ίσως να οδηγούσαν στη ρωσική κατοχή της. Αν λοιπόν το Οικουμενικό Πατριαρχείο ευρισκόταν σε αντιπαράθεση προς την Ελληνική Εκκλησία ίσως να ωθείτο στη ρωσική αγκάλη και έτσι να διακυβεύονταν «αι εθνικαί διεκδικήσεις επί της πρωτενούσης των προγόνων μας Αυτοκρατόρων», ενώ ταυτόχρονα θα γινόταν πραγματικότητα το παλαιό σχέδιο του **Μεγάλου Πέτρου** και της **Μεγάλης Αικατερίνης**. Η γνώμη του Κωλέττη, πρώτη διατύπωση της Μεγάλης Ιδέας, δεν εισακούσθηκε και δεν επηρέασε την εξέλιξη των γεγονότων. Αποδεικνύει όμως και μόνον εκ του ότι υπεβλήθη και αυτή προς το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας ότι οι Έλληνες πολιτικοί ηγέτες δεν εφοβούντο να εκφραστούν και να διαφωνήσουν προς τις απόψεις που θα ήταν αρεστές στην ανώτατη αρχοντία του κράτους.

9. Μετά την έγκριση της αποφάσεως από την πλειοψηφία του υπουργικού συμβουλίου, το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας διέταξε τη σύγκληση στο Ναύπλιο όλων των εν Ελλάδι ευρισκομένων αρχιερέων. Στόχος της συνόδου των ιεραρχών ήταν η υποβολή προς αυτούς του Σχεδίου περί Ανακηρύξεως της Ανεξαρτησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και η θέσπις του ως νόμου του κράτους μόνον εφ' όσον θα εξασφαλιζέτο η απόλυτος πλειοψηφία των. Αν δεν υπήρχε συναίνεσις των ιεραρχών, ήταν προφανές ότι δεν θα ήταν δυνατόν να εφαρμοσθεί η απόφασις, ίσως δε και να ξεσπούσαν λαϊκές ταραχές. Το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας αντιλαμβανόταν άριστα τη δεσποζούσα θέση της Εκκλησίας στη ζωή

του ελληνικού λαού. Από τους 53 ευρισκομένους τότε εν Ελλάδι αρχιερείς προσήλθαν στο Ναύπλιο οι 40, οι οποίοι σε 61 συνεδριάσεις καθ' ομάδες έλαβαν γνώση του σχεδίου και έδωσαν την έγγραφη συγκατάθεσή τους. Μόνον αφού εξασφαλίσθη η συντριπτική πλειοψηφία των εγκρίσεων, το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας προέβη στην έκδοση του νυξημένης νομικής ισχύος Βασ. Διατάγματος της 23ης Ιουλίου 1833 που έφερε τον τίτλο Διακήρυξις περί της Ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας και εδημοσιεύθη την 1η Αυγούστου 1833 στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Μαζί εδημοσιεύθησαν τα πρακτικά των συνεδριάσεων των αρχιερέων για να καταφανεί ότι δεν επρόκειτο περί αυθαίρετου αποφάσεως της ανώτατης αρχής, αλλά ότι είχε ληφθεί η γνώμη των κατ' εξοχήν αρμοδίων. Φέρεται ότι η συναίνεσις των αρχιερέων εξασφαλίσθηκε με αόριστες υποσχέσεις εν συνεχεία επικοινωνίας και συνεννοήσεως με το Πατριαρχείο. Πρέπει πάντως να θεωρείται βέβαιο - λόγω της προσωπικότητας των υπογραφάντων - ότι δεν υπήρχε εκφοβισμός ούτε απειλή, όπως αφήνεται να νοηθεί από την παγία θέση των ιστορικών του θέματος. Οι αρχιερείς που ευρίσκοντο στο Ναύπλιο είχαν αντιμετωπίσει και είχαν αντιπαραταχθεί προς τη φοβερότερη κάθε άλλης οθωμανική εξουσία, είχαν καταλάβει ύπατα αξιώματα στο Πατριαρχείο κατά την Τουρκοκρατία και είχαν αναδειχθεί σε ταγούς του αγωνιζομένου έθνους. Η γνώμη τους δεν

μπορούσε να υποκλαπεί ή να εκβιασθεί.

10. Μετά την έκδοση της Διακήρυξης, επακολούθησε η επίσημη πανηγυρική τελετή που ολοκλήρωσε τη διαδικασία: έγινε την 28η Ιουλίου 1833 στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γεωργίου Ναυπλίου με τη συμμετοχή των 40 αρχιερέων και την παρουσία του βασιλέως Οθωνος και του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας, των μελών της κυβερνήσεως και των διπλωματικών αντιπροσώπων των ξένων κρατών, πλην του Ρώσου πρεσβευτού **Γαβριήλ Κατακάζη**. Ο τελευταίος ήταν ο μεγάλος χαμένος της υποθέσεως. Είχε διαπιστευθεί στην Ελλάδα με την εντολή να αποτρέψει την απόσχιση της Εκκλησίας

από το Πατριαρχείο και να εργασθεί για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Ναυπλίου και Φαναρίου, κάτι που ευνοούσε άμεσα τη ρωσική πολιτική. Δεν κατόρθωσε όμως να αναστρέψει την πορεία των γεγονότων και έτσι περιορίστηκε να απόσχει από την τελετή που καθιστούσε το βασιλέα Οθωνα αρχηγό της εν Ελλάδι Αυτοκεφάλου Εκκλησίας.

Αυτό είναι το ιστορικό των γεγονότων και των ενεργειών που επέφεραν την απόσχιση της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τη Διακήρυξη του Αυτοκεφάλου της. Οι λόγοι που οδήγησαν στις αποφάσεις του 1833 δεν ήταν τυχαίοι. Απέρρεαν από τη διεθνή και πολιτική κατάσταση της εποχής και τη σκληρή διαπάλη των Τριών Δυνάμεων για πρωτοκαθεδρία στην Ανατολική Μεσόγειο και στο νέο ελληνικό κράτος, που είχε καταστεί ο καινοφανής και προβληματικός νέος παράγων στην τόσο δύσκολα εξασφαλιζόμενη ισορροπία συμφερόντων και επιρροής των στην περιοχή, όπου είχε αρχίσει και η επιθανάτιος αγωνία του Μεγάλου Ασθενούς.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

* Ο χώρος δεν επιτρέπει την ανάλυση των λοιπών παραμέτρων του εκκλησιαστικού ζητήματος. Γι' αυτό και παρατίθεται για τον ενδιαφερόμενο ειδική βιβλιογραφία προστιπύ είτε στις δημόσιες βιβλιοθήκες είτε σε βιβλιοπωλεία. Θεοκλήτου Φαρμακίδου, *Απολογία*, Αθήνα 1840.

Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα*, Αθήνα 1864, τόμ. Β'.

Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τόμ. Α', ίδρυσις και οργάνωσις της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1920.

Αρχιμανδρ. Θ. Σιργάκα, *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκπηγών αψευδών, 1817-1967*, 6 τόμοι, Αθήνα 1969-1980.

Εμμ. Ι. Κωνσταντινίδου, *Η εν Ελλάδι Εκκλησία κατά την Επαναστατικήν και την μέχρι της αφίξεως του Οθωνος μεταβατικήν Εποχήν (1821-1833)*, Αθήνα 1970.

Εμμ. Ι. Κωνσταντινίδου, *Ιωάννης Καποδίστριας και η εκκλησιαστική του πολιτική*, Αθήνα 1990.

Charles A. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία, 1821-1852*, Αθήνα 1987 (μετάφρ. Ι. Ρονλίδης).

Πρωτοπρεσβ. Γεωργίου Μεταλληνού, *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου παραλείποντα*, Αθήνα 19892.

Βασ. Χρ. Καραγιώργου, *Το ζήτημα της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας κατά την περίοδο της Επανάστασεως (1821)*, Αθήνα 1998.

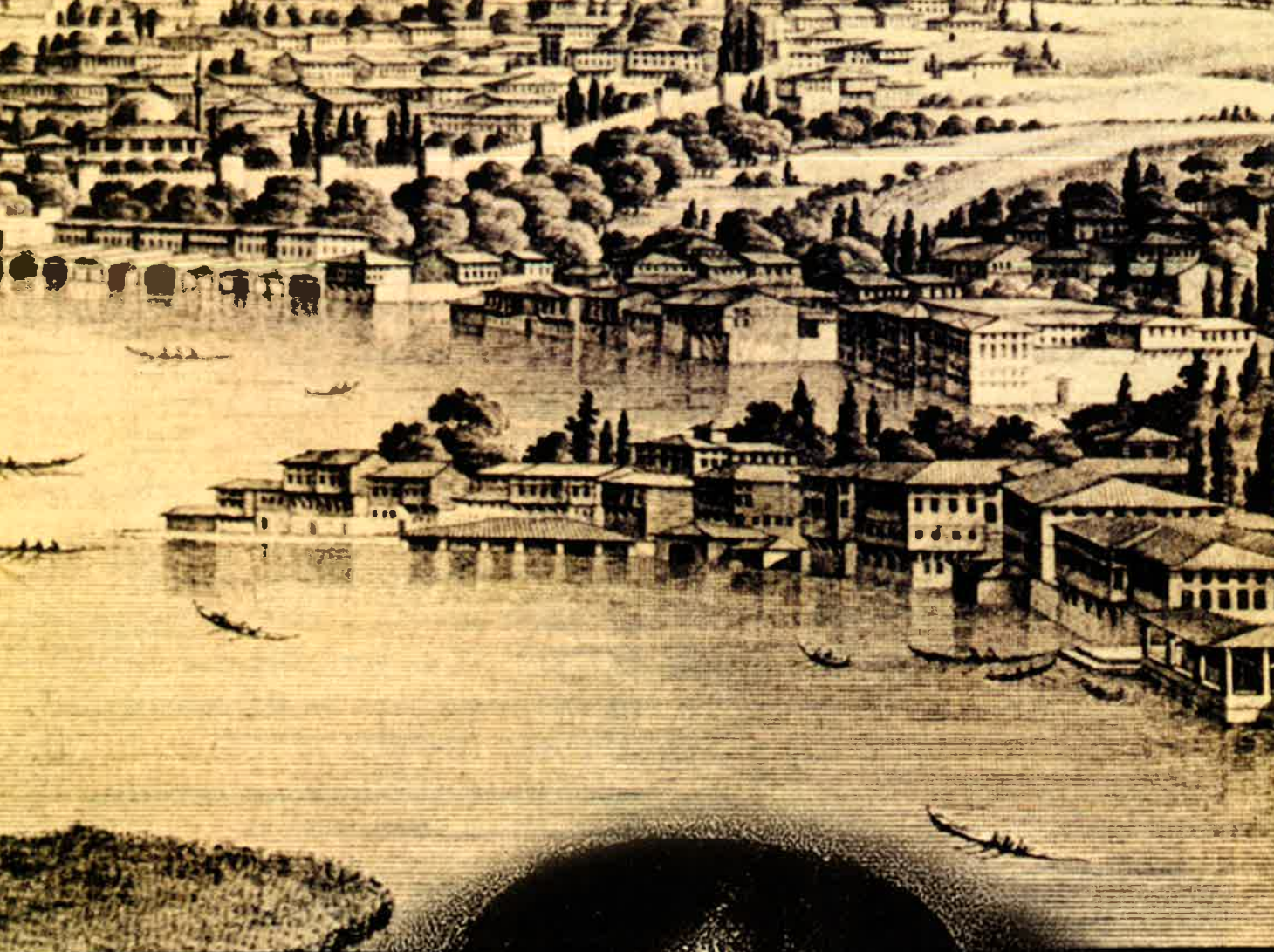
Χαρίκ. Γ. Δημακοπούλου, «Νεώτερα στοιχεία περί της Ανακηρύξεως της Ελληνικής Εκκλησίας ως Αυτοκεφάλου κατά το 1833», περ. *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991-1993), σελ. 207-246, όπου γνωστοποιούνται για πρώτη φορά τα άγνωστα έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους.

Χαρίκλ. Γ. Δημακοπούλου, «Η Ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο ρόλος των Δυνάμεων», Πρακτικά συνεδρίου «Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων (Τσαρπίσάνη 25 Μαΐου 1996)», σελ. 33-48.

Σπυρ. Ν. Τρωιάνου και Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, *Εκκλησία και Πολιτεία. Οι σχέσεις τους κατά τον 19ο αιώνα (1833-1852)*, Αθήνα 1999 και την περιεχομένη σε αυτό βιβλιογραφία, καθώς και τα εκεί πρωτοδημοσιευόμενα πρόσθετα έγγραφα. ■

Γελοιογραφία της «Τρακατρούκας» του 1849 που σατιρίζει τη συνεδρίαση του φιλορωσικού κόμματος των «Ναππαίων», παρουσία του πρεσβευτή του τσάρου και του... διαβολόπαπα Παπουλάκου (από το βιβλίο του Δημ. Σαπρανίδη «Ιστορία της πολιτικής γελοιογραφίας»)

Ο καθηγητής Κωνσταντίνος Σχινάς, μέλος της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για το Εκκλησιαστικό (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα)

Γκραβούρα της
Κωνσταντινού-
πολης. Εκπρό-
σωποι του
Διαφωτισμού,
όπως ο Κοραΐς,
τη θεωρούσαν
«επιμολυσμένη»
από την καθεδραν
του σουλτάνου
και επεδίωκαν τα
αυτοκέφαλο

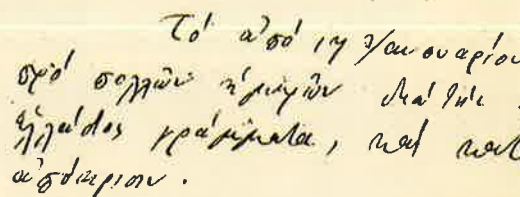

Η ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Του ΒΑΣΙΛΙΟΥ ΙΩ. ΦΕΙΔΑ
καθηγητού Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

ο ζήτημα της σχέσεως της Εκκλησίας του ελλαδικού χώρου προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν κατά την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασεως ένα

πραγματικό ποιμαντικό πρόβλημα, το οποίο έπρεπε να αντιμετωπισθεί για την κάλυψη των πνευματικών ποιμαντικών αναγκών των απελευθερωμένων περιοχών (χειροτονίες αρχιερέων, στελέχωση του κλήρου κ.λπ.). Κατά την περίοδο της οργανώσεως του νεοσύστατου ελληνικού κράτους από τον πρώτο Κυβερνήτη **Ιωάννη Καποδίστρια** (1828-1831) μετεβλήθηκε σε ένα καθαρώς εκκλησιαστικό πρόβλημα, το οποίο αναφερόταν όχι μόνο στην κανονική λειτουργία της διοικητικής οργάνωσης της Εκκλησίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αλλά και ►

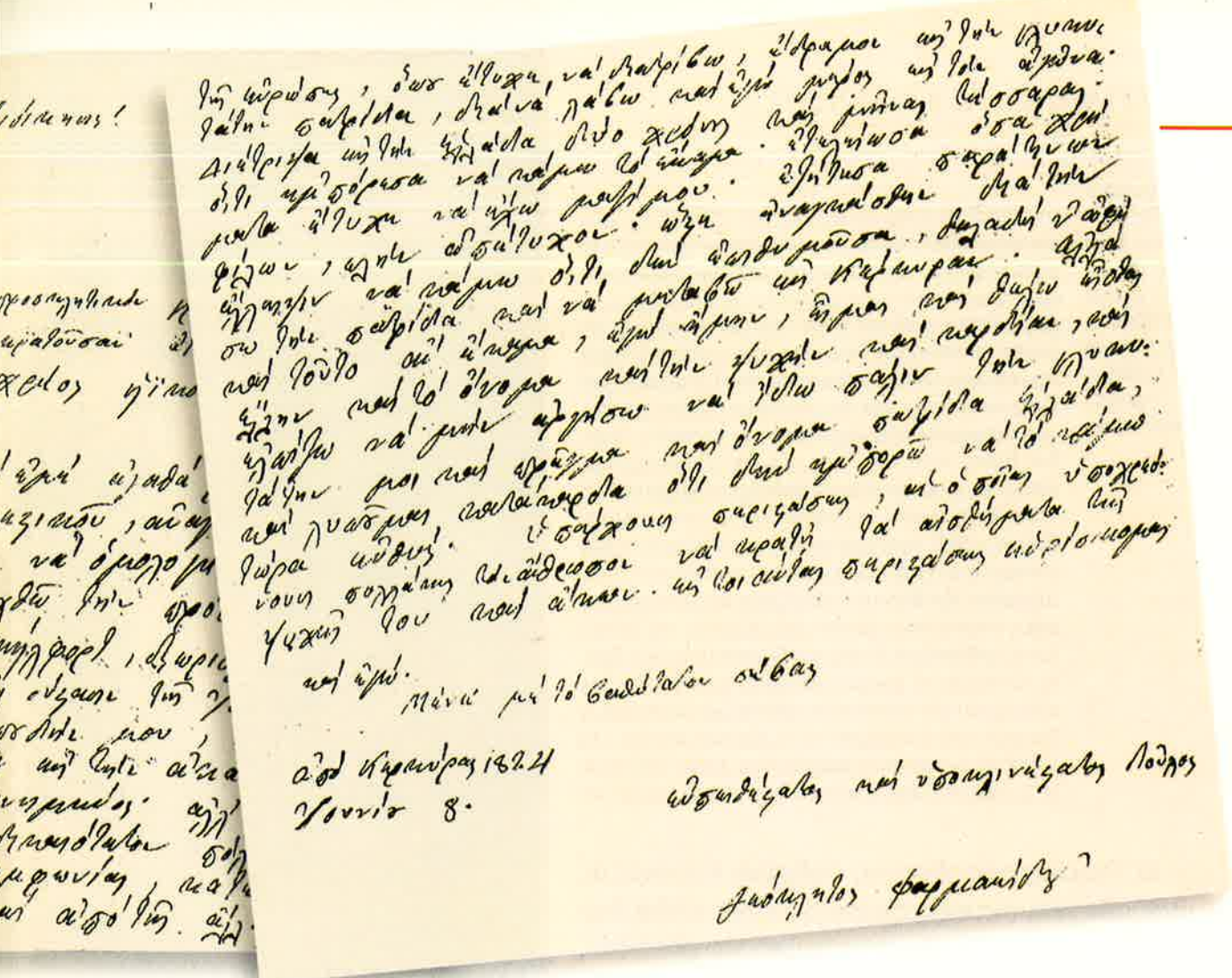
[illegible]

Η ιδεολογική προοπτική προβαλλόταν με έμφαση τόσο από τους οπαδούς του Διαφωτισμού όσο και από τους εκπροσώπους των ξένων χριστιανικών προπαγανδών που δρούσαν στον ελλαδικό χώρο. Ο κύριος εκπρόσωπος της ιδεολογικής αυτής προοπτικής **Αδαμάντιος Κοραΐς** είχε επιτρέψει στον εαυτό του να υποστηρίξει την απρεπή για την προσφορά του Οικουμενικού Πατριαρχείου σκέψη ότι «η

οὔτε ἄλλον κυριάρχην, εἰ μὴ τον Παιριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ...διὰ τοῦτο οὐκ ἐφείται ἡμῖν ἀποσπασθῆναι αὐτ' αὐτῆς καὶ ἀποσκιρτῆσαι» (Τα σωζόμενα ἐκκλ. συγγράμματα, Β', σελ. 47). Ὑπὸ τὴν ἐννοία αὐτὴ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἑλληνισμοῦ «ἐν οὐδεμίᾳ Ἐθνικῇ Συνελεύσει, οὐδαμῶς, οὐδέποτε φαίνονται οὔτε φησίσαντες, οὔτε βουλευσάμενοι ἰὸν ἀπὸ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας αὐτογνώμονα καὶ βίαιον χωρισμόν» (Κ. Οικονόμου, Τα σωζόμενα, Γ', σελ. 94).

Εν τούτοις ήταν κοινή η συνείδηση ότι η ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους έθετε άμεσα το ζήτημα όχι μόνο της οργάνωσης της Ελλαδικής Εκκλησίας, αλλά και των κανονικών της σχέσεων προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο πρώτος Κυβερνήτης του νεοσύστατου κράτους Ιωάννης Καποδίστριας (1828-1831) αναζητούσε τη λύση του ποιμαντικού και του εκκλησιαστικού προβλήματος μέσα στο πλαίσιο της ορθοδόξου παραδόσεως, η οποία απέκλειε τις ακραίες ή και επικίνδυνες ιδεολογικές προτάσεις των εκπροσώπων του δυτικού Διαφωτισμού. Η λύση αυτή διασφάλιζε πράγματι τις αρμονικές σχέσεις της Ελλαδικής Εκκλησίας όχι μόνο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και συνεπώς με τον εθνικό κορμό του μείζονος Ελληνισμού, αλλά και με το ευρύτερο σώμα της Ορθοδοξίας, γι' αυτό και δεν μπορούσε να παραθεωρηθεί σε οποιαδήποτε υ-

40

πεύθυντη αντιμετώπιση του ζητήματος.

Υπό την έννοια αυτή ο αρμόδιος γραμματεὺς των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως **Ιάκωβος Ρίζος Νερουλό** στην *Εκθεσί*ν του προς τη Δ' Εθνική Συνέλευση των Ελλήνων (1 Αυγούστου 1832) προέτεινε μεν τη νομοθετική ρύθμιση των εκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὡς ἔμπειρος Φαναριώτης ἀπέφυγε να εισηγηθεῖ ἀκραίες προτάσεις ρήξεως πρὸς το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Το πνεῦμα αὐτὸ διέπει και την *Εκθεσί*ν, την οποία ἀπνύθουνε στα μέλη του Συμβουλίου της Ἀντιβασιλείας (19 Ἰανουαρίου 1833), ἀλλὰ το ζήτημα της διοικητικῆς αὐτονομίας της Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας εἶχε πλέον τεθεῖ σε ἄλλη βάση, ἡ οποία συνδυάζει την ιδεολογική προοπτική με τις πολιτικές σκοπιμότητες των λεγόμενων Μεγάλων Δυνάμεων, ἰδιαίτερα δε της Ἀγγλίας.

Ἐκφραστῆς της νέας αὐτῆς προσέγγισης της αὐτονομίας της Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας υπῆρξε ὁ ἀρμόδιος για τα εκκλησιαστικά στο Συμβούλιο της Ἀντιβασιλείας σπουδαῖος Προτεστάντης νομικός Γκεόργκ Λούντβιγκ φον Μάουρερ, ὁ οποίος θεωροῦσε το ζήτημα αὐτὸ ὡς μια σημαντική πτυχὴ του λεγόμενου «Ἀνατολικοῦ Ζητήματος» και της πολιτικῆς των δυτικῶν δυνάμεων για την ἀναχαίπιση των βλέψεων της Ρωσίας στον Ἑλληνισμό και στους ἄλλους ὀρθόδοξους λαοὺς της Βαλκανικῆς. Ὑπὸ την

Ο αντιβασιλέας Μάουρερ παραγκώνισε το μετριοπαθὲ Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλό και προώθησε τον αγγλόφρονα Σπυρίδωνα Τρικούπη

έννοια αὐτὴ παραγκώνισε το μετριοπαθὲ Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλό και προώθησε στο προσκήνιο τον παλαιὸ γραμματεῖα του βρετανικοῦ προξενείου των Πατρῶν, ευνοούμενο του λόρδου **Γκίλφορντ** (Guilford) και μέλος του Ἀγγλικοῦ Κόμματος **Σπυρίδωνα Τρικούπη**, ὁ οποίος, ὡς γραμματεὺς της Ἐπικράτειας ἐπὶ των Ἐξωτερικῶν και της Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, μπορούσε να συντονίζει τις ἀκραίες ιδεολογικές προτάσεις των Ελλήνων ὁπαδῶν του Διαφωτισμοῦ με τις πολιτικές σκοπιμότητες των δυτικῶν δυνάμεων για την ἐξουδετέρωση της ἐπιρροῆς της Ρωσίας στον ἑλλαδικὸ χώρο.

Πράγματι, ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ὡς αγγλόφρων, ἦταν πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία της Ἐκκλησίας της Ἑλλάδος ἀπὸ το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο θα ἦταν πλήγμα για τα φιλόδοξα σχέδια της και συμφωνοῦσε πλήρως προς τις ἀπόψεις ὅχι μόνο του Βρετανοῦ πρέσβη στην Ἀθήνα (1833-1835) **Εντ. Ντόκινς**, ἀλλὰ προφανῶς και του προέδρου του Συμβουλίου

Ἐπιστολὴ του Φαρμακίδη ἀπὸ την Κέρκυρα, ὅπου διδάσκει στην Ἰόνιο Ἀκαδημία, με ἡμερομηνία 8 Ἰουν. 1824 προς την Ὑπερτάτη Διοίκηση. «Ἐγὼ ἤμην –γράφει στα μέλη του Ἐκτελεστικοῦ– εἶμαι και θέλω εἶσθαι Ἕλληνα και το ὄνομα και την ψυχὴν και καρδίαν...» (Γενικὰ Ἀρχεῖα του Κράτους)

της Αντιβασιλείας κόμη Γκεόργκ Λούντβιγκ φον Μάουρερ. Ετσι, ο Γκ. Λ. φ. Μάουρερ προώθησε τα σχέδιά του για συντονισμό των πολιτικών και των ιδεολογικών τάσεων με άξονα τον Σπ. Τρικούπη, όπως φαίνεται από την υιοθέτηση των προτάσεων του για τη σύνθεση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής και από την προώθησή του στη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως, από την οποία απομακρύνθηκε ο μετριοπαθής Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός. Στα μέλη της Επιτροπής ορίστηκε και ο αρχιμανδρίτης **Θεόκλητος Φαρμακίδης**.

Συνεπώς, η μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια (1831) χρησιμοποίηση του εκκλησιαστικού ζητήματος για την εξυπηρέτηση των πολιτικών σκοπιμοτήτων των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσεως, οι οποίες εστρέφοντο εναντίον της επιρροής της Ρωσίας στους ορθόδοξους λαούς της Βαλκανικής, δεν άφησε αδιάφορη τη ρωσική πολιτική, η οποία είχε βασικό άξονα την ενότητα των ορθόδοξων λαών υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο πλαίσιο πάντοτε της ορθοδόξου κανονικής παραδόσεως. Είναι ευνόμοτο ότι η πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια για το εκ-

Ο Ρώσος πρεσβευτής Γαβριήλ Κατακάζης ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες αλλά δεν κατάφερε να αποτρέψει τις εξελίξεις

κλησιαστικό ζήτημα της Ελλάδος δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί άσχετη προς τις βασικές αρχές της ρωσικής πολιτικής, η οποία έγινε σαφέστερη μετά τη δολοφονία του. Ήδη αμέσως μετά την προβολή του πρίγκιπα της Βαυαρίας Οθωνα ως βασιλιά της Ελλάδος, η Ρωσία αξίωσε τη μεταστροφή του στην Ορθοδοξία, αλλά η αξίωση αυτή αγνοήθηκε στη Σύμβαση του Λονδίνου (1832), όπως αγνοήθηκε η ρωσική πολιτική και σε άλλα ζητήματα μετά την εγκατάσταση στην Ελλάδα του Οθωνα, ειδικότερα όμως στην αντιμετώπιση του εκκλησιαστικού ζητήματος.

Η κυβέρνηση της Ρωσίας είχε την αναγκαία ενημέρωση για τις μεθοδεύσεις του Γκ. Λ. φον Μάουρερ στο εκκλησιαστικό ζήτημα, αλλά δεν αντέδρασε με άμεσο ή αυστηρό τρόπο. Αντιθέτως κινήθηκε με εντυπωσιακή νηφαλιότητα και πάντοτε με βασικό άξονα την ορθόδοξη κανονική παράδοση, στην οποία απέδιδαν προφανώς μεγάλη βαρύτητα οι σύμβουλοί της και ιδιαίτερα ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων. Πράγματι, η ρωσική κυβέρνηση αποφάσισε μόλις στις αρχές του 1833 να αποστείλει στην Ελλάδα, ως πρέσβη (με το βαθμό του πληρεξουσίου υπουργού), τον αξιόλογο διπλωμάτη και γνώστη των ελληνικών πραγμάτων **Γαβριήλ Κατακάζη**, ο οποί-

ος είχε αποστολή να εργασθεί για την αποκατάσταση των κανονικών σχέσεων της Ελλαδικής Εκκλησίας προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο καθεστώς που ίσχυε πριν από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης (1821), όπως φαίνεται και από το περιεχόμενο των Οδηγιών του κόμη **Νέσελροντ** (Nesselrode) και του σχετικού Μνημονίου για το εκκλησιαστικό ζήτημα στην Ελλάδα (Ch.A. Frazee, *The Orthodox Church and independent Greece*, 1969, σ. 108 κ.ε.).

Ο Ρώσος πρεσβευτής Γ. Κατακάζης δεν δυσκολεύθηκε να ενημερωθεί για τις ραγδαίες εξελίξεις στο εκκλησιαστικό ζήτημα, γιατί ήταν συγγενής της οικογενείας των Υψηλάντων και είχε λάβει αξιόλογη ελληνική παιδεία. Ωστόσο, η παρέμβασή του ήταν καθυστερημένη, αφού η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή είχε ήδη ετοιμάσει το βασικό κείμενο της «Διακηρύξεως» για την αυθαίρετη ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελλαδικής Εκκλησίας, την οποία έπρεπε να αποδεχθεί η πλειοψηφία των αρχιερέων της. Ο Ρώσος πρεσβευτής ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες για την αποτροπή των εξελίξεων, οι οποίες περιείχοντο στις προτάσεις της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής. Οι πρωτοβουλίες του περιγράφονται σε *πολυσέλιδη Εκθεσιν* του Γ. Κατακάζη προς

Ο Οθων αναχωρεί από τη βασιλική αυλή για την Ελλάδα. Η ρωσική αζίωση να ασπασθεί ο νέος βασιλιάς το ορθόδοξο δόγμα ουδέποτε πραγματοποιήθηκε

σβευτής σε πολλές μυστικές συναντήσεις και συνεστιάσεις με συνοδικούς και άλλους αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος, οι οποίες περιγράφονται στην Εκθεσή του, εξέφραζε την ανησυχία του για τις τραγικές συνέπειες της εκτροπής της Ελλαδικής Εκκλησίας από την κανονική τάξη και της περιφρόνησεως των παραδοσιακών δικαιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ενώ αντιπροέτεινε την προώθηση της ιδέας του αυτοκεφάλου σε συνεννόηση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Είναι όμως αυτονόητο ή έστω ευνόητο, ότι η νηφάλια και διορατική αυτή πολιτική της Ρωσίας στο εκκλησιαστικό ζήτημα της Ελλάδος εξυπηρετούσε συγχρόνως και τα γενικότερα συμφέροντα της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή, γι' αυτό και επισημειώθηκε από το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας η «Διακήρυξις» της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας (23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833). Πράγματι, ο παραδοσιακός ρόλος της Ρωσίας για την προστασία των ορθόδοξων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε πρόσφατα αναβαθμιστεί με τη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως (1829). Η ρωσική πολιτική εί-

Η ρωσική πολιτική στο εκκλησιαστικό ζήτημα απέβλεπε στο να αποτρέψει τις δυτικές επιδιώξεις στην Ορθόδοξη Ανατολή

τη ρωσική κυβέρνηση, η οποία είναι συντεταγμένη στη γαλλική γλώσσα και παραμένει ανέκδοτη, ακολούθησαν δε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τις βασικές αρχές της ρωσικής πολιτικής για το εκκλησιαστικό ζήτημα.

Σύμφωνα με την αδημοσίευτη αυτή *Εκθεση*, ο Γ. Κακαιάζης συνειδητοποίησε αμέσως το γεγονός ότι βρισκόταν σε μια διαμορφωμένη και εκπνερασμένη πολιτική επιλογή του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας, η οποία δεν μπορούσε να αναστραφεί με πολιτικές παρεμβάσεις, γι' αυτό και οι αγωνιώδεις προσπάθειές του επικεντρώθηκαν όχι τόσο στον πολιτικό όσο στον εκκλησιαστικό κυρίως χώρο. Πράγματι, ο διορατικός Ρώσος πρεσβευτής καθόρισε τις προτεραιότητες της δράσεώς του, η οποία περιείχε τρία επίπεδα κινήσεων: α) να παρεμποδισθεί η μονομερής και αυθαίρετη ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελλαδικής Εκκλησίας, β) να μη συναινέσει η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος σε μια τέτοια πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας, και γ) να μη συναινέσει έστω η πλειοψηφία των μελών της Ιεράς Συνόδου. Υπό την έννοια αυτή, ο Ρώσος πρε-

χε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα συμφέροντα της Ρωσίας στο Ανατολικό Ζήτημα εξυπηρετούντο καλύτερα μέσα από την καθιερωμένη και πανορθόδοξη αυθεντία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία ίσχυε πολύ περισσότερο για τον Ελληνισμό. Αλλωστε, ο Οικουμενικός Πατριάρχης **Κωνσταντίνος Α'** (1830-1834) ευνοούσε τη διεύρυνση της επιρροής της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή, γι' αυτό και κατηγορήθηκε από τους πολεμίους του ως ρωσόφιλος. Ωστόσο, η ρωσική πολιτική στο εκκλησιαστικό ζήτημα της Ελλάδος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο ως αποτρεπική των δυτικών επιδιώξεων στην Ορθόδοξη Ανατολή παρά ως μία ενεργητική προώθηση συγκεκριμένων ρωσικών συμφερόντων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Η ρωσική λοιπόν πολιτική στο ζήτημα του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος αποσκοπούσε περισσότερο στη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής των ορθόδοξων λαών, την οποία απειλούσαν οι δυτικές κυρίως δυνάμεις με επικεφαλής την Αγγλία και διασφάλιζε μόνο η πανορθόδοξη αυθεντία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ρώσος πρεσβευτής Γ. Κακαιάζης στις μυστικές συναντήσεις του με τους Έλληνες αρχιερείς υποστήρι-

Η Αντιβασιλεία προσπάθησε να παρεμποδίσει τη συνάντηση του βασιλιά με το Ρώσο πρεσβευτή Γαβριήλ Κατακάζη. Φωτογραφία (νταγκεροτυπία) του Οθωνα από τον Φίλιππο Μαργαρίτη το 1850 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

ζε ότι το αυτοκέφαλο της Ελλαδικής Εκκλησίας με τη συναίνεση του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήταν για τη ρωσική πολιτική όχι μόνο μια εύλογη, αλλά και επιθυμητή εξέλιξη. Υπό την έννοια αυτή κατανοείται το γεγονός ότι η κυβέρνηση της Ρωσίας παρενέβη στον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντίνο Α΄ για να τον πείσει, όπως αποκάλυψε ο ίδιος στον Δ. Καλλέργη, να μην προβεί στον αφορισμό της Εκκλησίας της Ελλάδος, μετά την αντικανονική ανακήρυξη της Αυτοκεφαλίας (Ch. Frazee, *The Orthodox Church*, 124). Πράγματι, ένας βεβιασμένος αφορισμός της Εκκλησίας της Ελλάδος θα άφηνε στις δυτικές δυνάμεις ένα ελεύθερο πεδίο αθέμιτης προπαγάνδας, ενώ συγχρόνως θα ικανοποιούσε και την ανομολόγητη επιθυμία τους για τη διάσπαση της εσωτερικής ενότητας της Ορθοδοξίας.

Υποστηρίζεται συνήθως με απόλυτο τρόπο ότι η παρέμβαση του Ρώσου πρεσβευτή στο εκκλησιαστικό ζήτημα δεν ήταν επιτυχής, αφού δεν παρεμπόδισε τη δημοσίευση της «Διακήρυξεως» για την αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η αξιολόγηση όμως αυτή είναι εσφαλμένη, γιατί κρίνεται από το αποτέλεσμα, το οποίο δεν ήταν δυνατό να αποτραπεί σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Αλλωστε, οι προτάσεις της ρωσικής πολιτικής για το εκκλησιαστικό ζήτημα ήταν προτάσεις προοπτικής και όχι θεαματικών αποτελεσμάτων, αφού έδιναν προτεραιότητα στα εκκλησιαστικά κριτήρια έναντι των πολιτικών σκοπιμοτήτων του Συμβουλίου

Με τη διακήρυξη του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδας επιβαρύνεται αντί να λυθεί το εκκλησιαστικό ζήτημα

της Αντιβασιλείας. Υπό την έννοια αυτή ο Γ. Κατακάζης κατέκρινε ως εσφαλμένη και αντικανονική την αυθαίρετη ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Οικουμενικού Πατριαρχείου και άνοιξε νέο κύκλο συζητήσεων για το επίμαχο θέμα. Το πρόβλημα είχαν πλέον οι εισηγητές του αυτοκεφάλου. Αυτό συνάγεται τόσο από το ανέκδοτο απαντητικό έγγραφο του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας προς τον Γ. Κατακάζη (*Protocolle der Regentschaft Griechenlands*, 1833, II, No 53, 92), στο οποίο καταβάλλεται προσπάθεια αντικρούσεως των κυρίων επικρίσεων του για την αντικανονική ανακήρυξη του αυτοκεφάλου, όσο και από τις συντονισμένες προσπάθειές του να παρεμποδίσει την ιδιαίτερη συνάντηση του Ρώσου πρεσβευτή με το βασιλιά Οθωνα κατά την κρίσιμη περίοδο των βεβιασμένων αποφάσεων.

Η αποδυνάμωση λοιπόν της ρωσικής επιρροής στο ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας της Ελλάδος ήταν περιστασιακή και προσωρινή (1833-1834), αφού η «Διακήρυξις» (1833) όχι μόνο δεν έλυσε, αλλ' αντιθέτως επιβάρυνε το εκκλησιαστικό ζήτημα της Ελλάδος. Η άφιξη του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων στην Ελλάδα (1834) ανέδειξε τις σοβαρές εκκλησιαστικές συνέπειες της αυθαίρετης πρωτοβουλίας του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας και επιβεβαίωσε την ορθότητα των κριτηρίων της ρωσικής πολιτικής. Αλλωστε, οι στενές σχέσεις του Κ. Οικονόμου με το Ρώσο πρεσβευτή και η συνεχής επικοινωνία του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο καθιστούσαν αξιοπιστότερη τη θεολογική του παρέμβαση για την ανατροπή της αυθαίρετης και αντικανονικής πράξεως του Συμβουλίου της Αντιβασιλείας.

Πράγματι, η αντιπαράθεση Κωνστ. Οικονόμου και Θεοκλ. Φαρμακίδη ανέδειξε το εκκλησιαστικό βάθος του ζητήματος, όπως επίσης και τις οδυνηρές συνέπειές του όχι μόνο για τις διμερείς σχέσεις με τη Μητέρα Εκκλησία, αλλά και για τη διαφύλαξη της εσωτερικής συνοχής του Ελληνισμού. Ετσι, σε μια δεκαετία (1834-1843) τα εκκλησιαστικά κριτήρια υπερίσχυαν των πολιτικών σκοπιμοτήτων και άνοιξαν την οδό για την κανονική ρύθμιση του εκκλησιαστικού ζητήματος της Ελλάδος, η οποία αποτελούσε το βασικό άξονα και της ρωσικής πολιτικής. Η έκδοση του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου (1850) για την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος αποτελούσε συγχρόνως την καταδίκη της αντικανονικής και αυθαίρετης «Διακήρυξεως της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας» (1833), αλλά δεν ήταν πλέον δυνατή και η θεραπεία των πολιτειοκρατικών αγκυλώσεων στη λειτουργία των σχέσεων Εκκλησίας και πολιτείας στο ελληνικό κράτος.

Διεκδίκηση και απόδοση

Επειδή και Συνεδρίου. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Επένδυ.

Συνεδρία 17.

Θέμα 17: 1873:

Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873

Αποστολή 17: 1873:
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873

60 Διακήρυξη της Ελλάδας
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873
Προσέλαβε και η-αποστολή. Η 1873

Της ΖΩΗΣ Ι. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ
δικηγόρου, διδάκτορος Νομικής

Το Βασιλικό Διάταγμα με την επικεφαλίδα «Διακήρυξις περι της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας» που υπογράφηκε στις 23 Ιουλίου 1833 από το βασιλέα **Οθωνα**, τους αντιβασίλεις και το υπουργικό συμβούλιο, και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως την 1η Αυγούστου 1833, έμελλε να ορίσει το νέο τρόπο ύπαρξης που είχε επιλέξει η Ορθόδοξη Ελλαδική Εκκλησία.

Την ύπαρξή της δηλαδή υπό το πολίτευμα της αυτοκεφαλίας, και μάλιστα με αυτογνώμονα, αντικανονική ανακήρυξή του. Η οδός αυτή οδήγησε σε εντελώς διαφορετικές από τις μέχρι τότε ισχύουσες σχέσεις, τόσο με την πολιτεία όσο και με τη Μητέρα Εκκλησία, το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Η επιλογή της αυτοκεφαλίας ως εκκλησιαστικού πολιτεύματος για την Ελλαδική Εκκλησία διαποτίζει μέχρι τις μέρες μας τις σχέσεις πολιτείας και Εκκλησίας, αλλά και τη διεκκλησιαστική ζωή.

Αν η αντικανονική ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελλαδικής Εκκλησίας δημιούργησε σειρά προβλημάτων στην ίδια τη ζωή της Εκκλησίας, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει η επίδρασή της στις επιλογές των εκκλησιών, γειτονικών προς την Ελλάδα κρατών, όπως της Σερβίας και της Αλβανίας, που κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση, την αντίστοιχη

χρονική περίοδο.

Στην περίπτωση της Εκκλησίας της Σερβίας ψηλαφεί κανείς εύκολα την επιρροή της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου της Ελλαδικής Εκκλησίας. Μέχρι το 1879 η Εκκλησία της Σερβίας παρέμενε υπό τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήδη όμως από το 1817 οι Σέρβοι είχαν πετύχει να αναγνωριστεί η Σερβία υποτελής της Τουρκίας ηγεμονία. Ακολουθώντας την εξέλιξη αυτή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξέδωσε τον Αύγουστο του 1831 «Τόμο Συνοδικό» με τον οποίο παρέχόταν στη Σερβική Εκκλησία αυτονομία, υπό την εποπτεία του Πατριαρχείου.

Με νόμο του 1862, περί της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Σερβίας, ο οποίος προφανώς εκδόθηκε υπό την επίδραση της ήδη, και με ανώμαλο τρόπο, δημιουργηθείσας Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος, ρυθμίστηκαν τα θέματα που σχετίζονταν με τη λειτουργία της Ορθόδοξης Σερβικής Εκκλησίας, δηλαδή προβλεπόταν η λειτουργία της Εκκλησίας υπό το συνοδικό σύστημα διοίκησης, ενώ μια σχέση συνεργασίας και διαλόγου Εκκλησίας και πολιτείας αποκαλυπτόταν από την πρόβλεψη του νόμου ότι σε περίπτωση που η κυβέρνηση θα ήθελε να γνωρίζει τις γνώμες των αρχιερέων για ορισμένα ζητήματα, θα απευθυνόταν στον πρόεδρο της Συνόδου, ο οποίος θα φρόνιζε για τη συλλογή των απαντήσεων των αρχιερέων και τη διαβίβασή τους αρμοδίως.

Ωστόσο το περιεχόμενο του νόμου του 1862 δεν ανταποκρινόταν στο δέον της οργάνωσης της εκκλη-

Η πρώτη σελίδα των πρακτικών της πρώτης συνεδρίασης της Επιτροπής για το Εκκλησιαστικό

Ο Άγιος
Ελευθέριος, παλιά
μητρόπολη της
Αθήνας (έργο του
Th. du Moncel)

σιαστικής ζωής, όπως αυτό οριζόταν από τους κανόνες και την παράδοση της Εκκλησίας. Η αστοχία αυτή είχε την εξήγησή της στη διάθεση της πολιτείας να ελέγχει, να εγκρίνει και γενικά να επιτηρεί τη σύνολη εκκλησιαστική ζωή.

Η αυτονομία των εξουσιών που επιβαλλόταν στην πυραμίδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας ήταν απολύτως ξένη προς την ορθόδοξη εκκλησιαστική ζωή και φανέρωνε την κυβερνητική διάθεση να έχει α-

Η επιλογή της αυτοκεφαλίας ως
εκκλησιαστικού πολιτεύματος διαποτίζει μέχρι
σήμερα τις σχέσεις Πολιτείας-Εκκλησίας

πέναντι της μία, σε διοικητικό τουλάχιστον επίπεδο, πολυδιαρεμένη και επομένως πιο εύαλπη και χαλιναγωγούμενη εκκλησία, παρά έναν ενωμένο, ισχυρό, αυτόνομο οργανισμό.

Αταξία και αντικανονικότητα επικράτησαν από την εφαρμογή του νόμου, αλλά οι μεταβολές των εκκλησιαστικών πραγμάτων επρόκειτο για μια ακόμη φορά να συνδεθούν με τη μεταβολή των πολιτικών συνθηκών. Με τη συνθήκη του Βερολίνου το 1878, η ηγεμονία της Σερβίας, που τελούσε σε καθεστώς υποτέλειας προς την Τουρκία, ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος. Η σερβική ιεραρχία με τη συναίνεση της κυβέρνησης ζήτησε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο την απόδοση του αυτοκεφάλου εν όψει του νέου πολιτειακού καθεστώτος που είχε διαμορφωθεί.

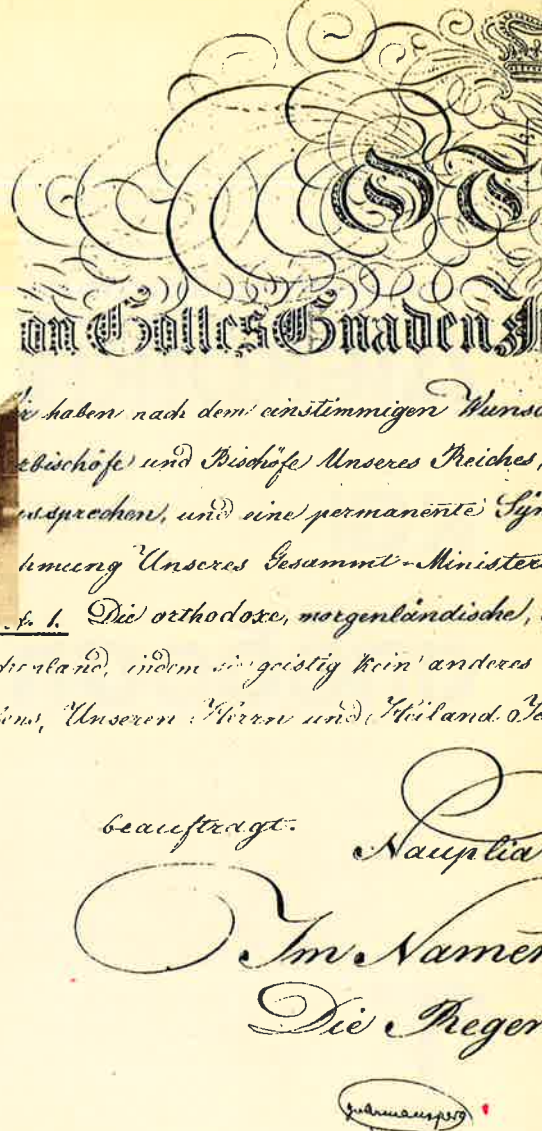
Επειτα από συνεχείς διαπραγματεύσεις, το Οικουμενικό Πατριαρχείο πράγματι εξέδωσε στις 20 Οκτωβρίου 1879 τον Πατριαρχικό Τόμο με τον οποίο ανακηρύσσονταν το αυτοκέφαλο της Σερβικής Εκκλησίας και οριζόντιαν οι σχέσεις της με τις άλλες Εκκλησίες, ενώ παράλληλα περιγραφόταν, σε αδρές γραμμές, η εσωτερική της οργάνωση. Ο πρόλογος του Τόμου εξέληξε την ενότητα της Εκκλησίας, ενώ στη συνέχεια

ακολουθούσε το κύριο και ουσιαστικό μέρος.

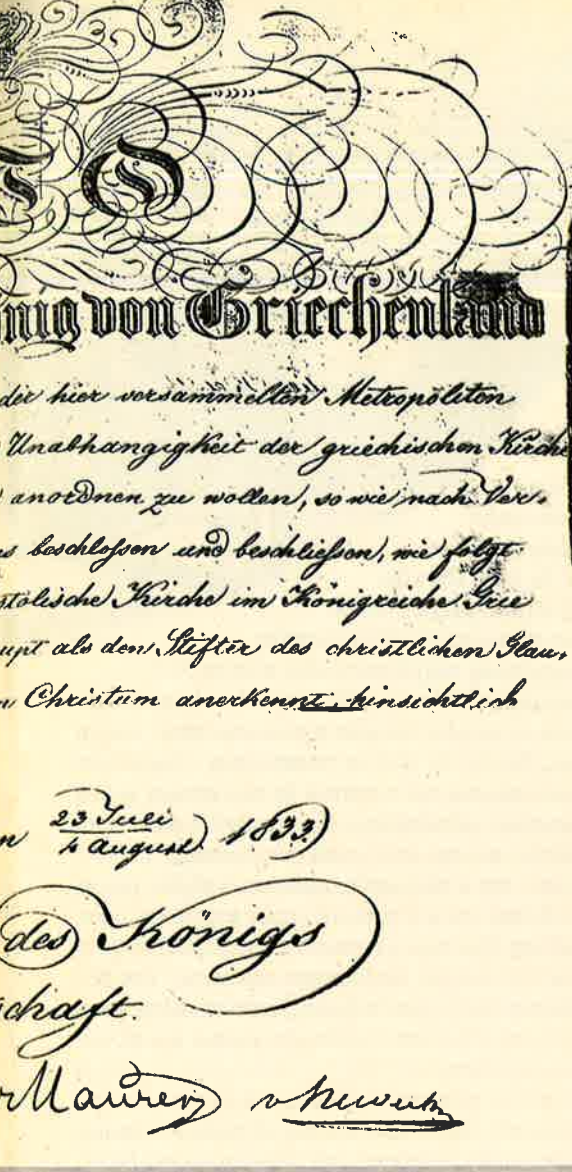
Σε όσα αναφέρονται στον Τόμο της ανακήρυξης του αυτοκεφάλου της Σερβικής Εκκλησίας μπορούμε να παρατηρήσουμε τη σημασία που δίνεται στην ελεύθερη και απρόσκοπτη λειτουργία του συνοδικού συστήματος διοίκησης, ως ενός από τα σημαντικότερα σημεία απόδειξης της ορθόδοξης ζωής, που τόσο βάναυσα είχε παραβιαστεί με την ισχύ του προηγούμενου νόμου.

Η πολιτεία δεν ανταποκρίθηκε στις συνθήκες που δημιούργησε η κανονική ανακήρυξη του αυτοκεφάλου, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη εχθρικών σχέσεων μεταξύ κλήρου και πολιτείας που προκάλεσε τη σκλήρυνση της στάσης της κυβέρνησης. Η αντίδρασή της ήταν η αναθεώρηση του νόμου του 1862, προς την κατεύθυνση της πλήρους υποταγής της Εκκλησίας στην πολιτεία.

Αντίστοιχα, για τα αλβανικά εκκλησιαστικά πράγματα, κρίσιμο έτος αποδείχθηκε το 1937. Το έτος αυτό και συγκεκριμένα το Φεβρουάριο, εξουσιοδοτήθηκαν από την αλβανική κυβέρνηση δύο πρόσωπα, ένας κληρικός (ο επίσκοπος Συνάδων **Χριστόφορος**) και ένας λαϊκός (ο **Ιωσήφ Κέδης**), να δια-

Στο κέντρο, η
πρώτη σελίδα του
διατάγματος, στη
γερμανική
γλώσσα, για την
ανακήρυξη του
αυτοκεφάλου και
στο τέλος οι
υπογραφές των
αντιβασιλέων (23
Ιουλίου/4
Αυγούστου 1833)

στην Αλβανία, να αποτελέσουν την Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας και συντάχθηκε ο οικείος Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος «περί ευλογίας του Αυτοκεφάλου της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας». Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, για να προσδώσει τον απαραίτητο πανηγυρικό χαρακτήρα αλλά και για να τηρήσει την κανονική τάξη, εν όψει της οριστικής λύσης του εκκλησιαστικού ζητήματος και της ανακήρυξης του αυτοκε-

Το αυτοκέφαλο της Ελλαδικής Εκκλησίας άνοιξε το δρόμο για την ανεξαρτησία και της Σερβικής Εκκλησίας (1879)

πραγματουθούν τη λύση του υπάρχοντος εκκλησιαστικού ζητήματος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Ζητήματα ουσίας που κατά καιρούς είχαν αρκετές φορές συζητηθεί ανάμεσα στις δύο πλευρές, αλλά και ζητήματα προσώπων που για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στις διαπραγματεύσεις αυτές, ορίζουν το περιεχόμενό τους.

Η άρση των ποινών που είχαν επιβληθεί για μια σειρά εκκλησιαστικών παραπτώσεων και η αποκατάσταση των τιμωρηθέντων προσώπων βοήθησε να αναληφθεί το Μάρτιο του 1937 η πλέον σοβαρή πρωτοβουλία επίλυσης του θέματος, που ήταν η σύναψη στην Αθήνα μιας αρχικής συμφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Τον ίδιο μήνα παραβρέθηκαν σε κοινή τράπεζα διαπραγματεύσεων εκπρόσωποι εκ μέρους της Αλβανίας και εκ μέρους του Πατριαρχείου, που κατέληξαν σε ένα οριστικό κείμενο συμφωνίας το οποίο και υπογράφηκε.

Η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου, παράλληλα, εξέδωσε αντίστοιχα τέσσερις πατριαρχικές και συνοδικές πράξεις. Στις 12 Απριλίου 1937 η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποφάσισε οι τέσσερις εκκλησιαστικές επαρχίες, που υφίσταντο

φάλου, απευθύνθηκε με επιστολές στο ορθόδοξο πλήρωμα της Αλβανίας, στην πολιτική ηγεσία της χώρας αλλά και στις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, τις οποίες κατέστησε κοινωνούς των εξελίξεων. Η απόδοση του καθεστώτος της αυτοκεφαλίας είχε πλέον συντελεστεί και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας ήταν μια νέα αδελφή-Εκκλησία.

Η, σε αβρότατες γραμμές, προσέγγιση του τρόπου ανακήρυξης του αυτοκεφάλου των Ελλαδικής, Σερβικής και Αλβανικής Εκκλησιών και της διαφορετικής μεθόδου με την οποία κάθε μια από αυτές πέτυχε τον κοινό στόχο της κτήσης του αυτοκεφάλου, επιβάλλει να καταγραφούν τα κοινά και διάφορα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κάθε μια περίπτωση.

Είναι γεγονός ότι στην επιδίωξη και επίτευξη του αυτοκεφάλου ως συστήματος διοικητικής οργάνωσης από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες και τα πλήρωμα των εκκλησιών, παρατηρεί κανείς στοιχεία κοινά, που συντρέχουν σε όλες τις περιπτώσεις, αλλά και κάποια διάφορα. Τα κοινά στοιχεία συνοψίζονται στη βαθμιαία κτήση της εθνικής ταυτότητας που καλλιεργούσε το αντίστοιχο αίτημα για «εθνική» εκκλησία και οδηγούσε και στην ανάπτυξη της

Γελοιογραφία της «Τρακατρούκας», στις 13 Αυγούστου 1849: «Πολιτική συζήτησης εν τω καφεενείω Ανατολή» (από το βιβλίο του Δημ. Σαπρανίδη «Ιστορία της Πολιτικής Γελοιογραφίας στην Ελλάδα»)

εθνικιστικής ιδεολογίας, την κτήση, επίσης σταδιακά, ενός ζωτικού εθνικού χώρου, ιδίως με την αποδυνάμωση και διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την σε κάποιο βαθμό, ανάλογα με την περίπτωση, επικράτηση ενός είδους αναρχίας στην εκκλησιαστική ζωή και, φυσικά, την ύπαρξη ισχυρών προσωπικότητων που ανέλαβαν το βάρος της διεξαγωγής του αγώνα, και τέλος τη σχέση της εκκλησίας με την όποιας μορφής κρατική εξουσία.

Τα διάφορα στοιχεία μπορούμε να τα διακρίνουμε μόνο κατά περίπτωση και εκτείνονται από το μισελληνισμό που είχε αναπτυχθεί, ιδίως λόγω της επιβολής των Ελλήνων ιερέων και της ελληνικής γλώσσας στην εκκλησιαστική ζωή των άλλων Βαλκανίων, την επάνοδο των μεταναστών, οι οποίοι κόμιζαν ιδέες και εμπειρίες ξένες προς το ορθόδοξο πνεύμα, όπως στην περίπτωση της Αλβανίας, μέχρι την επίδραση του δυτικού πνεύματος στην περίπτωση της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ο πρώτος παράγων που έδρασε καταλυτικά στη με-

Ο κύριος παράγων στη μεταβολή του εκκλησιαστικού συστήματος διοίκησης ήταν η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης

ιαβολή του εκκλησιαστικού συστήματος διοίκησης των χωρών στις οποίες έγινε αναφορά, είναι η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης. Καθώς οι λαοί αποκτούσαν βαθμιαία την εθνική διάκριση και την επίγνωση της εθνικής θέσης τους, ήθελαν να αποκτήσουν και τη δική τους εκκλησία. Μια εκκλησία μη εξαρτώμενη από οποιαδήποτε άλλη, όπως και το έθνος πλέον δεν εξαρτάτο από κανένα άλλο. Το ελεύθερο νέο κράτος εδικοιούτο και μια νέα, ελεύθερη από δεσμούς, περιορισμούς και ποδηγετήσεις εκκλησία. Με αυτό το σκεπτικό, κοινό για όλους, άρχισαν οι διεκδικήσεις της αυτοκεφαλίας, όχι πάντοτε ευθέως από το Πατριαρχείο που αποτελούσε, σε διοικητικό επίπεδο, κοινό σημείο αναφοράς, αλλά με όποιο τρόπο το κάθε έθνος έκρινε σκόπιμο, ανάλογα και με τις συγκυρίες.

Άμεσα συνδεδεμένη με την επανάκτηση της εθνικής ταυτότητας ήταν και η εδαφική αποκατάσταση των χωρών, οι οποίες πλέον είχαν να επιδείξουν έναν εθνικό αποκλειστικό ζωτικό χώρο, εντός του οποίου μπορούσε να αναπτυχθεί μια αυτοτελής εκκλησία.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι διεκδικήσεις αυτές δεν συνδέονται με τη στάση του Πατριαρχείου. Δεν έπραξε και δεν παρέλειψε κάτι το Πατριαρχείο, που να προκάλεσε το αίτημα της αυτοκεφαλίας. Ήταν το ρεύμα της εποχής τόσο ισχυρό, η ανα-

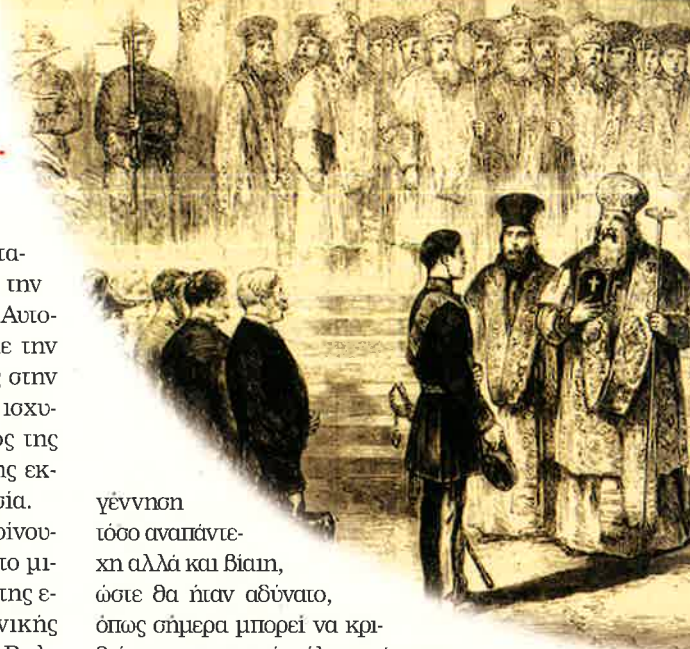
γέννηση τόσο αναπάντεχη αλλά και βίαιη, ώστε θα ήταν αδύνατο, όπως σήμερα μπορεί να κριθεί, να αντιστραφεί η όλη κατάσταση.

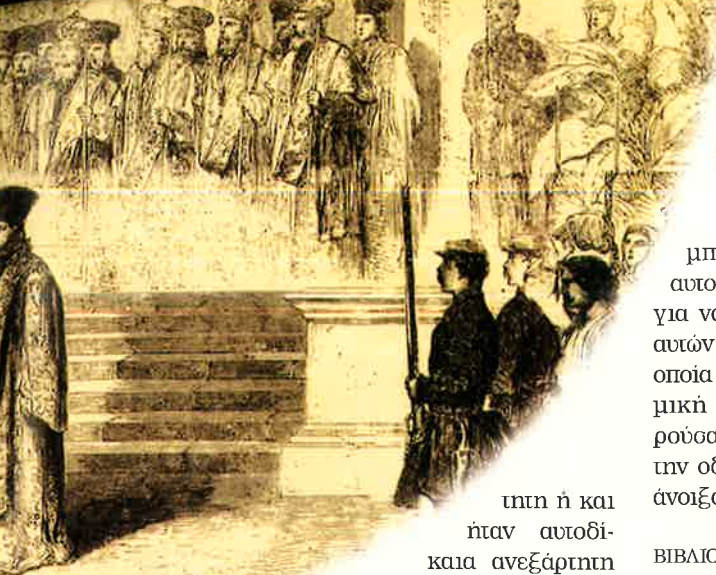
Σημαντικός παράγοντας της κτήσης της αυτοκεφαλίας από τις εκκλησίες που εξετάσαμε, ήταν και η ύπαρξη ισχυρών προσωπικοτήτων στις ηγετικές θέσεις. Σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει μια προσωπικότητα που υποκινεί το όλο ζήτημα ή από προσωπική φιλοδοξία ή από τη βαθιά πίστη στη μεταβολή του εκκλησιαστικού καθεστώτος.

Τέλος, και ο πολιτικός παράγων ρύθμισε σε μεγάλο βαθμό την κινητικότητα προς κτήση της αυτοκεφαλίας. Κινητρά γι' αυτή τη στάση αποτελούσε το γεγονός ότι μια ανεξάρτητη εκκλησία, που δεν θα επηρεαζόταν εύκολα από εξωγενείς παράγοντες, θα ήταν πιο προσκολλημένη στο κράτος και γι' αυτό πιο ακίνδυνη.

Αν στα παραπάνω αναφερόμενα αναγνωρίζουμε τους κοινούς παρονομαστές στις κινήσεις των διαφόρων λαών για απόκτηση αυτοκέφαλης εκκλησίας, υπάρχουν και σημεία διάκρισης της δράσης, που έχουν να κάνουν αποκλειστικά με την κάθε χώρα.

Στην περίπτωση της Εκκλησίας της Ελλάδος, σημαντικότερο ρόλο έπαιξε ο Ελληνισμός της διασποράς, που έφερε τις ιδέες της Δύσης και θέλησε να τις επιβάλει. Σύμφωνα με τις ιδέες αυτές, η Εκκλησία όφειλε να είναι ανεξάρ-

την ή και
ήταν αυτοδι-
καια ανεξάρτητη
από τη στιγμή που
λειτουργούσε μέσα σε ένα
εθνικά απελεύθερο κράτος.

Στην περίπτωση της Σερβικής Εκκλησίας σημαντικότατη θέση κατέχει στις εξελίξεις ο πολιτειακός παράγων. Σε μια αρκετά μεγάλη σε έκταση χώρα, θέλει ο ηγεμόνας να δει λειτουργούσα και μια μεγάλη και ανεξάρτητη εκκλησία. Για το λόγο αυτό αδιαφορεί για τις εκάστοτε παραχωρήσεις του Πατριαρχείου, χρησιμοποιεί τους ιεράρχες ως άλλοθι και άλλοτε, όταν δεν συμφωνούν μαζί του, αντιπαρέχεται τη γνώμη τους και επιτυχάνει και αυτός την αυτόγνωση ανακήρυξη του αυτοκεφάλου.

Στην Αλβανία τα προσωπικά κίνητρα αποτελούν κινητήριο δύναμη της διεκδίκησης της αυτοκεφαλίας. Πολλά, αν όχι όλα, ξεκινούν από την άκρατη φιλοδοξία για απόκτηση εξουσίας, την ανάδειξη προσώπων σε σημαίνοντες κοινωνικούς εταίρους που μπορούν να ορίσουν ακόμη και τις τύχες της Εκκλησίας.

Ο δρόμος για την κήση του αυτοκεφάλου ήταν σε ικανό βαθμό κοινός για τις εκκλησίες της Βαλκανικής. Ταραχώδης και οδυνηρός, οδήγησε σε προστριβές, αντιπαράθεσεις, σχίσματα. Τα πράγματα ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου και τη μεταβολή των συνθηκών αποκαταστάθηκαν.

Εν κατακλείδι, θεωρώ ότι μεγαλύτερη εμμονή στην τήρηση της κανονικότητας δεν θα

μπορούσε να οδηγήσει σε ανώδυνη κήση του αυτοκεφάλου. Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν για να επιτευχθεί η αυτοκεφαλία των Εκκλησιών αυτών δεν αποτελούσαν φυσικά άφευκτη ανάγκη, η οποία έπρεπε να ικανοποιηθεί. Μόνο όμως η δυναμική διεκδίκηση και η οξεία αντιπαράθεση μπορούσαν υπό τις δεδομένες συνθήκες να ανοίξουν την οδό προς το αυτοκέφαλο. Την οποία και όντως άνοιξαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία [Ο Κόσμος της Ορθοδοξίας (10)]*, (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 99), Θεσσαλονίκη 1968.

ΓΛΑΒΙΝΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΘ., *Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*, έκδ. 2η, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Εκδόση: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Θεσσαλονίκη 1989.

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Γ. ΧΑΡΙΚΛΕΙΑΣ, Νεώτερα στοιχεία περί της ανακήρυξης της Ελληνικής Εκκλησίας ως αυτοκεφάλου κατά το 1833, «Μνημοσύνη», Τόμος Δωδέκατος 1991-1993, εν Αθήναις 1995, σ. 207-246.

ΚΑΡΟΛΙΔΗ Π., *Ιστορία της Ελλάδος από της υπό των Οθωμανών αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι βασιλείας Γεωργίου του Α'*, Αθήναι 1925.

ΚΟΝΙΔΑΡΗ ΙΩΑΝΝΗ Μ., Η γένεση του πολιεύματος της Αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας της Ελλάδος (*Ένας νέος κόσμος γεννιέται, Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19ο αι.*), Εκδόσεις Ακρίας, σ. 207-222.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ι., *Η ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της εν Ελλάδι Εκκλησίας (1850) και η θέσις των Μητροπόλεων των «Νέων Χωρών» (1928)*, εν Αθήναις 1983.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. Δ., *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου Παραλειπόμενα*, 2η έκδοση, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1989.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α., Οι εισηγήσεις της ίδρύσεως αυτοκεφάλου Εκκλησίας εν Ελλάδι, κατά το 1833, *Πάντανος Αλεξανδρείας*, τ. Ζ', αρ. 44-45 και τ. Η', αρ. 1-2.

ΡΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ JOHN Α., *Πολιτική και συγκρότηση κρατών στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

SLIJEPCEVIC DJOKO, *Ιστορία της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Περίληψη εκ της Σερβικής υπό Ιωάννου Ταρνανιδου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Τμήμα Σλαβικών Σπουδών, Σειρά Μεταφράσεων - Περίληψεων (τ. 36), Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1969.

ΤΑΡΝΑΝΙΔΗ ΙΩΑΝΝΟΥ, Περὶ των βασικών θεσμών διοικήσεως του Πατριαρχείου Σερβίας, Συνοπτική ιστορική Ανασκόπηση, Ανάπτυπον εκ του βιβλίου: Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα Δ. Τζωρτζαίου «Οι βασικοί θεσμοὶ διοικήσεως των Ορθόδοξων Πατριαρχείων μετὰ ιστορικών ανασκοπήσεων», εν Αθήναις 1972. (ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΥ) Μητροπολίτου Κίτρους ΒΑΡΝΑΒΑ Δ., *Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοὶ διοικήσεως αυτής*, εν Αθήναις 1975.

ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠΥΡΟΥ, Η εκκλησιαστική πολιτική την οθωνική περίοδο και η διαμόρφωση των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, *Ελληνικά Δικαιοσύνη* 30 (1989), σ. 1.280-1.286.

FRAZEE CHARLES Α., *Ορθόδοξη Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Εκδόσεις Δόμος. (ΦΟΥΤΙΑ) ΜΕΘΟΔΙΟΥ, Αρχιεπισκόπου Θυατείρων και Μ. Βρετανίας, *Ιστορική εξέλιξις του αυτοκεφάλου εν τη Ορθόδοξη Εκκλησία Αλβανίας*, Πάντανος 1956. ■

Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών υποδέχεται το βασιλιά Γεώργιο μπροστά στη μητρόπολη

Η εθνική ολοκλήρωση των βαλκανικών λαών συνέπεσε με την εκκλησιαστική τους χειραφέτηση. Αγγλική γκραβούρα με σφαγές από Τούρκους σε βάρους Βουλγάρων μετά την εξέγερση του 1876 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα)

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α.,
Η Σερβική Ορθόδοξος Εκκλησία,
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών,
Ιδρυμα Μελετών Χερσονήσου του
Αίμου, Θεσσαλονίκη 1968

ΓΛΑΒΙΝΑΣ Α.Α.,
*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη
Εκκλησία της Αλβανίας*, 2η έκδ.,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1989

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Χ.,
«Νεώτερα στοιχεία περί της
Ανακήρυξης της Ελληνικής
Εκκλησίας ως Αυτοκεφάλου κατά το
1833», περ. *Μνημοσύνη*, τόμ. 12
(1991-93), σ. 207-246
«Η Ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου
της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο
ρόλος των Δυνάμεων», *Πρακτικά
συνεδρίου Κωνσταντίνος
Οικονόμος ο εξ Οικονόμων*,
Τσαρίτσανη 25 Μαΐου 1996, σ. 33-48

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ Β.Χ.,
*Το ζήτημα της σχέσεως Εκκλησίας
και Πολιτείας κατά την περίοδο της
Επαναστάσεως (1821)*, Αθήνα 1998

ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Π.,
*Ιστορία της Ελλάδος από της υπό
των Οθωμανών αλώσεως της
Κωνσταντινουπόλεως μέχρι
βασιλείας Γεωργίου του Α'* Αθήνα
1925

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ.,
«Η γένεση του πολιτεύματος
της Αυτοκεφαλίας της
Εκκλησίας της Ελλάδος»,
*Ενας νέος κόσμος
γεννιέται, Η εικόνα του
ελληνικού πολιτισμού στη
γερμανική επιστήμη κατά
τον 19ο αιώνα*, εκδ.
Ακρίτας, σ. 207-222

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ε.,
*Η εν Ελλάδι Εκκλησία
κατά την Επαναστατικήν
και την μέχρι της αφίξεως
του Οθωνος μεταβατικήν
εποχήν (1821-33)*, Αθήνα
1970
*Η ανακήρυξις του
αυτοκεφάλου της εν
Ελλάδι Εκκλησίας (1850)
και η θέσις των*

*Μητροπόλεων των «Νέων Χωρών»
(1828)*, Αθήνα 1983
*Ιωάννης Καποδίστριας και η
εκκλησιαστική του πολιτική*,
Αθήνα 1990

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Γ.,
*Ελλαδικού Αυτοκεφάλου
παραλειπόμενα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα
1989

ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ.,
Θεόκλητος Φαρμακίδης, Αθήνα
1933

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Κ.Ο ΕΞ
ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ,
*Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά
συγγράμματα*, τόμ. Β', Αθήνα 1864

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Χ.,
*Ιστορία της Εκκλησίας της
Ελλάδος*, τόμ. Α', ίδρυσις και
οργάνωσις της Αυτοκεφάλου
Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
1920
«Οι εισηγηταί της ιδρύσεως
αυτοκεφάλου Εκκλησίας εν Ελλάδι,
κατά το 1833», *Πάντανος
Αλεξανδρείας*, τόμ. Ζ', αρ. 44-45 και
τόμ. Η', αρ. 1-2

ΡΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ J.A.,
*Πολιτική και συγκρότηση κράτους
στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής
Τραπέζης, Αθήνα 1985

ΣΛΙΠΕΡΤΣΕΒΙΤΣ D.,
*Ιστορία της Σερβικής Ορθοδόξου
Εκκλησίας*, περίληψις εκ της
Σερβικής υπό Ιωάννου Ταρνανιδου,
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών,
Ιδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου,
Τμήμα Σλαβικών Σπουδών, Σειρά
Μεταφράσεων-Περίληψεων (τ. 36),
Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1969

ΣΤΡΑΓΚΑΣ Θ.,
*Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ
πηγών απευδών, 1817-1967*, 6 τόμ.,
Αθήνα 1969-80

ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ Ι.,
«Περί των βασικών θεσμών
διοικήσεως του Παιριαρχείου
Σερβίας», ανάλ. από την έκδ. του
Τζωρτζιάτου Β., *Οι βασικοί θεσμοί
διοικήσεως των Ορθοδόξων
Παιριαρχείων μετά ιστορικών
ανασκοπήσεων*, Αθήνα 1972

ΤΖΩΡΤΖΙΑΤΟΣ Β.,
*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος
Εκκλησία της Αλβανίας και οι
βασικοί θεσμοί διοικήσεως αυτής*,
Αθήνα 1975

ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ.,
«Η εκκλησιαστική πολιτική την
οθωνική περίοδο και η διαμόρφωση
των σχέσεων Πολιτείας και
Εκκλησίας», *Ελληνική
Δικαιοσύνη*, 20 (1989), σ. 1.280-
1.289

ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ. -
ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Χ.,
*Εκκλησία και Πολιτεία, οι
σχέσεις τους κατά τον 19ο
αιώνα (1833-52)*, Αθήνα
1999

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ Θ.,
Απολογία, Αθήνα 1840

ΦΟΥΓΙΑΣ Μ.,
*Ιστορική εξέλιξις του
αυτοκεφάλου εν τη
Ορθόδοξω Εκκλησία
Αλβανίας*, Πάντανος 1956

ΦΡΑΖΕΕ C.A.,
*Ορθόδοξος Εκκλησία και
ελληνική ανεξαρτησία,
1821-1852*, μετάφρ. Ι.
Ρονλίδης, εκδ. Δόμος,
Αθήνα 1987

Κωνσταντίνος Α'. Πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως το 1833

Ανθίμος Δ'. Πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως το 1850